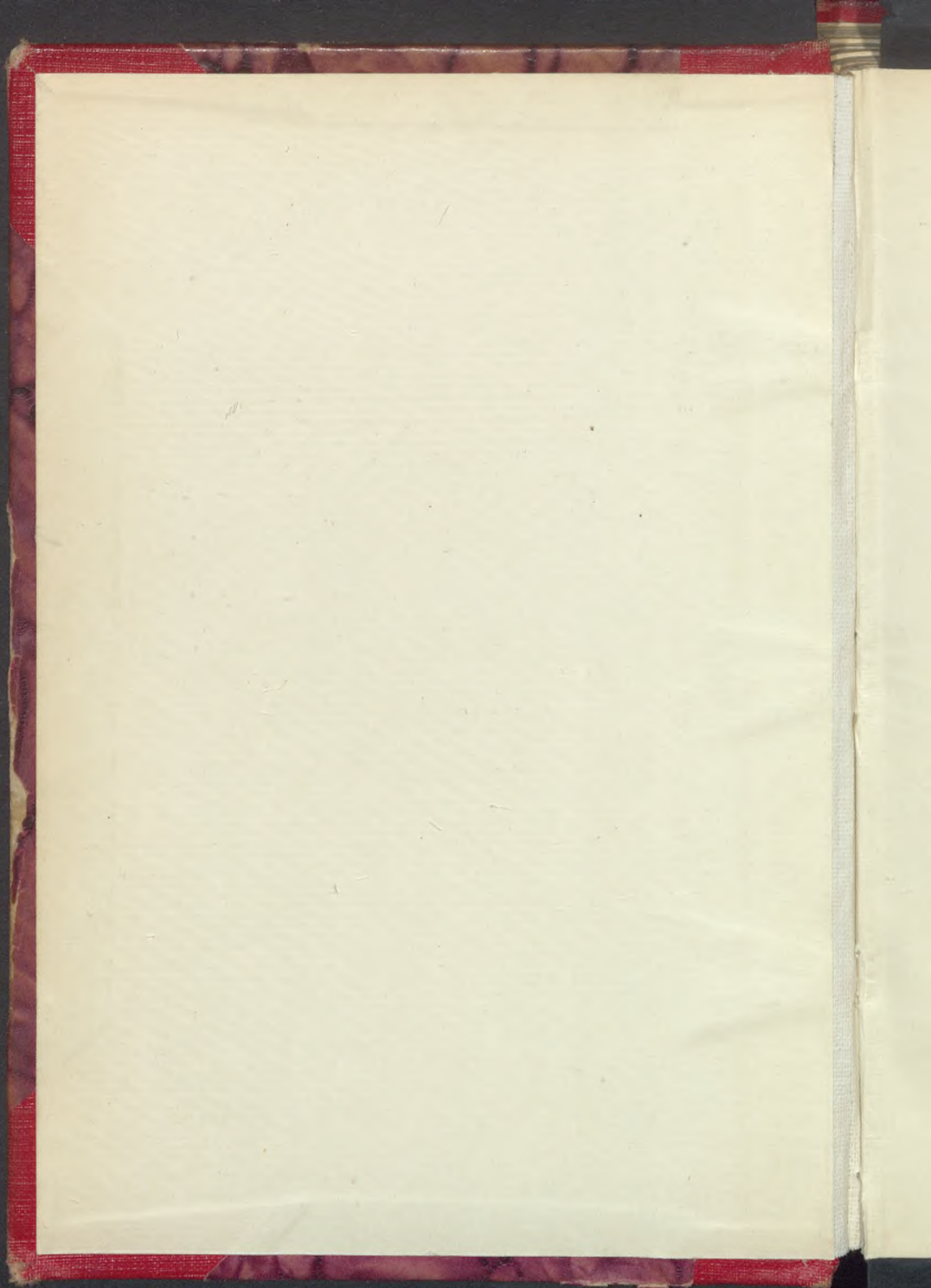
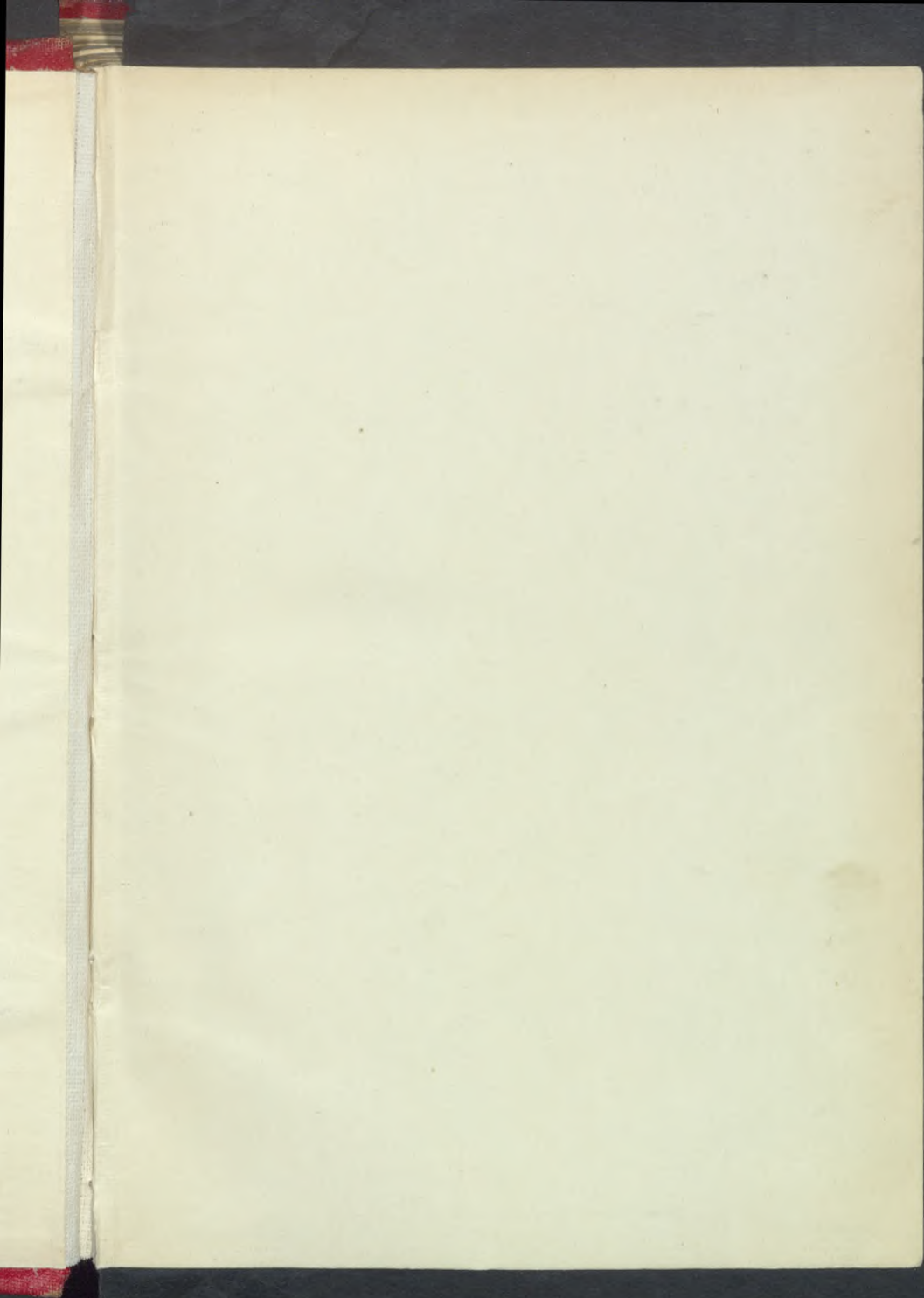

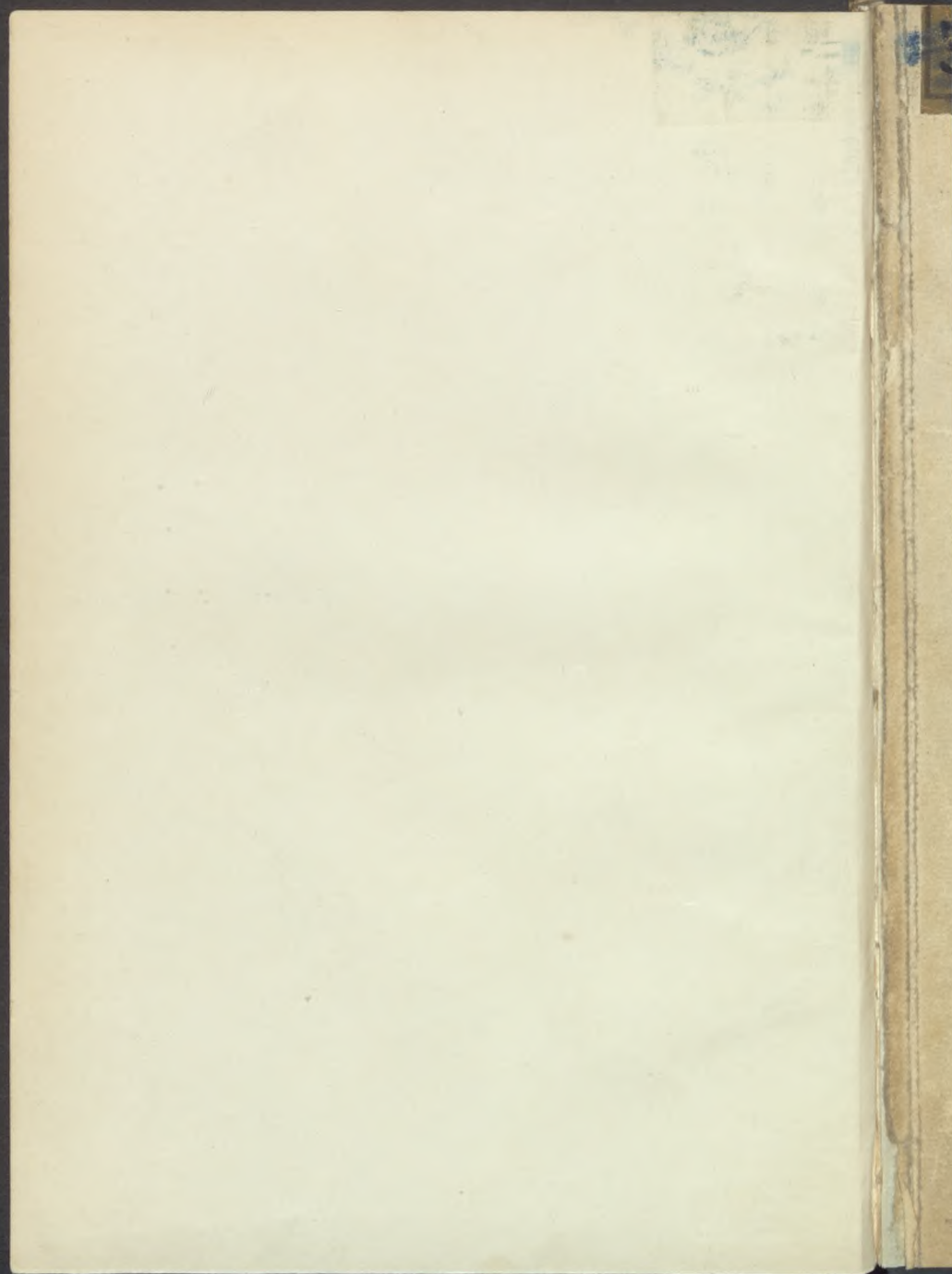
0970

MAK:
Lichen

HL

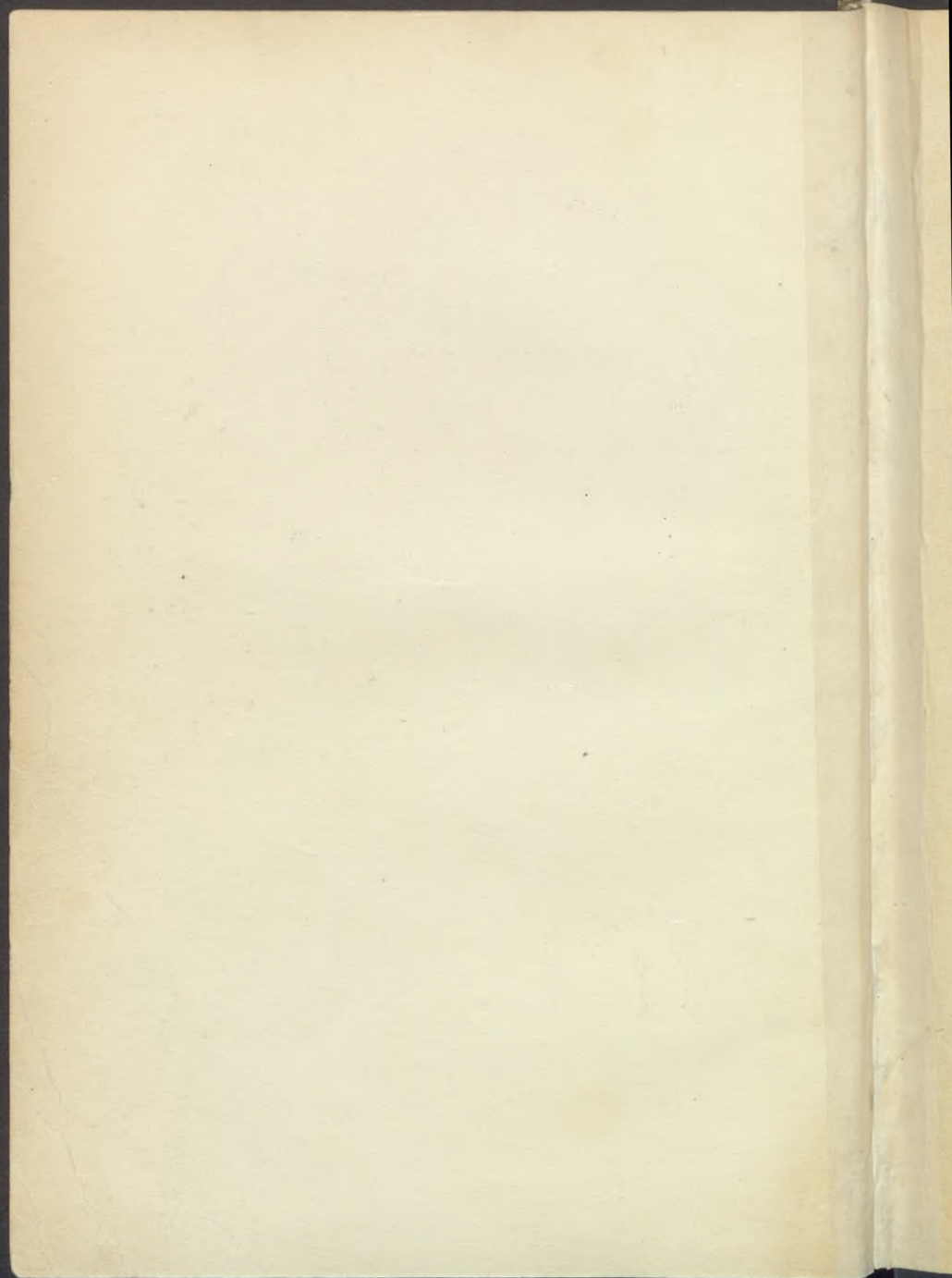

3.971

Froläb fär

Utkrösbem

II

F E D Á K S Á R I

ÚTKÖZBEN

BESZÉLGETÉS A BARÁTOMMAL

II.

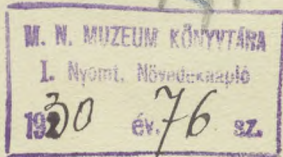
SZÖLLŐSI ZSIGMOND, BUDAPEST

MINDEN JOC A SZERZŐÉ

60970

Világosság könyvnyomda rt. Budapest.

XXVII.

Dyb

Attól a naptól kezdve mindennap, ahányszor csak játszottam, pont egynegyed nyolckor hozták a tündérszép virágokat. Kivétel nélkül mindig fehér szegfű és ibolya világoskék és fehér szalaggal. 1902 január 17-én volt a Lotti ezredesei című vígjáték premierje. Akkor is befutott a fehérszegfű-ibolya-bukét. De a bukét szót, ismétlem, úgy tessék elképzelni, hogy az tényleg olyan nagy volt, mint én magam. Egyik este bejön az öltözőmbe Fáy Gyurka, vagy ahogy mi, pajtásai, neveztük: Bunkó. Kedves cigánypofa volt, azt hiszem, azért kapta a Bunkó nevet. Mikor meglátta a virágot, felkiáltott:

— Jé, a Degenfeld-istálló színei!

— Érdekes. Már hetek óta fut ez a szín az öltözőmben és fogalmam sem volt róla, ki küldi. Lóversenyre nem járok, hát honnan tudjam én azt, hogy kinek milyen színben szaladgál az istállója. Azt feleli erre Bunkó:

— Pedig azt igazán tudni kellene. Ezek most a legszerencsésebb színek. Most is itt ül az első sorban. Azt mondják, mindennap itt van. De mit be-

szélek, maga bizonyosan látta. Na, ne mondjon olyat, hogy nem látta.

— Én bizony nem láttam, édes egy Bunkóm, mert nekem ugyan ott ülhet akárki, én a rivaldán túl még sohasem láttam senkit. Először nem is igen látok, másodszor nem is igen nézek. Pedig ezt a fehér-kékszínű »Őt« szeretném látni. Nem is tudom, miért. Nagyon finomak és valahogy olyan gyengéddek azok a virágok, amelyeket nekem küld. Tudja mit, vigyen le neki egy szegfűt és mondja, hogy szépen köszönöm. Hogy is hívják?...

— Gróf Degenfeld Schomburg Imre. — Ezzel már vette is a kalapját és vitte a fehér szegfűt a nézőtérre.

Előadás után felhozta az öltözőmbe, melyre azonban Szidi nénitől előzetesen engedélyt kért. Mert akkor még olyan világ járta. Csendes, halkszavú, sápadtképű kis ember volt. Önkénytelenül halkabban beszélt vele az ember, mint mással. Majd elájultam, mikor mosolyogva azt mondja:

— Hát mi is volt kérem azzal a sárga blúzzal Pozsonyban?

Az arcom egy ijedt kérdőjellé változott. Nem lett volna kellemes a fehér-kék színek istállótulajdonosával és a gyengéd virágok küldőjével az én festékes pozsonyi nyakamról beszélgetni. Látta rajtam ezt a kis zavart és nagyon finoman átsiklott egy más témára. Ennek a vizitnek az lett a vége, hogy levélben kért engedelmet Szidi nénitől, hogy egy barátja, aki engem Beregből ismer, felhozhassa hozánk. A barát Dessewffy Emil gróf volt. Pipike.

Úgy hívták a barátai, Pipike. Attól a naptól kezdve aztán majdnem mindennap láttam és beszéltem vele. Vagy az öltözőmben, vagy otthon. A lakásunkon ritkábban. Szidi néni nem nagyon szerette, ha előadás előtt sokat beszéltem, mert az este mindjárt meghallatszott a rongy kis hangomon.

Nagyon boldog idő volt az életemben, mikor a Lottit játszottam. A partnereim Sziklai Kornél, Boross Endre, szegény kis Tomcsányi Rusi és Ráthonyi Ákos voltak. A darab szerfelett mulatságos volt, nekünk mindig ördögi jókedvünk, hát mi kellett egyéb a boldogságomhoz? A kollégáim, élükön Sziklaival, agyonszekíroztak a virágok miatt. Örökre felejthetetlen az a két elragadó színész: Boross és Sziklai, a skót katona-uniformisban, Ráthonyi, mint indiai rája, feketére festve! A kis Rusi mint szemtelen szobalány... borzasztó, már egyik sem él. Jaj, Istenem...

Ötvenszer játszottam egymás után, ötvenszer énekeltam a »Gólyá«-t, ötvenszer újrátam meg minden este háromszor és csináltam a legnagyobb ambícióval az ú. n. fregoliádát. Nagy szó volt az akkor. Bele is fáradtam, mint egy kutya és az ötvenedik előadás után lementem Abbáziába.

A véletlen folytán most is itt vagyok. 1928 január végén. Belevágtam egy nagy kofferbe az összes írásaimat, fényképeimet, ujságkivágásokat, melyeket mind anyámtól szedtem el és lejöttem ide a tengerpartra, hol még nincs szezon. Mintha az enyém volna az egész világ. Elsétálgatok a régi utakon. Semmi sem változott. Ugyanolyan a színe a tengernek, éppen olyan csendes kis víz, mint akkor volt. Ha lármázik is, ugyanolyan. Elbaktatok némelykor a lovranaí úton, ahol 26 évvel ezelőtt száguldtam a biciklimen. Sirokkóban a Cherzo-sziget éppen olyan elmosódott, mint régen volt. Mindenütt a régi fák, régi útkanyarula tok. A veprináci templom is ugyanott áll, némán bámulva a messze semmibe. Este az ég ugyanolyan koromfekete és a csillagok is pontosan úgy tündökölnek, mint régen, mintha gyémántok volnának. Fiume úgy néz ki este, mint egy hegyoldalban levő kivilágított temető. A világítótorony pontosan ugyanannyiszor és ugyanúgy fordul és csillámlik ide, mint 26 esztendővel ezelőtt. A különbség csak annyi, hogy akkor nekünk világított. A különbség csak annyi, hogy a mi fényzőrónk volt az, amely mutatta az utat a sötét tengeren. El-elsétálgatok a régi Stefánia Hotelhez — most Regina — és elálldogálok a földszinti sarok-

ablakok alatt. Ott laktam 26 esztendővel ezelőtt. Most minden redőny le van eresztve. Zárva van. Nagyon sokáig el tudom nézni azokat a leeresztett redőnyöket. Mennyi emlék torlódik össze a szívemben. Szentimentális vagyok, mint a naplóm, melyből lassan Reviczky-nek ezt a hosszú évekkal ezelőtt feljegyzett pár sorát ismételve:

*Abrándjaim derűs világát
Beárnyékozta szenvedés.
Hol a nap még szívembe süthet,
Immár csak egy parányi rés.
Oda van a tavasz bűbája,
Ibolya többé nem terem,
Mégis, mikor te jutsz eszembe,
Szép májusról zeng énekem.*

Ibolya többé nem terem... Bizony, akkor nagyon sok ibolya termett. Rengeteg. Ügylátszik, a sors akkor egyszerre akart kárpótolni azért, hogy mikor majd egyszer ettől a kedves kis embertől elszakadnak az útjaim, sohasem fog virítani nekem többé ibolya.

Milyen ideges félbolond voltam én itt 26 esztendővel ezelőtt. Előérzetem volt, hogy valami szomorú következik az életemben. Nyugtalanul rohantam, csónakáztam a legveszélyesebb vízen, mindig azt képzelve, hogy: »Ha most mindennek vége volna, — nyernék!« Lázás lettem és az orvosom felültetett egy hajóra — Istenem, még az is magyar hajó volt! — és leküldött Raguzába. Ott elmúlt a lázam. Mindennap átesónakáztam a kis Lakroma szigetre és imádtam a kolostort a szótlán, csuhás barátokkal. Szép volt az a hallgatag, gyö-

nyörű, óriás öreg ház, a narancs, babér és fekete ciprusfák között. El tudtam képzelni, hogy mikor már valakinek nincs öröme a földön — sőt még ma is el tudom képzelni, jobban, mint valaha —, igenis lehet és igenis szabad egy kolostorba visszavonulni.

Mielőtt azonban kolostorba vonultam volna, vissza kellett utaznom Pestre és a Magyar Színházban a »Fifine« című operettet eljátszanom. Közben még a Lotti ezredeseit is játszottam és vidékre is le kellett menni. Nagy divat volt akkor engem vinni vendégszerezni. Örömmel konstátálom, hogy ez a szép divat, ez a kedves divat, ez az okos divat még ma sem múlt el. Első utam Debrecen volt. Íme a napló:

»1902. Szeretném rózsaszínűvé változtatni a lapot, melyre debreceni napjaimat jegyzem fel. Szeretném arany tollal, arany tintával ráírni: Debrecen, soha, sohasem felejtetek. Azt hiszem, nagyobb siker már nincs is a világon, mint nekem Debrecenben volt! Találkoztam a számomra rendezett banketten herceg Braganzával. Kedves ember, csak üres, léha és értéktelen. Ötször játszottam. Zsúfolt házak! Fáy Bunkó mindig ott volt. Szimpatikus fiú az a kedves Bunkó! Olyan becsületes pofája van. Szombaton a braganzai herceg és Bunkó kísérték Pestre. Engem kísérhet az a herceg, én úgysem tudok vele beszélni semmiféle nyelven! És ha tudnék is, nem nagyon vágyakozom a vele való beszélgetésre.«

Azután tovább játszottam megint Pesten. Meghatottan olvasom a naplómban, ami az 1902 április

10-i napra van írva. A kedves kis csendes ember a következő verset írta:

*Je pense à toi quand le
soleil se lève,
J'y pense encore lorsqu'il
a fini son cours,
Et si parfois dans mon som.
meil je rêve,
C'est mon bonheur de te
cherir toujours.*

Uk

Mikor elolvastam, fülig elvörösödtem. Egy árva szót sem tudtam franciául. Nagyon szégyeltem magamat. Ez a zavarom azonban úgy tűnt fel, mintha kizárólagosan a versnek szólott volna. Az a kis vers tanított meg arra, hogy igenis meg kell tanulnom franciául. Nagyon sok széptől fosztanám meg magamat az életben, ha nem tanulnék meg franciául. Hálás szeretettel, meleg szívvel olvasom most újra ezeket a nekem oly drága sorokat.

Olvassunk megint egy kis naplót. Kolozsvár...

»1902. Kolozsvár, ápr. 28. Bibliás asszony. Kissé nagyon hideg volt a publikum, lassan melegedtek, de biztosan. Lehet, hogy bennem volt a hiba. Meg-

hatottan állottam az öreg kolozsvári színház deszkáin. 29. Lili. Ujjé! Nagy siker! A két veréb után óriási hatás! 30. Baba. Még nagyobb siker Május 1. Lotti ezredesei. Örjögés! Rengeteg virágot kaptam, Nachtmusikot kaptam és Kiss Menyhérttel is megismerkedtem, aki költő és aki nagyon tetszett nekem.«

Május 2-án már Nagyváradon játszottam. Nagyvárad...

A mellettem levő nagy kofferből kihalásztam egy csomó elsárgult ujságpapírt. Nagyon sok nagyváradai ujság van eltéve. A kezembe akadt egy kritika... »Dyb« van aláírva. Dyb... »Édes, okos, erős Fedák Sári... a mienk vagy te, a fiataloké, te vagy a szűz erő, te vagy a hódító fiatalság, a szent tavasznak gyönyörű gyermeke vagy... Bródy Sándor azt mondta rólad, olyan vagy, mint egy természeti jelenség...« Tovább kutatok. Megint egy pár kedves sor: »Nem arra való ez a művészet, hogy lágyan simogasson benneteket, hanem arra, hogy megrendítsen és mámorba ejtsen... Visszavárunk még ide... Édes, erős, okos Fedák Sári!« Megint a kezembe akadt valami: »Ez a leány nem tanult senkitől. Ez a leány nem utánoz senkit. Egyetlen hangja sincs, amelyet mástól hallottunk volna. Ez a leány Fedák Sári. Övé a fiatalság, övé az erő, a szent tavasznak gyönyörű gyermeke ő. Hatalmas és komoly dolog a művészete, mint hogy komoly dolog egy nyári zivatar, amely felkavarja a mezők illatát.

Dyb.«

Dyb... Dyb... Egy fakó papíron ezt a verset
olvasom:

»Nagyvárad, 1902 június 14.

Pogányok üdve: érlelő nyár,
Nyüzsgő világ, por és salak,
Én bús faun, karom kitárom
És áldalak, megáldalak.
Sugáros útjaid bejárom,
Ha sugár nincsen is velem:
Én vagyok a legvígabb koldus,
Aki dalol — az útfelen.

Pán ébred. E fáradt világra
Egy új világ reszketve készül,
Egy új világ karját kitárja,
S mi meghalunk az öleléstül.
Jön új világ. Jön a szilajság,
Jön a gyönyörök új világa.
Örök nyara lesz majd a vérnek
S júniusnak örök virága.
Ó, szent pogányság, jövel, jövel már,
Várnak a bénák és az épek,
Én legjobban, ki, nem tudom, csak:
Hiszem azt, hogy szép az élet...

A hit is a vérnek virága,
Mártírok kincse, vérvirág,
S nincs szebb hit az élet hiténél,
Ez a hit örök ifjúság.
Én, bús faun, hiszek e hitben,
Pán én előtttem megjelent,
Elküldte az Élet tündérét,
Zsazsának hívják idelent...

Dyb«

Sokáig ülök a két kezemen könyökölve, bámulok
ki a tengerre és hallgatom a csendet. Már sötétedik.
Összeszedetem a régi kis papírlapokat és gon-
dosan elteszem. Áhitattal. Valami olyast érzek,

mintha templomban volnék. El tudnék így ülni akár órákig is... Valahol a világűrben, a felfoghatatlanban, a megmérhetetlenben, keresem ennek a legnagyobb magyar zseninek a sóhaját. Keresem annak a forró szívnek a beteges lüktetését...

*»ki nem tudom, csak:
Hiszem azt, hogy szép az élet...«*

Kezdek fájni. A tenger lassan mocorogni kezd. Még mindig könnyökölök, szinte már meg vannak dermedve a kezeim. Folytonosan gondolkozom. Milyen furcsa... szinte félelmes... Ebben a pillanatban süvíteni kezd a szél a Karszt felől. Egyre erősebben. Most már mint egy bömbölő orkán ordítja, zúgja, zengi: Ady... Ady!... ADY!... ADY ENDRE!

XXVIII.

Mihályka

Azt meg kell vallani, hogy nyugtalan, kissé tébolyodott színésznőcske voltam. A jó Satyónál sem volt maradásom, hiába kötötte velem a szigorú szerződést. Azt tartottam, a szerződés csak papiros. A papirost pedig el lehet tépni. És különben is, minden szerződésnek viaszorra van. Ha akarom sasorr, ha akarom pisze, ha akarom görbe, ha akarom egyenes. Lehet formálni. Szépen megformáltam tehát a magyarszínházi szerződésemet és 1902 október 14-én már el is ugrottam a Vígszínházba a Csókon szerzett vőlegényt játszani. Átalakították a szá-

momra, felfrissítették és új énekszámokat irattak bele, új szövegekkel. Csináltatta pedig ezt a Vígszínház — ha jól tévedek — egy nagyon tehetséges fiatal íróval és ujságíróval, akit úgy hívtak, hogy: Molnár Ferenc. Nagyon ügyesen megcsinálta és a darabnak elég nagy sikere is volt. Akkor táncoltam először »cake-walk«-ot, mindenki rettenetes megbotránkozására.

A vígszínházi kirándulás után megint csak a Népszínházhoz kerültem. Rákosi Szidi egy Bob herceg című operettet adott át Porzsolt Kálmánnak elolvasás végett. A Rákosi Szidi okossága és energiája csinálta meg a nagy csodát, hogy a Bob herceg a Népszínházban színre kerülhetett. A Rákosi Szidi energiája volt az, amelytől a Népszínház igazgatója majdnem jobban félt, mint a primadonnái szeszélyeitől. 1902 december 20-án került először színre a Bob herceg.

»Három fiatal miniszteri segédfogalmazó, mindegyik az Országos Kaszinó tagja, összeállt, hogy a hivatásosaktól elvegyék a kenyeret és írtak egy operettet Bob herceg címen. A darab egy inci-finci kis színészleány kedvéért íródott...«

Ezt írták. Így írták. Nekem megvan. Be van rá mázva. Ezeknek az inci-finci dolgoknak pedig az lett a vége, hogy a Bob herceg egy mámorító sikerre fejlődött. A Bob herceg volt az első operett Budapestén, amely százszor ment egymás után. Sajnálom, de kénytelen vagyok a Barátomnak azt az igazságot elárulni, hogy tulajdonképpen a Bob herceg sem ment egészen egyfolytában. 1902 december

20-án játszottuk először és 1903 április 8-án ment századszor. Tehát tíz vagy tizenegy nap hiányzik a századból. Ennek a története az, hogy dacára az óriási sikernek, Porzsolt Kálmán ama régi, gaval-lér igazgatók közül való volt, akik még akkor is respektálták a primadonnáikat, ha az az üzleti ér-dekeikkel ellenkezett. Kedves és általam nagyon szeretett és tisztelt Zsolt apám, bizony, azt a jó Bob herceget — valljuk meg őszintén — nem merte egyfolytában a műsorra tüzni. Ne szégyeljük ma-gunkat, ez így van. Gondolom, a Casanova című operett volt, amellyel a Bob herceget felváltva ki-tűzték. De aztán az a mindent elsőpró siker, ami a Bob volt, leparancsolt mindent és mindenkit a repertoárról. Még az igazgatót magát is. Ebből aztán heves viták keletkeztek, hogy: »Tulajdon-képpen ki ez a lány... van-e tehetsége... hogy merészel!... szentelen... tolakodó... gentry-lány... agrárprimadonna... Országos Kaszinó... Nemzeti Kaszinó...« Megindultak a támadások, de olyan elementáris erővel — becsületükre legyen mondva —, ami még ma is, ennyi esztendő viharos háborúja után, komolyan imponál nekem. Ma ter-mészetesen mindezeket már jobban értem. Igazán nem kívánhattam a Casanova szerzőjétől, hogy örüljön nekem. Igazán nem kívánhattam egy nép-szerű színház megkoronázott királynőjétől, hogy örüljön annak, hogy port fuvok az orrába. Most nem magamról beszélek. Most a Bob hercegről be-szélek, a kedves, szentimentális, édes zenéjű ope-retről, a Bob úrfi lantjáról, amely teljesen új,

édes hangokat pengetett. Ha szabad volna egy utólagos kritikát gyakorolnom, nem lett volna szabad egy igen kitűnő és igen nagy művésznőt abba a ferde helyzetbe kergetni, hogy egy erős, kézzelfogható siker a kitűzött régi darabokat szemmeláthatólag seperje el a föld színéről. Az általam mindenkor és ma is mélyen tisztelt művésznőnek rossz tanácsadói voltak és elvakult barátai. Mind-ezeket, amiket itt mondok, én már tapasztalásból tudom. Az új sikereket és nagy sikereket egyszerűen ki kell várni. Mert csak kettő történhetik: vagy tényleg olyan nagy az a siker és akkor régen mindegy, vagy — tényleg nem olyan nagy az a siker, mint amilyennek látszik. Ez esetben sokkal okosabb csendben ülni és nem adni magunknak a nyilvánosság előtt egy boxert. Mert például, ha én az 1923-ban színre került és óriási sikert aratott Három grácia című darabbal elkezdtem volna vitatkozni, a legostobább ember volnék a világon. A sikereket ki kell várni. Sőt még akkor is nyugodtnak és bölcsnek kell lenni, amikor 1923-ban a Víg-színház igazgatósága, felbuzdulva a Három grácia óriási sikerén, Fall Leó Pompadour című operettjéből minden elképzelhető raffinériával ki akarja ugratni az embert és bele akarja kergetni egy parázs kis primadonnaháborúba. Ilyenkor az ember, régi nagyszerű okulások alapján, csendesen ül, próbál, dolgozik, mosolyog a földrengésen, ami körülötte van, sőt még egypár egészséges erkölcsi pofont is eltűr és semmi egyebet nem csinál, mint a premieren — eljártssa a Pompadourt. A színpadon

ugyanis minden kisül. »Von acht bis ölf gibt's ka' Protektion!« Felmegy a függöny és egyedül maradunk Istennel.

Az öreg papirosok között azért gyönyörűeket is találtam: »Fedáknak eddigi rövid színi pályája egy igen megbecsülhetetlen tulajdonságát is megmutatta, az absolute mentességet a primadonna-szeszélyektől és teljes megbízhatóságát, amit nemcsak az igazgatók méltányolnak hálásan, de a jegyet vásárló közönség is, midőn nem kell egy csomó vonzó operett helyett egy kopott, régi bohózatot, vagy egy hirtelen előrántott népszínművet néznie. Az ötvenedik előadás tüntetése tehát Fedák e jó tulajdonságainak is szólott. Igazán ünnepivé az előadást az Országos Kaszinó ifjú tagjainak roppant mérvű rokonszenvennyilvánulása tette a gentry-primadonna mellett. Oly tenger virágot hoztak Olaszországból ez alkalomra, hogy ennek árából két vármegye kivándorlóit lehetne lábra tenni és itthonmarasztalni. A rendkívül díszesen öltözött közönség páholyaiból és soraiból rengeteg virágtömeg mind Fedák lábai elé repült, mikor először megjelent. Tíz percig tartott a virágeső, miközben a primadonna nem győzött eléggé hajlongani. Konti mester letette vezénylőbotját a virágokkal körülfont állványra és ő is beállott a tapsolók közé. Az első dal után egész lugast hozott be két szolga s ez a lugas csupa rózsabimbóból, szegfűből, jácintból és babérlevélből állott. Az ismétléseket Bob herceg már csak saját külön virágpalatájából csicseregte el. Az első felvonás végén hatezer szegfűből álló

nagy piros szívet eresztettek le a zsinórpadlásról, egész tömeg koszorút hoztak ki és az értékes ajándékokat adták át Fedák Sárinak. Ezüst óriási virágtartó, tele gyöngyvirággal, bokrétákat élő galambokkal stb.«

És így megy ez végig, kedves Barátom. A századik előadás, ha ugyan lehetséges, még sokkal fényesebb volt. Nem is azért mondom én el mindezeket, mintha dicsekedni akarnék vele. Hiszen akkor egy egész kötetre valót lehetne az akkori ujságokból összeszedni. Én csak itt csendesen elmerengek azokon a boldog időkön. Nem azon, ami velem történt. Én ma már sokkal szerényebb és sokkal égettebb ember vagyok, semhogy ilyesmikkel hivalkodni tudnék. Én sajnálom az akkori Magyarországot. Nagy-Magyarországot siratom. Mert nem lehet azt semmiféle fantáziával elképzelni, hogy eleganciában, előkelőségben, megjelenésben mit tudott egy akkori nézőtér! Sajnálom a mostani generációt, hogy mindazt, ami »békebeli«, csak írásból és elbeszélésből ismeri. Azt se leírni nem lehet, se elbeszélni nem lehet. És ha már valaki, ha csak megközelítőleg is, le tudná írni, hol van az a fantázia, amely azokat a betűket teljes egészében érteni és élvezni tudná?! Hová lettek az igazi urak, az igazi dámák? A soha el nem felejthető, finom, szentimentális, azért mégis tökéletes nagyvilági ladyk? Hová jutottak és hová lettek a Londonban rendelt »Mayer and Mortimer« frakkok? ... A »Hook and Knowles« cipők? ... A »Peal« csizmák? ... Telivéren agarászversenyek? Jaj, de sajnálom a mai

gyerekeket, akik ezt soha, még csak képzeletben sem fogják tudni élvezni. Sajnos, a mai generáció, azt hiszem, még a képzelethez is kissé vérszegény.

Visszatérve a Bob herceghez, folytatom a regényemet. A huszonötödik előadáson történt, nagyon pontosan emlékszem. Azt énekeltem a színpadon:

*Te más világban, én más világban,
De híven őrzöm képedet!...*

Tudtam, hogy az első sor szélén — nekem a karmestertől balra az első széken — ül Degenfeld Imre. Minden este ott ült. A finom kis Mayer and Mortimer frakk minden este pontosan megjelent. Mikor a színpadon azt énekeltem: »Te más világban, én más világban...« önkénytelenül lenéztem az első székre. Ez huszonöt esztendővel ezelőtt volt. Mikor most, 1928 március 8-án, a Városi Színházban megint eljátszottam a Bob herceget, ugyanazokban a ruhákban, ugyanazokkal a gesztusokkal, ugyanazokkal a hibákkal, ugyanazokkal a táncokkal, ugyanazokkal a hanglegjtésekkel, ennél a mondatnál önkénytelenül lenéztem az első székre. Nem tudom, ki ült rajta, de biztosan meglepve konstataálta, milyen hosszan nézek rá és könnyektől fényesek a szemeim. Huszonöt évvel ezelőtt azon a bizonyos huszonötödik előadáson szintén odanéztem. Nem jól látok. Annyit azonban láttam, hogy a hófehér plasztron ezeknél a szavaknál felugrik és kirohan a nézőtérről. Ennek pontosan huszonöt esztendeje. Itt forgatok a kezemben egy borítékot. Nem merem felbontani. Az én írásommal ez van ráírva:

973. I 18

Vajon megengedi-e a jó kedvem,
hogy felbontsam valahis?!

Csak arra emlékszem, hogy másnap azt mondta, hogy nem bírta ki tovább és nem is bírja tovább. Soha többet nem megy színházba, ha játszom. Ez volt az utolsó este. Ezt be is tartotta. Soha többet nem nézett meg. Soha többet nem ment színházba, mikor játszottam. Elvettem tőle az elszakított jegyét és arra írtam valamit.

Itt ülök... és nem merem felbontani a borítékot. Az elszakított jegyre írtam valamit. Most, 1928-ban, tündöklő januárvégi napon, ülök a tengerparton, egyik kezemmel dobálom a kenyérdarabkákat a veszekedő sirályoknak, a másik kezemben meg forgatom a leragasztott borítékot. Nem merem felbontani, pedig annak idején az elszakított jegyre, biztosan tudom, hogy írtam valamit.

Életem felejthetetlen és talán legnagyobb mámore volt a Bob herceg századik előadása. Nem akarok én mindenről ujságcikkeket leírni, bizonyítani, hogy hogy volt, mert akármennyire próbálnék is szerény lenni, mégis csak úgy nézne ki, mintha hivalkodni akarnék. A Bob herceg nemcsak az én sikerem volt. Mindnyájunké. Elsősorban a közönségé. Az akkori fiatal lányok, asszonyok, boldogta-

lanok, reménykedők, egymástól örökre elszakadók, megcsalt, szomorú emberek, szentimentális rövidlátók, gyászolók, szerelmi boldogok, örvendezők, vőlegények, menyasszonyok, öreg urak, nagymamák... mindenki kivétel nélkül egyformán énekelte:

»Az első édes, szerelmes csókot feledni többé nem lehet«...

Ez, kérem, mindnyájunk esete volt. Az is mindenki esete volt, hogy a végén boldogan egymáséi lettek a királyfi és a szegény kislány. Hány szerelmes szívet kergetett össze ez az operett. Magam is olyasmiben sántikáltam volna, de nekem, sajnos, nem sikerült. Persze, azt nehéz eldönteni, hogy hogyan lett volna jobb és hogyan lett volna okosabb. Már mint a magam személyére nézve. Ha most úgy megszavaztathatnám édes mindnyájukat, biztosan minden felelet amellet szólna, hogy így jobb és okosabb. Lehet. Azonban azt hiszem, én mégis azon kevesek közé tartoznék, aki azt vallaná, hogy talán mégis úgy lett volna jobb. Persze, mondom, erre nagyon nehéz felelni. Mert hiszen, ha úgy lett volna is, hogy én annak idején valakiért mégis elhagytam volna a színpadot, azért most megint mégis csak úgy volna minden, ahogy van, mert hisz én végeredményben színpad nélkül mégsem tudtam volna élni és valószínűleg mindenben ott tartanék, ahol ma tartok. A különbség talán csak az volna, hogy a most lezajlott szilveszteri éjszakán a Nemzeti Színházban, a János vitéz ünnepi előadásán, az első sor jobboldali sarokülésén, kitűnően

szabott frakkban egy huszonhárom-huszonnégyéves okos kis legény — aki Mihályka névre hallgat —, egy kedves kis Degenfeld gróf tapsolt volna legjobban a briliánsokba öltözött zöldmundéros, arany-csizmás álomhuszárnak — az édesanyjának.

XXIX.

Első »könyvem«: Betéti könyv

Bizony, én akkor a szó teljes értelmében térdig jártam a virágban. Boldogságtól tündöklő arccal mondtam minden este: »Királyfi vagyok, 20 éves vagyok és az élet oly édes, oly ragyogó!« De nemcsak az én életem volt ragyogó. Mindenkié. Akkor nem is tudtuk, milyen rengeteg sokkal lehetünk szegényebbek. Akkor nem tudtuk, hogy rövid huszonöt év múlva — mert hiszen mi ez egy ország életében, huszonöt év! — egy összenyomorított, vergődő, árva kis ország leszünk és milyen fájdalmasan szép lesz a visszaemlékezés. Mert az már örök emberi hibánk, hogy semmit sem tudunk akkor élvezni, amikor a pillanat jelen van, csak vagy előbb mint vágyat, vagy utóbb mint emléket. Most hát kitombolhatjuk magunkat a nagy élvezetekben. Vannak emlékeink. Mélyen meghatva olvasom ezt a rengeteg kedves nevet, mely a Bob herceg tiszta vertezüst gitárjába van gravírozva. A századik előadáson kaptam.

A fő-főmarsallok, Szabó Nándi, Weszely Tibor már ott ültek a San-Toyban, mindig, kivétel nélkül a balsarokban, az Országos Kaszinó ülésein. Nándi,

aki ma is főintendánsom és aki nélkül, meggyőződésem szerint, ma sincs sikerem, már akkor messze hallható, magas hangon kezdte beszélni, hogy:

— Majd meglátjátok, hogy mi lesz ebből a csúnya lányból! — A Lotti ezredeseiben énekeltem egy francia kuplét, amelyre ő tanított be. Egy árva szót sem tudtam franciául és a világ legnagyobb szemtelenségével énekeltem. Biztos voltam benne, hogy jó, hogy egy született francia sem énekelhetné jobban, mert Nánditól tanultam. Azóta is mindig úgy nézek rá, mint tanáromra. Minden premieren ott van. Ő az intendánsom. Most is pontosan úgy néz ki, mint abban az időben. Akárhányszor látom, mindig mondom neki:

— De a mindenségét magának, Nándi, nekem ne öregedjen!... mert ha maga öregedni kezd, akkor nekem már régen rossz. — A leghíresebb táncos volt. Boldog idők, amikor még Szabó Nándival lehetett valcerezni...

A nagy ünneplések alatt, szédítő sikerek idején, úgy ültem otthon, mint egy rab. A világon sehova nem jártam. Mert ne képzeld azt, kedves Barátom, hogy azok alatt az egetverő ünneplések alatt én ide-oda jártam, éltem, mulattam. Soha. Mindig otthon ültem Szidi nénivel. A Bob herceg nagyon nehéz szerep és egész nap egyebet sem tettem, mint preparáltam magam, hogy este friss és jókedvű legyek. Keveset beszéltem, mert akkor a torkom este fáradt volt. Egész nap egy kék vagy rózsaszín kendővel volt bekötve a hajam, mely be volt göngyölve, hogy estére göndör legyen. Néha kikocsikáztunk

Szidi nénivel a ligetbe. Ez volt az egész. A hetvenötödik előadás után Szidi néni könyörtelenül beparancsolt egy szanatóriumba, ahol hermetice el lettem zárva a világtól. Nem olyan könnyű egy nagy sikert elviselni, kedves Barátom. Húsvét előtt aztán érkezett a várva-várt századik előadás. Leírhatatlan esemény volt Budapesten az első százas. 1903 április 8-án. Nem is merek róla megint beszélni, mert idéznem kellene az ujságokból azt a sok szépet, amit rólam írtak és ismétlem, nem akarok hencegőnek feltűnni. Majd egyszer elmondják azokat az estéket mások, nem én. Pihenni szerettem volna, amit azonban nem engedtek meg nekem, mert senki sem hitte el, hogy fáradt vagyok. Vannak ilyen emberek, akiknek sohasem hiszik el, hogy fáradtak. Én is ezek közé tartozom.

Így történt aztán, hogy 1903 május 8-án már megint a Vígszínház színpadán állottam. Játszottam pedig egy francia szósszal felhígított német vígjátékot, amelyet Beóthy László igazított meg a számomra.

Abba a pár rövid pihenőnapba, amelyet a Bob herceg után ki tudtam csikarni, estek bele a húsvéti ünnepek. Egyik legszebb és leggondosabban őrzött emléke életemnek. Az ablakaim egyrészt a Kerepesi útra (a mostani Rákóczi út), másrészt a Rókus templomra nyíltak. Feltámadáskor a Rókus kórház minden egyes ablakában gyertyák égtek és a kis Rókus templomban litánia volt. A kis harang jól ismert hangja kongatott. Én az ablaknál álltam és szó nélkül néztem a szép képet, ahogy az embe-

rek a templomba mennek és ahogy a kis gyertyák az ablakokban egymás után pislogni kezdenek. Azután elhallgatott a harangszó, csend lett és én is magamban imádkozni kezdtem. Sokáig állottam szótlantul. Egyszer csak megint megszólalt a kis harang. Feltámadásra harangoztak. A hátam mögött, egészen a fülemhez hajolva, halkan megszólalt egy kedves hang:

— Menyasszonyom ...

— Úgy érzem, hogy idáig életemben mintha mégis ez a pillanat lett volna a legszebb. Szinte fájt a szívem, olyan szép volt. Talán azóta sem éreztem olyan édeset. Az a minden idők legnemesebb kis gentleman-je, Degenfeld Imre pedig csak állt és nézett rám és nézett és nézett a két sötét, dióbarna szemével, melyekből fáklyaként világított a szeretet és a jószág. Akkor kaptam az első ütést — bár sohase kaptam volna másfélét életemben! —, olyan ütést, mint mikor a villany gyengén megüti az embert. Mikor a villany nem a kezünket üti meg, de a szívünket. Akkor, azon a feltámadáson kezdődött életem legnemesebb érzelme és egyben legszomorúbb tragédiája.

De hadd folytassam a vígszínházi szereplésemet. A darab címe Forgósziel kisasszony volt. Nem volt se rossz, se jó. Olyan volt a sikere is. Azért mégis játszottuk huszonöttször, ami akkor nem volt olyan megvetendő kis szám, mint például ma. A kivágott ujságok között nagyon sok érdekeset találtam. Milyen furcsa és milyen nagyszerű a véletlen. Egy

gombostűvel két ujságkivágás van összetűzve. Az egyik egy kritika, a másik egy vers. Íme a vers:

*»Ez a leány a nagy mindennek
Remekbe termett kicsi mása,
A hódító, tüzes pogányvér
Gyönyörű és szent lázadása.*

*Ez a leány gyönyörűséges ember,
Szilaj vágygal, vad szerelemmel.
Nem értitek? Jól van: ne tessék! ..
Ez a leány tökéletesség!*

*Ez a leány tökéletesség,
Ez a leány a szebbik élet,
Ez a leány szomorú vígság,
Ez a leány csak idetévedt.*

*Körötte sír suhogva, szállva
Heine-nak s Offenbach-nak árnya...
Mennyit fog még sírni, bűnhődni,
Mert szebb és különb, mint a többi!...*

Dyb.&

A másik ujságkivágás, amely ezzel a verssel össze volt tűzve, a Magyar Nemzet egy hosszú tárcája. Csak egy pár érdekes sort írok ki belőle:

»...a darab eredetijében talán jobb, mint aminek tegnap feltűnt. Talán elrontották kissé azzal, hogy sok mindenféle táncot, nótát és kuplét spékeltek bele avégből, hogy a főszerep vivője, Fedák Sári k. a. fényesen mutathassa meg, mily idétlenül tud ugrándozni, mily hamisan tud énekelni és mennyire nem tud érthetően beszélni... Az a szegény leány a tudatlanságában és ízléstelenségében alásüllyeszti a szinpadi művészetet a naturalista idétlenségnek rút országába. Ez cigányművészet. Ez

semmi... Az ember nem lehet nyugodt, amikor egy tehetség csődöt mond és elbizakodottság és tétlenség által saját képességeinek magaslatából le-süllyedjen az útszéli komédia posványába... Nem vonhattuk meg szánalmunkat e fiatal színésznőtől, aki oly jogos reményekkel indult meg pályáján és most tehetetlenül ténfereg az ordító kocsmák érzék-csiklandó produkcióinak alantas színvonalán. Nincs énekében egy hang, mely ne volna hamis, nincs beszédében egy helyesen kiejtett szó; nincs egy tet-szetős mozdulata. Még nézni sem tud a színpadon. Olyanok a szemei, mintha kialudtak volna... Ne higgyék azonban, hogy Fedák Sárinak nem volt még tegnap egetverő sikere. Megvolt. A közönség őrlöngött. Így folyt ez egész estén végig. És így lesz ez még sok estén át, mert ez az előadás nem múlik le egyhamar a műsorról... Hogy tehát így ellenkezésben vagyunk mindenkivel! Tant pis. Akkor kritikánk a közönségnek is szól. Miért ne ellenkeznénk a közönséggel, mikor a közönség is ellenkezik mivelünk!«

Ezek a sorok a »Magyar Nemzet« tárcájában je-lentek meg. Az van aláírva: Keszler József. Az a Keszler József, aki egyszer egy keresztény íróra — ha jól tévedek, Herczeg Ferenc volt — azt mondta: »Ein Antisemit muss bei mir cselekmény haben«.

Szegény kedves Keszler bácsival most már nagyon nehéz volna vitatkozni. Nem is akarok. Biztosan sokban igaza volt. Abban azonban, mikor azt írta: »Miért ne ellenkeznénk a közönséggel, mikor a közönség is ellenkezik mivelünk!« nem hiszem,

hogy igaza lett volna. Ügylátszik, szegény Keszler bácsi rossz üzletember volt. Az ujságírás és ujság-szerkesztés ábécéje — legalább is én így gondolom —, hogy egy bizonyos fokon túl nem szabad a közönséggel ellenkezni, mert esetleg rövid időn belül sorvadásba esik az előfizetők listája. Mindezzel nem azt akarnám mondani, mintha egy-egy támadás néhanapján nem volna nagyon hasznos. A támadások némelykor nagyon egészségesek. Én sok olyan támadásról tudok, amelyek direkt hasznosak voltak. A támadásoknak csak egy indebindéje van — pontosan kell tudni, mikor csinálja az ember. Egy rendkívüli barátomtól évek hosszú sora alatt mindig azt hallottam, hogy: »Akkor kell leönteni valakit hideg vízzel, mikor tüdőgyulladásban van«. A Bob herceg századik előadása után az ilyesmi még feltétlenül korai. Minden előfizető sértve érzi magát, ha elolvassa. Mert egy színésznőnek a nagy sikere a személyes ügye minden színházba járó embernek. Az olvasó nem szereti, ha az ő pénzéért őt leszidják. De mindezekért talán nem is olyan mérges a közönség, mint például a másik végletért, ami abból áll, hogy folytonosan olvasni kell valakiről. Akár tetszik, akár nem, olvasni kell. Azt hiszem, ez az eset a kellemetlenebb. Azt hiszem, semmiért a világon nem olyan mérges a közönség, mint amikor hasábokon olvassa egy színésznőről, hogy olyan, amilyennek ő akármerre forgatja, akárhonnán nézi, akármilyen szemüveget tesz fel — sohasem látja. Én, kérem, mindezt tapasztalásból tudom. Velem már minden megtörtént. Teljesen

otthon érzem magam mint »pro« és mint »kontra«. De mint ahogy soha — ezt nagyon hangsúlyozom — sohasem történt még meg, hogy rotációs gépekkel meg tudtak volna csinálni valakit, úgy az sem történt még meg soha, hogy tönkre tudtak volna valakit tenni. A közönségnek nagyon jó orra van. Bízunk csak mindent a közönségre. Mennyivel okosabb, érzelmesebb, egyenesebb, naivabb és jobb egy olyan ezerfejű tömeg, mint egy rotációs gép hideg betűi! Én ezt is tapasztalásból tudom. Az én életem és pályám már olyan hosszú, hogy volt alkalmam egy-két kis tanulmányt csinálni. Milyen rendkívüli öröömöm, hogy semmi nem tudott megmérgezni és most is úgy el tudok andalodni Adynak ezen a gyönyörű szép kis versén... és végül is érzem, hogy nem a versnek örülök, de annak, hogy volt a magyarságnak egy ilyen Adyja. Hogy volt egy ilyen magyar zseni!... Kedves Ady Bandi, azóta te már biztosan találkoztál Keszler bácsival odafent az Örök Hazában. Nem hiszem, hogy haragudtál volna rá miattam. Annyit azonban biztosan megmondtál neki, csak úgy viccesen, kedvesen: »Ein szigorú Kritiker muss bei mir magyarul können«.

Megint nagyon elkalandoztam mindattól, amit el akarok mesélni. Szóval, eljátszottam százszor a Bob herceget. 1903-ban, nyáron, hazamentem egy hétre Beregszászra. Inkább csak azért mentem haza, hogy imádott apámmal kibeszélgethessem magam. Milyen nehéz volt nekem az ilyen ujságcikkeket ki-parirozni. Olyankor, amikor ilyeneket olvastott, komolyan haragudott rám, hogy színészno lettem.

Nem szeretett ilyeneket olvasni: posvány, fetreng, durva, ízléstelenség — ilyeneket valahogy nem szeretett olvasni. Dehát én nem is azért mentem haza, hogy ezekről a dolgokról beszéljünk. Soha életemben nem panaszkodtam senkinek és nem kértem senki segítségét, lett légyen az bárki a világon. Minden számár vigye a maga terhét. Én hát nem azért mentem haza, hogy panaszkodjam. Egészen másért.

Egyik alkonyatkor kivittem az öreget a munkács—beregzászi országútra sétálni. Nem hideg, szeles október volt, mint régen, de szép, ragyogó, júliusi napnyugta. Az óriási vörös korong szinte hangosan nevetett örömében, mikor látott bennünket menni a városvégi kereszt felé. A zsíros szalmaalapját a szemébe húzta, az elmaradhatatlan pipa akkor is a szájában volt, ellenben a nadrágja bokában már nem volt madzaggal összekötve, mert meleg nyár volt és nem fujt a beszkidí szél. Mikor kiértünk a kereszthez, azt mondom:

— Ülünk le egy pillanatra ide a kereszt elibe, a kőre. — Leültünk. A nadrágját egy kicsit felhúzta és az ócska, cügos cipőjéből kilógott a kapcája.

— Négy év előtt azt mondta, megvette ezt a földet.

— Igen, az enyim a' most is! — Kis büszkeség volt a hangjában.

— Azt mondta akkor, hogy építeni szeretne rá egy házat.

— Nono! Hiszen azt könnyű mondani, csak nehéz felépíteni. A park, látod, már megvan. Milyen

szépen nyólnak a négy évvel ezelőtt elültetett fák. Nézd, milyen jól pászolnak a fehér juharok a sok setét fenyű közé.

A zsebembe nyúltam és kivettem egy betét-könyvet:

— Itt van. Építse fel a házát. De ne kis házat építsen, hanem nagy házat építsen.

A betétkönyv nem volt névre kiállítva. A betét-könyvre csak annyi volt írva: Bob herceg.

— És most jöjjön, menjünk el a kis téглаégetőig. — Elindultunk. A pipájában már nem volt egy szikra dohány sem, de azért míg a cigányokig értünk, elgyujtogatott egy egész skatulya gyufát. Egy szót sem beszélt, csak minden gyufagyújtásnál láttam, hogy nagyon reszket a keze.

Attól a perctől kezdve folytonosan rajzolt és tervezett. Tavaszra már messziről integetett a Bob-herceg ház, vagy ahogy a környékeliek nevezték: a kastély, nevető piros teteje.

XXX.

Ida néni

Csepreghy Ferencné, Rákosi Ida. Csak a fejem van mélyen lehajtván, mikor ezt a nevet leírom. A lelkem, szívem magasan szárnyal és szinte az égig repül attól a nagyszerű lendítéstől, melyet e névnek a viselőjétől kapott. Ez a név jelentős állomása életemnek. A Rákosiak közül ő volt az ötödik. Legalább is én úgy emlékszem. Tudtommal hatan vol-

tak: Béla, Jenő, Szidi, Sipulusz, Ida, Fanny. Úgy tudom, Ida volt az ötödik. Az ura Csepreghy Ferenc író, sok népszínmű, köztük a Piros bugyelláris szerzője. Egyetlen kis szűk szobában laktak — így mesélte Ida néni —, hol minden munkát ő maga végzett. Mikor özvegységre jutott, szabónő lett. Evva Lajosnál, a sógoránál és a Népszínház akkori igazgatójánál vezette a varrodát és öltöztette a legnagyobbakat: Blahánét, Hegyi Arankát, Komáromi Mariskát, Küry Klárát és minden élő nagyságot. Mikor Evva elment, ő is búcsút mondott a Népszínháznak. Mikor már én találkoztam vele, régen özvegy volt és csendesen éldegélt Komáromi Mariskával, aki fogadott lánya volt és akit saját gyermekeként szeretett.

Rendkívüli hálával gondolok rá, mert talán senkitől sem tanultam annyit életemben, mint tőle. Nyitott szemekkel járni, szélesen, erősen lélegzeni, nemcsak nézni, de látni is — ezt én mind tőle tanultam. Az a kis jelentéktelen, sovány, egyszerű asszony egyike volt a legnagyszerűbb embereknek. Mindig tiszta feketében, térdig érő haja őszbe csavarodva, egy nagy kontyban a fejére tűzve, szabad homlokkal, mikor nesztelen lépésekkel bejött a szobámba és halkán, kivétel nélkül mindig érdekesen beszélni kezdett, nem adtam volna oda a viláért sem. Minden szépért könnyekig tudott lelkesedni, amellet józan, végtelen okos, rengeteget olvasott, a világon mindent tudó, a világon mindenhez értő, tökéletes lény volt. Azt mondja nekem egyszer ez a kitűnő Ida néni:

— Annyi sok pénzt költ. Ne dobálja úgy. Spóroljon egy kicsit.

— Ida néni, drága! Olyan nehéz az a spórolás, mikor ezek a rongyok, amiket hordok, olyan rettenetes sokba kerülnek az embernek.

— Lássa, éppen ezekre a rongyokra nincs semmi szükség — folytatta a csoda okos beszédmodorában —, egy színésznő nem él, csak a színpadon. A színpadra, lássa, arra lehet költeni. Arra már én is azt mondom, hogy tessék! amennyit csak bele tud tömni, mert az a mesterségéhez tartozik. Semmi sem elég finom és elég drága, ha a mesterségről van szó. A magánéletben erre semmi szükség nincs. Egy színésznő a színpadon ragyogjon, ne az uccán. Az uccán különben is csak az az elegáns asszony, akit nem lehet észrevenni. Isten őrizze meg magát attól, hogy a mestersége valahol mostohagyerekként szerepeljen az életében, mert ezerszer jaj annak, akivel ez megtörténik. A deszkák abban a pillanatban olyat vágnak vissza, hogy szédülten esik össze és sok idő elmúlik addig, míg ismét magához tér. Lehet, hogy soha. Én, ha a maga helyében volnék, inkább nem vennék magamnak télikabátot, ha volna egy kis félretett pénzem, de utazni mennék. Világot látni, tapasztalni. Olyan nagyszerű a világ és olyan szép.

Így történt aztán, hogy tényleg nem vettem a felesleges pénzemen se új bundát, se hat darab új kalapot, se tíz tucat selyemharisnyát, hanem megváltottam a jegyeket és megkértem Ida nénit, hogy kísérjen ki engem a nagyvilágba. Választásunk cso-

dálatosképpen nem Párisra és nem Londonra esett, ahová pedig minden kezdő ész nélkül szalad, de — Norvégiára. Elindultunk tehát Norvégiába. Nem tudom, mi volt nagyszerűbb: az utazás, vagy az a rendkívüli lény, akivel elindultam. A szó teljes értelmében »elindultam« Ida nénivel, mert azután bejártuk együtt igazán — kétszer a világot.

Először Hamburgba mentünk, ahonnan éjjel tizenkét órakor indult a hajónk Norvégiába, Bergenbe. Kimondhatatlanul izgatott voltam. Először fogok az Északi tengeren utazni. Semmiáron nem akartam lefeküdni, hogy megvárom az éjfélt, míg a hajónk elindul. Ida néni azonban nem engedte és szigorúan az ágyba parancsolt. Abban a pillanatban aludtam, mint a bunda. Reggel már fél hétkor felkeltem, mert egy pillanatot sem akartam elmulasztani abból az isteni élvezetből, hogy a tengeren, mégpedig komoly tengeren hajókáztam. Nagy hetykén, füttyörészve, jókedvűen öltözködni kezdek, miközben Ida néninek egetverő fantáziával lefestetem a napomat, hogy mi mindent fogok csinálni és hogy kell egy igazi tengerjáró nőnek kinézni és viselkedni. Kicsit borus volt az idő, mondok, felveszem a gumisapkámat, mert egy picit szemetel. Nagyon hetyke legény voltam. A sapkámat a fejembe vágtam, húzom a kesztyűmet, egyszerre csak nekipenderedik a hajó jobbra, nekipenderedik a hajó balra, azután alattomosan össze-vissza penderedik, úgyhogy a kabínbán nem lehetett megállapítani merre, csak azt lehetett tudni, hogy: Jaj, uramisten... jaj... végem van, a fene egye meg

ezt az óceánt... erre már estem is be az ágyamba, amilyen hosszú voltam, kabátostól, sapkástól, mindenestől. Ugyanazokkal a szavakkal káromkodtam, amelyeket Beregszászon még Vincze Flóriántól tanultam. Sohasem hittem, hogy valaha ennyire hasznát fogom venni. Szép, elegáns tengeribeteg voltam, kabátban, sapkában, kesztyűben, karakac-sárga arccal, melyet most »pofának« akartam írni, de aztán eszembe jutott az elegancia, amellyel kajütömben feküdtem és a torkomon akadt a szó. Aki azt nem tudja, hogy milyen is egy ilyen rendes, szabályos, kiadós tengeri betegség, az úgysem tudja, hol lakik az Isten. Sokszor az az érzése van az embernek, hogy bár jönne egy akkora hullám, hogy örökre kivágja belőlem a szuszt.

Mikor harmadnap Bergenbe megérkeztünk, én még mindig ugyanabban a kabátban, sőt sapkában is!... ha egy kicsit túlozni akarnék, azt mondanám, hogy még a vadonatúj kesztyűm is rajtam volt — kissé ingadozó léptekkel szálltam ki a hajóról, melyet a legjobb akarattal sem lehet egy kis kávédarálónál egyébként minősíteni. Úgy néztem ki, mikor szárazföldre tettem a lábaimat, remek sötét-kék angol esőkabátomban, mintha sajátmagamnak volnék a nagyanyja. Rögtön felfogadtunk egy kis talyigát és elindultunk az ország belsejébe. Nem úgy utaztuk be Norvégiát, mint a többiek, hajón és onnan csinálva a kirándulásokat. Mi bevágtuk magunkat egy kis kétkerekűbe, melyet a kocsis hátulról hajtott és nekivágtunk esőnek, szélviharnak, hidegnek és minden földöntúli szépségének annak

a tündérien szép országnak. Ahol nem lehetett kocsin menni tovább, ott kis gőzösre vagy csónakba ültünk, ahogy éppen adódott. Azután megint kocsi- és rendületlenül furikoltunk tovább és szinte ájultunk a sok szépségtől, amelyet egy-egy forduló elének varázsolt. Az esőt már úgy megszoktuk, hogy szinte kellemetlen volt, ha nem esett. Érdekes, hogy én például Norvégiában szoktam meg annyira az esőt, hogy semmiféle zápor nem hoz ki a sodromból. De még csak egy náthát sem kaptam soha. Első utunk Bergen, Vossevangen, Gudvangen volt és a — Sognefjord. Semmi túlzás nincsen benne, ha azt mondom: Tündérország. Ilyennek lehet Tündérországot elképzelni, amilyenek a norvég fjordok. Sognefjordban láttam egy naplementét este tizenegy órakor. Nem lehet azt leírni, milyen szép volt. Minden színházi rendezőnek olyan helyen kellene világítási effektusokat tanulni.

A Sognefjordtól északra van a híres Fjärland-fjord. Arról híres, hogy egy rövid félórai gyaloglás után, közvetlen az óriási és hatalmas Jostedal gleccserhez lehet jutni. Persze nekem minden ilyesmit ki kell tapasztalnom és addig beszéltem Ida néni- nek, míg elindult velem a Jostedalhoz. Alig bírtam rávenni, mert sehogy sem akart jönni. Kevés ember van, aki oda merészkedik. A veszély abból áll, hogy júliusban, nagy meleg lévén, olvadni kezd fent a jég és bizony gyakori eset, hogy szörnyű szerencsétlenségek történnek, mikor egy-egy óriási lavina megindul. Akit eltreffel, annak aztán már úgys minden mindegy. Miután azonban szótáramból té-

vedésből kimaradt a »félni« szócska, addig szekíroz-
tam Ida nénit, míg végre elindult velem a glecc-
ser alá. Egy irdomtalanul nagy, szeges bot volt a
kezemben és azzal mulattattam Ida nénit, hogy:

— Én pedig ezzel a bottal a jeget akarom bö-
ködni. Addig nem megyek haza, míg gleccsert nem
böködtem. — Ida néni megadással követett. Mikor
odaértünk, még óriási nagy kötömbökön kellett
keresztültornáznunk magunkat, hogy odaérhessünk a
jég közvetlen közelébe. De hát ez minden fáradsá-
got megért. Minden szó kevés annak a szépségnek a
leírására, ami szemeink elé tárult. A messziről kö-
zönséges jégtömegnek látszó hegyóriások egészen
közelről olyanok voltak, ahogy az ember a Ripp-
Rippben a kékhegyek szellemének az országát kép-
zeli. Önkénytelenül az jutott eszembe, hogy itt jár-
hatott valamikor Ripp és a kékhegyek szelleme.
Egy-egy jégív olyan magas volt, mint egy kétemele-
tes ház. Én legalább annyira taksáltam. De lehet,
hogy háromszor olyan magas is volt. Kívül hófehér
volt az óriási barlang, beljebb már zöldeskék,
azután égszínkék, beljebb már még kékebb, aztán
folytonosan sötétebb, sötétebb, végül egészen in-
digókék és a legeslegbelseje már teljesen fekete
volt. Aki oda be merészelné menni, az a biztos ha-
lált jelentené. Hátborzongatóan szép volt. Kővé-
mередve álltunk a bámulattól. Csend volt körülöt-
tünk, sehol egy mukkanás, sehol egy emberi hang.
Egyszerre csak különös zörejt kezdünk hallani,
mely olyan morgásfélévé változott, később dörgés
lett belőle, mely mindig erősebb és erősebb lett,

végül egy sívító csattogássá erősödött és mindig közelebb és mindig közelebb... Most már világos, hogy egy jégtömb gördül lefelé.

— Maradjon ott, ahol van — ordította Ida néni —, elszaladni nem lehet, hátha oda esik? Még ki sem mondta, amikor fülsiketítő robajjal egy borzalmas tömeg szétmállott a földön. Látni nem láttuk, csak a szelét éreztük. Egy pillanat múlva megint halálos csend volt körülöttünk. Furcsán néztünk egymásra. Mind a ketten halottsápadtak lettünk. Sokáig nem szóltunk egy szót sem. Lassan elindultunk arrafelé, ahol a jégtömeg lezuhant. Akkor láttuk, hogy egy egész kis hegylépcső lehetett. Még mindig nem beszéltünk, csak nézegettük a földrengést, mert úgy nézett ki. Egyszer csak megszólal Ida néni és kicsit elgondolkozva — miközben a cipője orrával piszkálgatta a kisebb jégdarabokat — azt mondja:

— Ki tudja, mennyi keserűségtől mentette volna meg magát a végzet, ha ez a szörnyeteg pár száz méterrel arrébb esik le, oda, ahol mi állottunk.

Még most is a szemeim előtt van a sápadt, okos arca, mikor ezeket a szavakat mondta.

Keresztül-kasul barangoltunk az egész különös, szomorú, sötét, furcsa országon. Ibsen szinte nem is születhetett más országban, mint Norvégiában és nem is lehetett más író, mint amilyen volt. Abban az országban talán nincsen is nevető ember. Az északi részén, Hammerfesttől felfelé, három hónapig koromsötét van, háromig félhomály, háromig teljesen világos és háromig ismét félhomály. Egészen

fent északon, Tromsónél, kis lapp-szánkákon iramszarvasokkal szánkáztunk. Tekintettel arra, hogy július volt, otthon nagy kánikula, nagyszerűen élveztük a bizarr kirándulást. Talán nem is lett volna olyan rendkívüli, ha az nem fűtött volna bennünket, azaz inkább csak engem, hogy most olyasvalamit csinállok, ami odahaza teljesen lehetetlen. Mert hiszen mire vágyik mindig az ember? Arra, ami nem lehetséges. Igaz? ... Minél jobban északra értünk, annál kisebb lett a kör, amit a nap csinált. Egészen fent, a Nordcap felé, már figyelmeztettek bennünket, hogy figyeljük a mindennapi különbséget, hogy mikor lemegy a nap, egy óra múlva ismét felkel, csak a fejünket kell küssé a másik oldalra fordítani. Másnap már kevesebb lett az egy óra, harmadnap még kevesebb, végre már csak pár perc volt a különbség a naplemente és a napfelkelte között. Én, aki erős napnyugta-párti vagyok, nagyon boldogan konstatáltam, hogy mi ez a napnyugta ahhoz képest, amilyeneket én láttam Magyarországon. Más íze van arra mifelénk egy ilyen lemenő napnak. Szinte hihetetlen volt, hogy az a sápadt, betegesnek kinéző, tétova tekintetű éjféλι nap, amelyet a Nordcapon láttunk, ugyanaz az izzó, forró, egészséges, lüktető szívű magyar nap legyen, amelyet annyiszor láttam és oly végtelenül imádok.

A Nordcapra már hajón mentünk. Trondjem az utolsó város, ahonnan hajóközlekedés van a Nordcapra. Nagy turistatársaság verődött tehát össze a kis hajón és felcsónakáztattak bennünket Európa utolsó szárazföldi állomására. Azzal mulattattam

Ida nénit, hogy ha pedig én a Nordcapon a lábamat lelógatom a hegyről, az már az Északi jeges-tenger és feltétlenül belemártom, ha csak a féllábamat is. A hegy lábánál kiszállt az egész társaság és kötelek segítségével kapaszkodtunk felfelé a meredek hegyre. A legtetején van egy kis kalyiba, melyben pont éjfélkor mindenkinek pezsgőt kell inni.

Mi Ida nénival legutoljára maradtunk a kapaszkodó társaságban. Jókedvű voltam és gondtalan, elkezdtem énekelni: »Siófokra megy a hajó, az én rózsám odavaló...« mire az egész társaság megállt és mindnyájan visszanéztek le ránk. Nem nagyon hagytam magam zavartatni és torkomszakadtából tovább énekeltem. Megint megálltak. Nagyon tetszett nekik a magyar nóta. Fent, a kis házikóban jó meleg volt, fűtöttek. Pontosan július 24-ike volt. Mindenki odajött hozzám és magasra emelte a poharát és kértek, hogy énekeljek megint. Hát én megint rágyújtottam egy nótára. Különös volt biz azt a Nordcapon hallgatni, hogy: »Nem akar az ökörcsorda legelni...« Szerették hallgatni. Egyszer csak egy finom, hófehérhajú öreg úr odalép Ida nénihez és azt mondja:

— A nevem Russel. Mr. Russel Bostonból. Sajnálom, hogy a kisasszony nem tud angolul. Ha tudnék vele beszélgetni, rábeszelném, hogy legyen színésznő. Már órák óta figyelem, a hajón is mindig néztem. Azt hiszem, különös tehetsége volna a színészpályára.

Ida néni kissé huncut mosollyal, tökéletes angol kiejtéssel felelte:

— Ön nagyon kedves, Mr. Russel. Mingyárt lefordítom a kisasszonynak ezeket a kedves szavakat.

Miután a fordítás megtörtént, én felugrottam, odamentem az öreg úrhoz és az Ida néni által betanított szavakat — életem első angol szavai — a legnagyobb hidegvérrel, mintha sohasem is beszéltem volna más nyelven, nevetve mondtam neki:

— Thank you sir... you are very kind... thank you sir! Biccentettem a fejemmel, csináltam egy knixet, akárcsak a színpadon volnék, fenéig kiüritettem a poharamat és nem árultam el, hogy lekésett, mert bennem már régebben forr az a vágy, hogy színésznő lehessek. Még mindig szeretnék színésznő lenni. Egy jó színésznő. Rögtön odaadta Ida néninek a címét, hogy ha netalán tán valamikor tényleg a színpadra mennék, ne kerüljem el Amerikát, mert ott okvetlen nagy sikereim volnának és akkor látogassam meg Bostonban. Most is megvan a névjegye. Mikor először voltam Amerikában, gondoltam rá, de tekintettel arra, hogy közben csekély huszonhárom év múlt el és az én Russel barátom már akkor is öreg volt és hófehér, — nem látogattam meg Bostonban. Eltettem a vele való találkozást későbbi évekre, egy szebb hazában. Ott majd elmesélem neki, hogy megfogadtam a tanácsát és tényleg színésznő lettem.

Lekbcmeregvé a Nordcapról, Trondjembben felültünk a vonatra és Stockholmba utaztunk. Gyönyörű szép város, de semmi különösebb izgalmat nem jelentett számunkra. Azt mondom Ida néni-nek:

— Idám, virágom, csak egy ugrásra vagyunk Szt. Pétervártól. Csak annyi, hogy felülünk egy kis hajóra este és másnap délben már ott is vagyunk. Ida nénit szintén nagyon izgatta ez az útiterv.

— Az rendben volna, hogy Pétervárra megyünk, de akkor már szinte lehetetlen, hogy meg ne álljunk, ha csak egy napra is rokonainknál, a finneknél.

— Tökéletesen egyetértek önnel, asszonyom! Feltétlenül meg kell látogatni rokonainkat. Nagyon egyszerű: megyünk rokoni látogatásra. Másnap már a kis kétezer tonnás szelvény a hajókat Helsingfors felé. Kimerült voltam és gondoltam, majd alszom egy nagyot a hajón, de Ida néni nem engedett lefeküdni.

— A Balti tengeren van a világon a legszebb napfelkelte. Nem szabad lefeküdni, mert ezt látni kell, ha pedig lefekszik, többé ki nem lehet vasalni az ágyából. Hiába szabadkozottam:

— Idus nénus, hagyjon engem aludni menni, olyan fáradt vagyok, mint egy kutya. Felkel az a nap nélkülem is, higgye el, hogy nem érdekli a napot, hogy nézem-e, hogy felkel-e vagy sem és az igazat megvallva, engem sem érdekel, hogy ő mit csinál. De Ida néni csak nem tágított:

— Nagyon sajnálom, kedvesem, de nem fog aludni menni, mert ezt meg kell néznie. Nem foszthatja meg magát attól a nagyszerű élvezettől, hogy majd sok-sok év múlva, amikor már egy kicsit megtépázta az élet, erre a tündérien szép napkeltére ne mint életének egyik legszebb ajándékára gondoljon vissza.

Drága, kitűnő Ida. Mennyire igaz volt, mennyire a jövőbe látott.

Megérkeztünk Helsingforsba, de semmi különösebb izgalmat nem éreztem. Furcsa kis hideg, polgári város. Csupa flanelltakaró és csupa flanell alsóruha az egész. Legalább is ez az érzésem volt. Úgy éreztem, hogy még a nők is flanellingben járnak. Kicsit körülkocsikáztunk a városban, megnéztünk minden megnézhetőt, miközben Ida néni gyakran ismételte, mintha attól félt volna, hogy végül is elfelejti:

— Mielőtt Pétervárra indulunk, hajtűket veszek.

— És miért akar maga hajtűket venni, drága Idám?

— Dróthajtűket akarok venni, és pedig sokat, drága Zsazsám — felelte kitérő mosollyal.

Ebben maradtunk. Megvettük a hajtűket, sok dróthajtűt és az esti hajóval elindultunk Szentpétervárra. A rokonokkal hamar végeztünk.

XXXI.

Zászlók Moszkvában

Ragyogványosan szép augusztusi reggelen érkezünk Pétervárra. Nagyon izgatott és érdekelt Oroszország. De talán semmiféle misztikum nem érdekelt annyira, mint az orosz lovak. Olyan két sárkányon hajtottunk be az Európa szállodába, végig a Njevszkij Prospekten, hogy elállt a lélegzetünk. Juropszki. Hotel Juropszki. Így nevezték oroszul, mely nyelvből egy kukkot sem értettünk. De

mégis, pardon, egy szót jól tudtam: vengerkák. Mindenütt azonnal csak a vengerkákat kerestem és szerettem volna felfedezni. A Hotel Juropszkiban kérték a passzusunkat, amin csodálkoztunk, mert sehol egész Európában semmiféle passzust nem kértek tőlünk. A portás figyelmesen nézegetett bennünket, mintha gyanus alakok lettünk volna. Lát-szott rajta, hogy nem tetszett neki a megjelenésünk. Csak azután kaptunk szobát, miután a passzusunkat keresztül-kasul vizsgálta. Mikor fent voltunk végre a szobánkban, Ida néni azt mondja:

— Látja, milyen jó, hogy jóelőre megvettem a hajtűket — és ezzel már nyomott is le egy székre és gondosan kezdte feltűzgélni a kurta, kis Bob-herceg hajamat. Alig három tucat hajtűvel el is ért annyit, hogy a sapkám alól nem lógott ki és úgy néztem ki, mint egy rendes ember. Akkoriban, 1903-ban, Szentpétervárott nemigen volt tanácsos rövid hajjal szaladgálni, pláne olyan csirkefogó-sapkával, amilyeneket én hordtam és amilyeneket — elég hiba — még mindig hordok.

Mondom, hihetetlenül érdekelt a furcsa, teljesen idegen világ, a sokat hallott és elképzelt orosz miszticizmus. Alig vártam, hogy az uccán lehessenek. Szájtátva bámultam a remek fogatokat és a sárkánylovakat. A kocsisokon mulattam a legjobban. Ugyanis, orosz szokás szerint, minél kövérebb volt egy kocsis, annál elegánsabb volt a fogat. Nagyon előkelő úrnak már olyan kövér kocsisa volt, hogy alig fért el a bakon. Sehogy sem tudtam megérteni, hogy hol a csodában vesznek ennyi rengeteg kö-

vér embert az oroszok. Ettől a gondomtól is hamarosan megmentett a sors, mert egy uccafordulónál, egy sarki standon három kocsis nagy pitlikből mosta a kocsiját. A hosszú, földig érő, sötétkék kaftánjuk, mely derékban egy széles, fekete övvel volt leszorítva, elől végesvéig gombolva, köröskörül fel volt gyűrve a derekukon, bele az övbe. Csúnya három nagyszakállas orosz volt. A fejükön cilinder volt, a felgyűrt kaftán alatt csizma és a csizmában ócska nadrág. A hasukra óriási, piros-tarkacihás párna, jobban mondva kis dunyha volt erősítve. Én annál komikusabbat sose láttam. Elámultam. Hát ez volt az a förtelmes nagy has, amin én sehogy sem tudtam eligazodni! Jujujuj!... hahotával kezdtem el nevetni. Az egyik éktelen dühbe jött, hozzám akarta vágni a pitlijét, de elugrottam. Erre elkezdett kergetni. Ida néni kétségbeesetten kiabált utánam, a sapkám lerepült, a hajam százfelé széjjelhullva, a rengeteg hajtű egy pillanat alatt sehol és szaladtam, mint egy profi futó és közben torkom szakadtából nevettem a szakállas oroszra, aki hasára kötött dunyhával, lihegve, káromkodva szaladt utánam. Végül rendőr, össze-vissza dadogás, kézzel-lábbal magyarázás, mert hát ki a csoda tud augusztusban oroszul? Egyre csak Juropszkit kiabáltam, míg végre Ida néni is odaért és kocsisostól, rendőrostól mindnyájan bevonultunk az előkelő hotelbe. A portás elégedetten mosolygott, mintha azt mondta volna: Úgy-e, megmondtam én azt, hogy ez a lány valami gyanús alak. A nagy zűrzavarnak az lett az egyszerű vége, hogyadtunk a kocsisnak egy rubelt

és boldogan távozott. Ida néni felparancsolt a szobámba és még nagyobb igyekezettel dugdosta a rövid hajamat a sapkám alá.

Pétervár nagyon tetszett nekem. A Njevszkij Prospekt öt kilométer hosszú. Nagyszerűen lehetett rajta elereszteni két orosz trappert. A rengeteg pontonhíd — azt mondták, van vagy kétszáz —, a szebbnél szebb paloták a Mojka partján, mind nagyon érdekes volt, de ami engem izgatott, az mégsem az ilyesmi volt, de a misztikum, amelyet kutattam, kerestem. Például a Kazán templomban láttam egy olyan litániafélét délután hat órakor. Arra igazán azt lehetett mondani, hogy misztikus volt. Az óriási homályos templom, benne egy embertömeg, a megszámlálhatatlan gyertyák beteg világításában, akik mind a fekete Máriához mentek imádkozni. A fekete Mária arról volt híres, hogy színtiszta ékkövekből volt a ruhája és fekete az arca. Csodatevőnek tartották és babonásan hittek benne. Hátborzongatóan szép látvány volt a tömjénzagú, kísérteties világítású templomban a rengeteg morgó, imádkozó ember, amint térdepelve imádkoztak, néha szinte hangosan jajgattak a rubin-, smaragd-, igazgyöngy-, zafírruhába öltözött Madonnához, akinek a sárga gyertyafényben még feketébb volt az arca és a két briliánsszeme messzire világított. Olyan volt, hogy igenis, kellett hinni a csodatevéseiben. Hosszú ideig álltam előtte és bámultam fel rá, míg végre is azon vettem észre magam, hogy én is morgok a tömeggel, térdepelek és egy szelíd, kedves valakiért imádkozom messze Magyarországon,

akinek majdnem ilyen gyönyörűen ragyognak a szemei.

Az Eremitageban van II. Katalin cárnő szobra. Mikor a hatalmas márványlépcsőn, kandeláberek között felmentünk és egyszerre csak szemben talál-
tuk a hatalmas II. Katalin szobrot, nagyszerű Idám megállt egy pillanatra a vastag, bordó velúrszőnye-
gen és egy udvari meghajlást csinált. Rendes, elő-
írással, udvari meghajlást. Kérdőleg néztem rá. Na-
gyon komolyan felelt a kérdező tekintetemre:

— Drága Zsazsám, ez olyan nagyszerű, erős, ha-
talmos ember volt, ez olyan gyenge, abszolút asz-
szony volt, hogy még a szobra előtt is földig kell
hajolni.

A Péter-Pál templom kriptájában, ahol a cárok
és cárnők örök hűségét esküsznek egymásnak és
ahol eltemetik őket, Ida néni tisztelettel tett le
egy szál virágot a II. Katalin hideg márvány-
szarkofágjára. Én kevésbé voltam meghatva, mint
ideális Idám és mindig csak azon járt az eszem,
hogy fene kellemetlen dolog lehet ebben a környe-
zetben, ezzel a látvánnyal a szem előtt örök hűség-
et esküdni egy vőlegénynek és egy menyasszonynak.

Pétervárt hamar megúntam, mert Ida néni annyi
múzeumba vitt, hogy már rosszul lettem tőle. Mikor
már sehogy sem tudtam a múzeumok ellen véde-
kezni, azt mondtam, hogy ha még egybe bevisz,
becsületszóra behúnyom a szememet, nem nézek
semmit és vezetni fog kelleni. Azt sem szerettem
Pétervárot, hogy nem volt valami különösebb skan-
dalum. Valami kis sortűz vagy templomelsüllyedés.

Arra meg pláne számítottam volna, hogy a Télipalota valamelyik szárnya csak úgy egyszerűen beomoljon, mint ahogy azt mesélték, mikor mutogatták, hogy egy évvel ezelőtt a két emelet magas díszebédlő óriási terme egyetlen varázsütésre összeomlott, csak az volt a szerencse, hogy öt perccel elszámították magukat, vagyis még azt sem, mert öt perccel késett az uralkodók bevonulása. Kezdtem magam az előkelő helyen kicsit rosszul érezni. Szerettem volna siettetni egy kicsit a télipalotai körutazást. Néha odasúgtam Ida néninek:

— Idám, most aztán iszkiri innen kifelé!

Azután még csak a cári kincstárt néztük meg, amelyben személyesen volt szerencsém az Orlov-val találkozni. Az igazi, hamisítatlan Orlovval, melyek után felültünk a vonatra és Moszkvába utaztunk. Elutazás előtt azonban kikötöttem, hogy csak abban az esetben vagyok hajlandó Moszkvába menni, ha a Tretyakov képtárba nem kell bemenni. Tretyakov. Nem szerettem ezt a nevet. Dacára kikötéseimnek és Ida néni ígéretéseinek, azért mégis csak becsalt a Tretyakovba. Istenem, hogy bánhattam volna egész életemben, ha nem csalt volna be!

Moszkva sokkal, sokkal szebb és érdekesebb, mint Pétervár. Felejthetetlen egy délután a lemenő napban, fönt egy hegyen, Moszkva környékén. Azt mondták, onnan nézte Napoleon Moszkva égését. Akkor uzsonnázó és vacsorázó kirándulóhelye volt az előkelő világnak, ahol orosz muzsikára, orosz kosztümben énekeltek és táncoltak. A dalok nem voltak mindig vidámak és egy ilyen szomorú kórus

éppen akkor hangzott fel, amikor a nap tűzpirosan búcsúzott Moszkvától és az alatt elterülő város megszámlálhatatlan templomkupolája tényleg úgy csillogott, mintha az egész város lángokban állana. Felejthetetlen emlék.

Egyik este kimentünk az Alhambra című mulatóba, mely meglehetősen messze volt és több okból sohasem szoktak idegen úrhölgyek egyedül oda menni. Éppen ezért a hotelportás kissé csodálkozott, mikor szándékunkat elárultuk. Ida néni se-hogy sem akart a vállalkozásba belemenni, de velem nem lehetett bírni. Folytonosan azt hajtogattam, hogy vengerkákat akarok látni és akármi lesz is, én vengerkákat akarok látni. Végre is beültünk egy olyan moszkvai koromfekete, szegett nyakú táltosok által röpített kocsiba és kihajtottunk az Alhambrába. Az Alhambra mulatónak nyitott színpada volt, ülőhelyek nélkül, csak álltak az emberek és nézték a szabadban az előadást. Volt aztán más, csukott színház is, amely sokkal előkelőbb volt, de az engem kevésbé érdekelt. Olyat akartam mindenáron látni, ami nem fínom. Fenékgig akartam üríteni egy ilyen moszkvai mulatóhely látványosságát. Közelről akartam látni azt a helyet, ahová magyar lányok kimennek és két hónap múlva briliánsból van még a strimflikötőjük is. Legalább is mi ezt Pesten mindig így hallottuk. Izgatottan álltam tehát a nyitott nézőtéren és vártam, hogy mi mindent fogok látni, eddig sohasem hallott és látott dolgokat. Amint ott álldogálunk, azt mondja Ida néni:

— Be jó, hogy magát itt a világon senki sem ismeri. Szép kis história lenne Pesten, ha megtudnák, hogy maga éjszakának idején Moszkvának egyik hírhedt mulatóhelyén kóborol. Szidi megölne, ha megtudná.

Mindez engem abban a percben keveset érdekelt, mert égő arccal, ágaskodva bámultam az előadást. Egy sötétzöld kosztüm volt rajtam, kis, rövid kabáttal, sötétzöld selyem kihajtókával, a fejemen zöld sapkával. Egyszer csak megszólal valaki a hátam mögött:

— Jé, a Zsazsuka!

— Meg vagy örülve. Hát hogy kerülhetne ide Fedák Sári? Az lehetetlen.

— Már pedig akármit is mondasz, ez mégis Fedák.

Az egész dialóg alatt szerfelett rosszul éreztem magam. Azt hittem, hogy most rögtön valami párázs kis orosz dolog következik, valami skandalum, például, hogy elsüllyed a színház, vagy égni kezd minden, vagy összedől a világ. Ilyen butaságot képzeltem a számár tiszaháti fejemmel. Mert azt, hogy valaki engem Moszkvában felismerjen és hogy én egyáltalán Moszkvában lehetek és tényleg ott is vagyok, ehhez nem volt elég fantáziám. Azt hittem, képzelődés az egész Moszkva. A két hang addig vitatkozott, míg Ida néni mégis csak hátrafordult, hogy kik lehetnek. Két nagyon elegánsan öltözött fiatal nő volt. Az egyik úgy nézett ki, mint egy igazi hercegnő. Egyszerűen és finoman volt öltözve, nagyon jól szabott fekete ruhában. Azt mondja a hercegnő:

— Zsazsuka nagysága, kedves Zsazsuka nagysága, nem ismer? Nézzen jól meg. Jöjjön közelebb, ide a lámpához és nézzen jól meg. Valamikor sokat látott közelről.

Nézem, nézem, egészen összehunyorítom a szememet, mégsem tudom a hercegnőt hová tenni, aki azt mondja nekem, nagysága. Egyszerre azonban mégis csak elkiáltom magam:

— Tercsi! Tercsi, a fene egyen meg, te vagy az? — Ezzel már a két karommal szorosan át is öleltem a hercegnő nyakát. Ida néni majd elájult. Moszkvában, az Alhambrában, éjjel, egy úri kisasszony egy idegen nőnek a nyakában! Szörnyű! Mit fog ehhez szólani Szidi és mit fog ehhez szólani Imre gróf! A sopánkodást azzal vágtam ketté:

— Ida néni, hát hogyné ugranék a nyakába, hiszen ez a Tercsi. A Tercsi a második sorból.

Tercsi balettet táncolt a San-Toyban, a második sorban. A szélén táncolt. Elek Tercsi. Szimpátikus, csinos kis lány volt Elek Tercsi a második sor szélén. Most meghívott bennünket a páholyába a színházba. Borzasztó módon örültem, mert biztosra vettem, hogy a színházban sok érdekes és nagyszerű vengerka-dolgokat fogok látni. Iszonyúan imponált nekem egy ilyen kitűnő hölgy, akinek még nyáron is csincsillabundája van és mogyorónagyságú »szoliter a filiben« — szegény Péter bácsi! — és aki a saját fogatán, két fenomenális orosz trapperen úgy röptett bennünket végig a Tverszkáján, hogy csak úgy kapkodtunk a levegő után. Vajjon hová lett a kedves Tercsi? Vajjon milyen messzire tudott

eljutni a szegény lány a csincsillabundájában, a fényesre pucolt orosz táltosokon? ...

Kreml. A Kreml is emlékezetes marad, amíg élek. Elmerengve gondolkozom rajta, mikor Csepregyhynével benne sétálgattunk. Lassan nézegetve, beszélgetve, Ida nénitől folytonosan a legérdekesebb történelmi dolgokat hallgatva, bandukoltunk keresztül-kasul a Kremlben. Megint nyakig ültem a múzeumban. Bemegyünk egy terembe, melynek egyik sarkában egy alacsony pódiumon, zsinórokkal elkerítve, egy csomó zászló állott. Egy táblán orosz és francia magyarázat. Milyen világosan látom ma is magam előtt az egész képet, az egész jelenetet. Nézzük, nézzük a zászlókat, mindig közelebbről, végre egészen közelről, egyszer csak megállunk, de egyszerre mind a ketten. Megállt a szívverésünk is. Jaj, be keserves pillanat volt. A világosi Máriászászlók voltak. A magyarázó felirat úgy hangzott, hogy ezek azok a zászlók, amelyeket az oroszok Világosnál, miután a magyarokat megverték, elvettek a magyaroktól. Mikor Ida néni ezt elolvasta, az arcába szökött a vér, olyan lett, mint a rák, maga köré gyűjtött mindenkit, aki csak élt és mozgott a teremben és fennhangon, mintha csak egy katedrán állana és beszélne, előadta, hogy azokat a zászlókat nem *vették* el, azokat a zászlókat a magyarok *letették* Világosnál! A szemei tele voltak könnyel. Drága, jó Ida néni, éppen olyan közel érezlek magamhoz ebben a pillanatban is, mint amikor a Kremlben magadból kikelve, francia nyelven magyaráztad a sok bámuló idegen embernek a

világosi Máriás zászlókat! Mintha egy olyan idegen tudná, hogy mit is jelent egy olyan világosi Máriás zászló. Drága Idám...

Bement a felügyelőséghez és vérvörös arccal követelte, hogy igazítsák ki ezt a tévedést. Azt hitték, bolond és egy kicsit szánalommal nézegették. Végre is ridegen azt mondta az orosz hivatalnok — úgy volt felöltözve és úgy nézett ki, hogy mikor belépünk, egy percig azt hittem, hogy ő az orosz cár —, szóval ez az orosz cár azt mondta, hogy ez lehetetlen kívánság, mert az szóról szóra úgy volt, ahogy fel van írva.

Ida néni nagyon fáradtan jött ki a Kremlből. Még, aznap elutaztunk.

Azóta nem szeretem Moszkvát. Mikor most, 1917—18-ban, a hajmeresztő összeomlás volt és Moszkva volt minden legnagyobb irtózatnak a színhelye és székhelye, némelykor rajtacsíptem magam, hogy olyasmin gondolkozom, hogy ez a rettenetes csapás, ez mind, majd a világosi Máriás zászlók miatt történik...

XXXII.

Aranyvirág

Moszkvából le akartunk menni a Krim félszigetre, de nem mentünk, mert haragudtunk Oroszországra. Volt még felesleges tíz napunk, hát tűnődünk, hogy mit csináljunk.

— Idám, innen Párizs csak ötvennyolc óra vonaton. Van egy kitűnő Moszkva—Párizs expressz. Mit

szólna egy kis kiránduláshoz Párizsba? — Először úgy nézett rám, mintha bolondnak tartana, de a vége mégis csak az lett, hogy még aznap este vígan robogtunk Párizs felé.

Csepregyhynével voltam először Párizsban. Ez is milyen különös szerencse. Hogy én először Csepreghy Ferencnével voltam Párizsban, az ellentéte annak, mint amikor valakit gyerekkorában kezdenek tanítani idegen nyelvre, rossz kiejtéssel, hibásan. Soha többet nem lehet a hibás beszédet és a rossz kiejtést korrigálni. Ezt természetesen csak színpadi vonatkozásban értem, mert hiszen egy privátnak teljesen mindegy, hogy milyen kiejtéssel beszél. Milyen jó mingyárt a legelső tanárral kezdeni! Gondolkozva kezdeni tanulni. Milyen hasznos és milyen jó az. Az én első tanárom, még pedig tökéletes, nagy tanárom Párizsban Csepreghy Ferencné volt. Milyen hálával gondolok ma is vissza rá, hogy először nem a léha Párizst láttam, de azt, amelyben aztán életem folyamán annyi vigaszt találtam, olyan harmónikus egyedüllétet, annyi szépséget és lassú megnyugvást. Nem a Montmartre-t mutogatta, nem a részeg, komisz mulatóhelyeket, de a szép Párizsba vezetett, amely a múlté. Milyen érdekes volt például az első párizsi napom. Reggel kilenckor érkeztünk meg. Azt mondja Ida néni:

— Nagyon siessen az öltözködéssel, mert tizenegykor viszem valahová. Csak tizenkettőig lehet. Siettem, megtisztálgodtam, felöltözködtem, pont tizenegykor lent voltam az uccán, beleültünk egy konflisba, melynek lován kis tompahangú csörgő

zörgött — úgy hívtuk, kis csörgős — és a Louvre-hoz hajtattunk. Mikor bementünk, azt mondja:

— Most ne nézzen se jobbra, se balra, csak jöj-
jön velem egyenest, végig ezen a hosszú folyosón.
A folyosó végében van egy bordószínű szoba. Abban
a szobában van valami, ami a világon a leg-
szebb. Beleértve festményt, tengert, erdőt, hegyet,
szobrot, tavaszt, hangot, természeti csodákat, muzsi-
kát, amit most fog látni, az a világon a legszebb.

A széles, hosszú folyosó végében, bordó függö-
nyök között, a legraffináltabb egyszerűségben állott
a — Milói Vénusz.

Első vizitem meglehetősen sokáig tartott önagy-
ságánál. Néztük vagy egy fél óráig. Egyik oldalról
is, a másikról is, ilyen világításban, olyan világítás-
ban. Aztán leültünk.

— Nézze ezt a tökélyt — magyarázta Ida néni.
— Ez az előrenyujtott, pici fej a vastag nyakon, a
kicsit felbiggyesztett, érzéki és egyben gúnyos szája.
Jöjjön most a másik oldalra. Nézze, innen milyen
huncut kifejezése van az arcának. Jöjjön ide, erre
az oldalra, innen milyen bánatos. Nézze az alacsony
homlokát és főleg és elsősorban a mosolyát. Ez a
legszebb nő a világon. Minden nőnek meg kellene
venni ezt a szobormásolatot és erről kellene le-
nézni, hogy meddig szabad hízni és mikor nem sza-
bad már soványodni. Nézze a kis fülét, a hátát,
tökéletes.

Mikor önagyságánál vizitünk véget ért és men-
tünk kifelé, azt mondja nekem Idám:

— Akart magának venni egy szép estélyi ruhát

Paquinnél. Ne vegyen. Inkább azon a pár száz frankon vegyen magának egy jó Milói Vénusz utánzatot.

A ruhát nem vettem meg. A Milói Vénusz színmárvány szoborutánczata ma is ott büszkélkedik nálam, a hatodik emeleten, az egyik sarokban, bordóselyemháttérben. Azóta, ha Párizsba megyek, mindig, de kivétel nélkül mindig az első útam ónagyságához vezet.

Kedves Idám, milyen szeretettel vezetett végig az egész Párizson. Olyan volt, mint egy élő lexikon. A világon mindent tudott, a világon mindent olvasott. Öt nyelvet beszélt hibátlanul. Nem volt az az évszám, amit ne tudott volna, nem is volt az a kis, jelentéktelen történet, ami ne lett volna a kisujjában. Csodálatos hatással tudott elmesélni valamit. Valósággal beleszuggerálta az embert egy-egy történeti eseménybe. A st.-germaini terraszon milyen élénken tudta elém varázsolni a XIV. Lajos udvarát, a vadászatok, ünnepélyeket, fáklyákkal világított erdőket. Kivitt sétálni a felségesen szép germaini erdőbe és kereste azokat a helyeket, ahol a kis La Vallière reszketve leste a napkirály tekintetét, Duchesse La Vallière, Louise-Francoise de la Baume Le Blanc, a kis, santa királyi szerető, a sápadt áldozat, aki délelőtt megszülte a gyerekét és este táncolt az udvari bálon csak azért, hogy a király minden legkisebb kellemetlen érzéstől megkíméltesse. Imádta a királyt. Ida néni úgy adta mindezeket elő, hogy szinte magam előtt láttam a jeleneteket. Gyűlöltem Madame Montespan, aki miatt a szelíd angyal, önzetlen szív a zárdába vo-

nult és haláláig vezekelt azért, mert valakit nagyon szeretett. Hányszor sétáltam azóta a magányos germaini utakon, hányszor menekültem az Ida néni és a szegény kis Marie-Louise de la Miséricorde neves emlékéhez! Hányszor ebédeltem egyedül a Henri IV. terasszán, amely házban a napkirály született és amely ház most egy közönséges hotel, tele olyan emberekkel, akik mitől sincsenek távolabb, mint ezektől a szép, szentimentális emlékektől. Ilyesmit én tőle tanultam, hogy ki kell menni a zsi-bongó Párizsból a remek környékére és ott kell es-tenden egy pohár Pommard mellett gondolkozni az életről. Mindig azt mondta, hogy Versaillesben kell vacsorázni a Trianon Palace-ban, nem pedig a montmartre-i zshivajban. Szegény, honszerелеmtől lángoló Idám, ha tudta volna akkor, hogy a Trianon szó milyen fekete gyászt fog még jelenteni az éle-tünkben. Azt hiszem, ő lett volna az, aki Trianont nem is élte volna túl.

Pár napi gyönyörű párizsi kóborlás után aztán indultunk hazafelé. Zell am Seeben megálltunk, mert odajött elibünk Imre gróf. Nagyon régen nem láttuk és mindnyájunk részéről határtalan volt az öröm. Mikor este a szobánkba mentünk, azt mondja Idám:

— Be furcsa szemei vannak ennek a kedves kis embernek. Milyen mélyek. És úgy ragyognak, mint két karbunkulus. — Akkor még nem tudtam, mitől csilloghatnak valakinek ilyen nagyon a sze-mei.

Másnap Imre gróffal sétálni mentünk. Egy kis

templom előtt mentünk el. Bementünk. A kis ausztriai templom teljesen üres volt. A középén egy feketével bevont, magas szarkofág állott, óriási fehér kereszttel a fekete takarón. Megdőbbenve állottam meg. Rossz jel. Láttam, hogy szinte elállott a lélegzetem és elindult a szarkofág felé, hogy megnyugtasson, hogy az egész csak üres valami, feketével letakarva.

— Az Istenért, ne menjen! — kiáltottam rémülten — ne nyúljon hozzá. — De már késő volt, mert már meg is emelte a koporsóformájú valamit, amely biztosan egy délelőtti gyászmiséről maradt ott.

— Üres. Látja, hogy üres. Nem szabad mingyárt úgy rémüldözni. — Ezzel megigazgatta rajta a takarót és visszajött hozzám. Sápadt voltam, mint a fal és egész estig alig beszéltem tíz szót. Este Ida néni megint azt mondja:

— Csodálatos, hogy mennyire fénylenek a szemek ennek az Imrének. Ilyet még nem is láttam.

Van az úgy néha, hogy az ember nem bír valamitől szabadulni, hogy babonás és rossz előérzete van. A Zell am See-i letakart koporsótól évekig nem tudtam szabadulni. Csak később láttam tisztán, hogy milyen igaza volt a Zell am See-i feketével letakart üres koporsónak, amely olyan volt, mint egy figyelmeztetés.

Visszaérkezve Pestre, azonnal utaztam tovább, mert Beregszászon az úrkocsis-versenyeken nekem kellett hajtani a 'Sennyey Pista lovait. Pista báró. Ennél a két szónál is nagyon hosszan kellene meg-

állanom, hogy elmondhassam mindazt a sok szépet, eredetit, nagyszerűt, mulatságosat, amit tudok róla. Büszkén ült mellettem a bakon. A szemébe húzta a kalapját és sunyin mosolygott a karimája alól. Folytonosan beszélt a lovaihoz:

— Brávó, Mondják — így hívták a lovait —, hé, sűrűbben egy kicsit, cifrázzátok, ha tudnátok, hogy ki hajt benneteket. — Azután megint hozzám fordult:

— Zsazsácska, a mindenségit, be jól áll a kezében a gyeplő! Nem lehet ezt megtanulni, kérem, erre születni kell, igaz-e? Fogja erősebben azt a dögöt, mert felvág... most egy kicsit nekieresztheti, jól van, csak így tovább... húzzon rá egyet! Itt ugyan egyik grófné sem fog az orrunk alá porozni. Ezt a versenyt maga nyeri. Brávó, Mondják... szorítsa, még jobban, így... így, most már rendben van, az egyenesben vagyunk.

A versenyt megnyertük. Este nagy ivást és mulatást rendezett. Aki Sennyey Pistát nem látta mulatni, az valami rendkívülit nem látott életében. Az nem is tudja, mi fán terem a hamisítatlan, elegáns, igazi uraságok által produkált és nem uraságoktól levetett cigányozás. Én próbáltam az Antóniában utánozni, de bizony, megvallom, hogy az én cigányozásom is csak olyan, majdnem uraságoktól levetett maradt, ha összehasonlítom azzal, amit Pista báró tudott. Be remek ember volt. Be remek egy úriember volt! A rengeteg eredeti történet között, amelyet beszéltek róla, azt szerettem a legjobban hallgatni, amit Szabolcsban beszéltek, hogy

egyszer a Tiszaparton hajtott, még fiatalabb korában, huszáratillában, egy könnyű kis sandläuferen és a mellette ülő szép hölgynek a kezéből kirepült a virág és berepült a Tiszába. Abban a pillanatban, úgy ahogy volt, huszáratillában, gondolkozás nélkül utánaugrott. Kihozta a virágot a vízből. Pedig arra fent Szabolesban még nagyon gyors és nagyon hideg a Tisza. A mai gyerekek, azt hiszem, egyre ritkábban ugranának már be egy kis virágért a vízbe. A mai nőknek körülbelül addig kellene várni a virágra, ameddig a Tisza kiszárad. Az igaz, hogy a mai nők sem nagyon érdemelnék meg, hogy olyan deli legény, mint Pista báró volt, — náthát kapjon miattuk.

Megivott egy-két-kilenc pohár bort, aranyosan huzatta és dirigálta a cigányt. Egyszer csak azt mondja:

— Bizony, Zsazsácska, ha ez a Dugó cimborám — Degenfeld gróf vicces neve — elibem nem kertelt volna, most maga volna Pácinban a báróné. Hallja, doktor bácsi — kiáltott át apámhoz —, úgy-e, igazam van? Nagyszerűen áll a kezében a gyepelő. A teremtésit, elibem kerteltek.

Boldogságos, szép idők. Uri gyerekek, be nagyszerűek voltatok!

Mielőtt a szezonom elkezdődött volna, még leszaladtam Szegedre, négyszer vagy ötször játszani. Ezt is el kell mondanom, hogy ott mi történt velem. Megyek egy délelőtt a próbára, úgy tizenegy óra tájban, egyedül. Utánam jön két hölgy és beszélgetnek. Egyszer csak megüti a fületem az a szó:

Fedák. Kicsit lassítottam, hogy halljam, mit beszélnek. Örök igazság, hogy aki hallgatódzik, az magára hallgatódzik. A két hölgynek persze fogalma sem volt, hogy ki megy előttük. Azt mondja az egyik:

— Mondom neked, olyantól hallottam, aki nagyon jól ismeri az egész históriát. — A másik, úgylátszik, hitetlenkedett, mert azt felelte:

— Az, kérlek, csak rosszakarató híresztelés. A Fedák tisztességes lány. A Fedák úri kisasszony. Azt mondja a másik:

— Na, ne nevettesd ki magad. Szép kis úrlány, mondhatom. Két gyereke van.

— Meg vagy örülve? — kiáltja a másik magánkívül. — A Fedáknak? Meg vagy örülve?

— Igenis, a Fedáknak.

— Két gyereke?

— Kettő. Az egyik négyéves, a másik kettő.

— Na, ne mondd. És ki az apjuk?

— Kohl Medárd.

Azt hittem, azonnal elájulok. Ezt, kérem, én a saját fülemmel hallottam. Azt hittem, nekiugrom az úrhölgyeknek és egy kicsit agyonverem őket. De aztán meggondoltam és mentem szépen próbára. És hányszor volt ez így életemben, hogy az első harag után szépen összehúztam magam és hagytam tovább beszélni az embereket, mert hiszen csak nem lehet odaállani vitatkozni velük ilyen fenkölt kérdéseken. Rettenetesen resteltem, hogy szegény Kohl Medárdot ennyire kompromittáltam. Legalább egyszer láttam volna életemben, de még

csak sohasem is láttam. Jaj, be édesen meghatók az emberek.

Mikor visszajöttem Pestre, már nagy volt a forrongás a Király Színház miatt. Sorompóba léptek a Beöthy László összes ellenségei és igazán tiszteltetreméltó, óriási munkát fejtettek ki, hogy megakadályozzák azt, hogy megkapja a nyitási engedélyt. Bizony, az akkor úgy is nézett ki, hogy semmi szín alatt nem lehet megcsinálni. Üvöltöttek az ujságok, hogy: Halálszínház! Halálszínház! Aki beteszi a lábát, menthetetlenül benneég. Kutya kis multság volt az a megnyitás, az bizonyos. Azt sem igen felejttem el, hogy milyen furcsán éreztem magamat akkor, amikor megtudtam az egész Király Színház históriát.

1903 áprilisban egy este Szidi néni elvitt a királyuccai Somossy mulatóba. Egy zsindelyezett tetűű, hideg, barátságtalan alkotmány volt az a Somossy-féle mulató. Gondolom, nem tévedek, hogy Somossy mulató volt a neve. Azt mondja Szidi néni:

— Látod, ezt fogja Laci megcsináltatni színháznak a te számodra és ősszel már játszunk is benne.

Nem jól éreztem magamat. Először nem tudtam elképzelni, hogy hogy lesz ennek a csúnya hodálynak a helyén egy rendes színház, másodszor meg nem vágytam elmenni a Népszínházról. A Bob herceg száz előadása alatt olyan boldog voltam, Porzolt olyan jó volt hozzám, mintha apám lett volna. Tudtam, hogy nagy terve vannak velem, imádtam a Népszínház épületét, közönségét, Porzolt igazi gentleman volt minden tekintetben, hát bizony nem

voltam valami túlságosan elragadtatva, amikor meghallottam, hogy le kell szállanom a gyönyörű bárszóny trónszékemről. Elragadtatva nem voltam, de azt rögtön tudtam, hogy amennyiben a Laci tényleg csinál színházat, akkor az én helyem igenis a Beőthy színházában van, bármilyen jól érzem is magamat és bármennyire is el vagyok ragadtatva az igazgatómtól. Az építkezés megindult, rengeteg bajjal, akadályokkal, kínlódással. Ezt senki nem tudja úgy, mint én. Mikor már az építkezés ment volna, akkor következtek a keserű poharak, melyeket fenéig kellett üríteni. Már mint Beőthy Lászlónak. Mikor már minden megvolt, nem volt engedély. Ez az engedélyügy nagy cirkusz volt. Nem mintha csak egy pillanatig is kételkedtem volna, hogy nem fogják megkapni, — ugyan, ugyan, uraim! —, de az emberfeletti igyekezet, hogy megakadályozzák, az volt a legnagyobb színház. Mi mindezek alatt természetesen szorgalmasan próbáltuk Huszka Jenő új operettjét, az Aranyvirágot. Hol itt, hol ott próbáltunk. Valami pincehelyiségben is próbáltunk, arra emlékszem. Oda jött először próbára Szamosi Elza. Ő játszotta az énekes női főszerepet. Botra támaszkodva jött és lorgnetten nézett. Még vaksibb volt, mint én. A neve akkor még Szamek Elza volt. Kicsit félszeg volt és csak félve énekelt. Gyönyörű hangja volt. A társulat kissé fitymálva bánt vele és bizony én sem törődtem szegénnyel. Csak mikor a főpróbán előttem állott kifestve, olyan volt, mint egy viruló rózsa. Érdekes, szép, színpadi arca volt. Hallatlanul tet-

szett nekem. Rögtön mondtam is neki:

— Egyszer el kell játszanod a Carment. Te vagy a született Carmen. Ha majd egyszer erre tényleg sor fog kerülni, mert ez biztos, akkor majd én fogom veled átvenni a szerep játékrészét és én adok neked ruhát, amiben játszani fogsz. Majd egy pár »fogást« mutatok neked. Rá egy évre eljátszotta Carment. Felvittem magamhoz és gyúrtam egy-egy nézésre és mozdulatra. Rákosi Szidit játszottam. Óriási sikere volt. A lapok ugyan azt írták, hogy néhol úgy ruhában, mint mozgásban kissé operettes volt, de azért nagy reményekre jogosít. Most valom meg, hogy az operettnek is, a ruháknak is én voltam az oka. Akkor hallgattunk mind a ketten, mint dinnye a fűben, mert megettek volna bennünket az ujságok. Most már meg lehet vallani, szegény, derék Elza, már nem fél senkitől. Én pedig csak kibírom.

Megnyitás előtt, amelyet végül is természetesen engedélyezett Khuen-Héderváry miniszterelnök, teljes mértékben tombolt a vihar a Király Színház körül. Tele torokkal ordították: Halálszínház... Halálszínház! Biztos halál. Aki bemegy, az bentég. Mindez nem volt kellemes, annyi bizonyos.

Mindezeknek dacára végre is elérkezett a megnyitás napja. 1903 november 6. Mindnyájan ott állottunk készen, felöltözve, reszketve. Beöthy frakkban, nagyon sápadtan, kilép a függöny elé... el-fogult hangon beszélni kezd. Olyanokat mondott: Kultúra... új hajlék... művészet... közönség... becsületes munka... küzdelem. Csupa ilyeneket

mondott. A kissé elhúzott függöny mellett állottam és onnan lestem a szavát. Láttam a vértelen arcát, hallgattam az erőtlen hangját. Nagyon éreztem, hogy sokáig küszködött, míg idáig jutott. Végül már nem hallottam, mit beszélt. Mintha távolról történne minden és én valahogy magasban járnék. Imádkoztam. Az Aranyvirág ruhájában, tamburin-nal a kezemben, kifestett arccal imádkoztam.

Sohasem fogom elfelejteni azt az érzést, amit akkor Beőthy László iránt éreztem. Sohasem szerettem annyira, mint abban a pillanatban. Az égig ordított fel a szolidaritásom és az imádatom. Én ezt neki még soha el nem mondtam, soha erről nem beszéltem. Most mondom el először. Most mondom el először, hogy mialatt a függöny előtt beszélt, összekulcsoltam a jéghideg kezeimet és keményen, makacs elszántsággal, dacosan felnéztem Istenhez és háromszor ismételtam:

— Én pedig ide, ebbe a halálszínházba, be fogom szoktatni a közönséget, Isten engem úgy segítsen!

XXXIII.

Morfium

Egy új színházat megnyitni, azt továbbvezetni, sőt a közönséggel megkedveltetni, — különösen nagy feladat. Hát amikor még az a színház oly sok, förtelmes rosszakarattal találkozik. Azonban régi igazság, hogyha emberek — lett légyen csak kettő — összetartanak és kéz a kézben komolyan dolgoz-

nak, az olyan erő, melyet szerfelett nehéz megállítani, megsemmisíteni meg majdnem lehetetlen. Így, kéz a kézben, kezdtük mi Beőthyvel kiverekedni a Király Színházat. Állottunk a fronton és küzdöttünk, mint két titán. Ott aztán igazán lehetett tanulni színházat igazgatni. Mennyire nem taróztathatom magamat vissza a mosolygástól, mikor egy kicsit tüzetesebben körülnézek a mai színházigazgatás terén. Kétféle igazgató van. Akik Isten kegyelméből lesznek igazgatók és azok, akik vagy örökölnék színházat, vagy beleházasodnak egy színházba, vagy a primadonna barátja ad pénzt hozzá, vagy színháztulajdonos a barátjuk, vagy valami ilyes félreértés alapján ülnek az igazgatói székekben. Az ilyenekkel aztán baj van. Szerintem mindenre születni kell. Színigazgatónak elsősorban. Nem lehet azt csak úgy elhatározni, hogy: Na, én pedig máától fogva színigazgató leszek. Azt el lehet határozni, hogy valaki máról holnapra egy vendéglőt nyit, vagy fűszeres lesz, vagy borkereskedő, ámbár mindehhez is tehetségre van szükség. Még szalámit sem lehet tehetségtelenül vágni. Hát még színházat igazgatni.

Én a sors különös kegyelméből abban a szerencsében részesültem, hogy fiatalságomat abban a levegőben töltöttem el, ahol Rákosi Jenő lélegzett. Szabad volt a közelében lehetnem, hallgatnom, amiket beszélt, valósággal teleszívni magam mindazzal, amiket tőle megengedettett hallanom és szabad volt úgy neveznem — Jenő bácsi. Engem Rákosi Szidi tanított színházat játszani, Beőthy László

színházat igazgatni, Csepreghy Ferencné tanított öltözködni és kiszabni a színpadi ruháimat. Én még Sipulusztól tanultam viccet elmondani. Sipulusztól lehetett megtanulni, hogy hogyan lehet száz százaléig jól kihozni egy viccnek a poenjét. Mindez rendkívüli ajándék volt számomra a sorstól. Engedtesék meg tehát nekem, hogy néha-néha ámulva csapjam össze a kezemet a mai színigazgatások felett. Természetesen mint mindenütt, itt is kiveszem a kivételeket, mert, ó, csoda, ilyenek is vannak. Vannak azért olyanok is, akiket Isten küldött a színigazgatói pályára, mint ahogy Isten küldötte színészek is vannak. Ha ezek a felsőbb helyről ki-nevezett igazgatók nem volnának, igazán nyugodtan fel lehetne akasztani magát egy színésznek. Mert egy színésznek semmi sem olyan hajmeresztő, mint ha azt látja és érzi, hogy a föléje rendelt valaki nem bírja vele az iramot. Se tehetségben, se intelligenciában, se munkakedvben, se semmiben. Egy színigazgatónak mindenben különbnek kell lennie, mint a színészei. Ez a titka az egész mesterségnek. Mert hogyan imponáljon nekünk, mindenféle hájjal megkent csibészeknek egy olyan igazgató, akinek hamarabb áll el a lélegzete, mint a miénk! Aki dadogni kezd ott, ahol mi már a magasban repülünk és aki még mindig csak az előszobában botorkál, amikor mi már körülszaladtuk a világot.

De megint nem ilyesmiről akarok beszélni, hanem arról, hogy milyen nehéz volt átverekedni a királyszínházi első évünket. Semmivel nem buk-

tunk meg, de azért semmi nem volt az az úgynevezett bomba-siker. Nem is lehetett. Amelyik színházról hónapokig nem olvas mást a közönség, mint azt, hogy halálszínház, bizony nem lehet különösebben izgatott, hogy a drága pénzéért azzal a hittel üljön bele, hogy esetleg örökre benne marad. Dolgoztunk, mint egy kis hangyaboly. Egyik premier a másik után. Este játszani, másnap reggel fél tízkor a következő darabból próba, délután háromig, sokszor négyig. Akkoriban még nem volt divat órára nézni próbaközben. Ezt a csúnya divatot ma sem szeretem. Egy színésznek ne legyen órája. Legalább is próbaközben. A sietés, nyugtalanság, ebéddel való törődés nagyon alacsony nivóra súlyosítja ezt a mi gyönyörű mesterségünket. Csak olyan embereket engednék belépni a rendbe, akik ezt a kitüntetést meg is érdemlik. Mert azért ne tessék ám azt hinni, hogy könnyű. Nagyon nehéz. A közönség többnyire azt képzei, hogy: Ugyan mi az a kis mókázás! Jókedvéből ugrál egy kicsit, aztán már rendben is van. Ez nagy tévedés. Vezetőszínésznek lenni — színész alatt persze mindig színésznőt is értek — egyike a legnagyobb munkának, felelősségnek, lelkiismereti kérdésnek. És hol van a napnak annyi órája, amely elég volna egy színésznőnek, például mikor egy új szerepre készül. Színpadi próba, zongoraterem, táncpróba, ruhamegbeszélés és összeállítás, díszlettervezővel értekezlet a színek miatt, hogy baj ne legyen, cipőmegrendelés, hajszínválasztás, parókapróba, ruhapróba, órákig állani egy-egy színpadi próba után

a tükör előtt, fakó arccal, mindig az órát figyelve, hogy lesz-e még annyi idő, hogy egy fél órára végignyújtózhasson előadás előtt a dívánon, azután harisnyákat festeni, trikókról, alsószoknyákról gondoskodni, közben egy kicsit tanulni a szerepet, közben bemenni a színházba és játszani, egy-egy számot esetleg kétszer-háromszor megújrázni, legalább nyolcszor átöltözni, előadás után valósággal beleesni az ágyba, a nagy fáradtságtól nem tudni csak altatóval elaludni, másnap reggel már nyolckor keltetni magát, mert egy teljes fél vagy háromnegyed óra kell hozzá, míg magához tér, míg elhiszi, hogy máris reggel van, kívánszorogni az ágyból és bevánszorogni a meleg vízbe, hogy végre felébredjen, aztán rohanni és újra kezdeni előlről az egészet és akkor a nézőtérén ül egy bájosan örült rendező, aki lépten-nyomon felordítja: Hangulatot, hangulatot! Mi ez, kérem! Ez egy szerelmi jelenet? Ez rémület? Ez borzongás? Fogja meg, ölelje meg, aztán borzadjon jobban össze és több energiával vágja oda azt a poharat! De hát az ég szerelmére, kinek van kedve reggel tízkor hangulatban lenni és szerelemről dadogni? Mindez annak, aki lelkiismeretesen csinálja, higgyék el nekem, nagyon nehéz. Mindezek után aztán este kimenni a színpadra és úgy játszani, mintha premier volna. Mert a közönség, ha valakinek a kedvéért bemegy a színházba, nemigen kérdi, hogy mit csinált egész nap, de igenis, megköveteli, hogy minden színész mindennap premiért játsszon a számára. Ez igazán a legkevesebb, amit pénzéért megkövetelhet. Azért

mondom én mindig, hogy sikert csinálni, az még csak megvalahogy, de sikert megtartani, az rettenetesen nehéz. Ezen a pályán elindulni nagyon könnyű. Megérkezni azonban szerfelett nehéz. És aki kitűnően indult el, az még nem azt jelenti, hogy biztosan meg is fog valaha érkezni.

De hát megint nem erről akarok beszélni, hanem a Király Színház első évéről. Miután Konti, mikor a dirigens-botját először a kezébe vette, emelt hangon és magasra emelt kezekkel annyit mondott: Isten nevében! — megindult a nagyszerű és gyönyörű munka. Egyik darab a másik után. Az Aranyvirág ment vagy hatvanszor, a Makrancos hölgyek (Lysistrata) vagyis jobban mondva »János-bogárka, csak villogj, villogj« vagy harmincszor. Azután a Fecskék, Konti Józseftől. Aranyos kis operett volt. A huszonötödik előadásra kaptam Kontitól egy ezüstkoszorút azzal a felírással: »Egy fecskének, aki nekem nyaralást csinált!« Azután a Torreador című angol operett, azután Boris király, Hegyi Béla, Szőlősi Zsigmond operettje és végül Én, te ő! Claude Terrasse bájos operettje, melyet Párisban Sire de Vergy címen adtak nagyszerű sikerrel. Szegény Németh Jóska adta a Sire de Vergyt. Klasszikus volt. Küry Klára játszotta a fő női szerepet. Mi, szegény Gyöngyi Izsóval és Ferenczy Károlyval három láncokkal összekötözött foglyot játszottunk, akiket Németh Jóska a nagy keresztesháborúból hozott magával, de akiket erre a célra Párizsban szerződtetett. Remek három kis szerep volt. Abban a darabban volt az az akkoriban híres improvizálásunk.

hogy mikor én a szegény, kedves Papp Miska ölén ültem és Németh Jóska bejött, megütödvé kiáltott fel:

— Rettenetes, hercegnő, mit látnak szemeim!

Erre én a legnagyobb flegmával, tovább ülven a Papp Miska ölén, azt feleltem:

— Na ja, ha maga minden pletykának hisz!

Azóta már se Németh Jóska, se Papp Miska. Milyen sokkal lettünk szegényebbek.

Bizony, nehéz szezon volt a Király Színház első szezonja. De vaspáncélban állottunk valamennyien, verekedtünk, küzdöttünk és rendületlenül bízunk a sikeres jövőben.

Ezalatt az én szerény privát életemben lassan kezdtek tornyosulni a felhők a fejem felett. A kezdődő kis viccelődés komoly sínre szaladt. Egy szép napon azt vettem észre, hogy nagyon komolyan és nagyon mélyen szeretek valakit. A lapok akkoriban tele voltak a hírrel, hogy férjhez megyek és örökre elhagyom a színpadot. Már akkor is szüntelenül a magánéletemmel törődtek és fujták a különböző nótákat a közönség fülébe. A vőlegényem nevét is kiírták, pedig akkor még az egészségből csak annyi volt igaz, hogy nagyon mélyen és nagyon meghatóan kezdtem szeretni valakit, egy mindenekfölött jó, egy mindenekfölött nemes és egy mindenekfölött gyenge kis embert. Azt mondják, az ellentétek vonzzák egymást. Ebben van is valami igaz. Kimondhatatlanul kezdtem vonzódni valakihez, aki gyengébb volt, mint én, ő pedig nagyon kezdett hozzám vonzódni, aki erősebb voltam, mint

ő. Világosan éreztem, hogy én pedig ennek az embernek a kezét el nem ereszthetem, mert akkor vége az életének. Felelősséget éreztem az irányban, hogy tönkre ne menjen az élete. Vannak lények, akik bármit tesznek, bármit mondanak, bárhová mennek, mindennek, amihez csak egy kisujj hegyével hozzányúlnak, felelősséggel tartoznak. Ilyenek nőkben alig akadnak. De azért vannak. Ezek közé tartozom én is. Pedig ez nem jó. Hányszor mondom, hogy milyen jó volna olyan kedves, csicsergő, felelőtlen nőnek lenni, akikről férfiak gondoskodnak, akiket elkísérnek, érte mennek, ibolyát visznek nekik, megkérdezik, nem karcol-e a torka és akiknek a karját fogja valaki, amikor a nagykörúton átmegy, hogy el ne gázolja a villamos. Az ilyen nőknek, azt hiszem, a legjobb a világon. Ezek közé tartoznak azok a színésznők is, akik egy órát késnek a próbáról és akik lemondhatnak egy előadást, mert nem fordul fel a világ. Vannak, akiket senki nem vezet át a nagykörúton, de ezek se próbára nem mehetnek egyórai késéssel, se előadásokat nem mondhatnak le. Semmit se tehetnek, mert a saját felelősségérzetüknek a rabjai. Az ilyenek aztán lassan el is paccolják az életüket. Mert hogy volt szabad nekem olyan túlzottan gondolkozni valakivel szemben, akinek az anyja, nővére, fivére a legnagyobb lelki nyugalommal nézték a vergődését, emberek által és nem Istentől alkotott törvények miatt.

Tehetetlenül állottunk a családi göggel és előítéletekkel szemben. Egy kilencágú korona csak nem

vehet el egy színésznőt! »Egy olyan család sarja, amely család egyezerkettőszázig vezetheti vissza a családfáját, csak nem vehet el olyan nőt, akit mindenki látott trikóban táncolni!« Ez volt a szigorú anyai vélemény. Azóta persze nagyot fordult a világ. Azóta már olyan grófnék is akadnak, akiken még trikó se igen van.

A lassan keletkezett ürt nemigen lehetett betölteni. Nagyon nagy ür keletkezett mindkét részről. Az egyik oldalon a család, a másik oldalon az én részemről. Én éppen olyan hibás voltam, mint ők. Az én előítéleteim pontosan olyan ostobák és embertelenek voltak, mint az övéik. Mert hol van az megírva, hogy valaki, aki saját maga keresi meg a kenyerét, tisztességgel, komolyan, kemény munkával és az a valaki szabad ember, senkihez nem köti semmiféle kötelék, senkit el nem ad, be nem csap, meg nem csal, a saját két erős lábán áll, — hát hol van az megírva, hogy az ilyen ember nem azt teheti, amit akar és ahogyan akarja? Persze, ezt könnyű mondani. De mikor valaki Beregszászról jött, a kis zöld ripszfirhangos szobából, aki egy úgynevezett jó gyermekszobából indult az útjára, annak nehéz megmagyarázni és azzal nehéz megértetni az illegitim viszonyt. Egy ilyen buta, kis korlátok között mozgó beregszászi gyerekszoba azt hiszi, hogy csak akkor lehet valakire ráborulni, akkor lehet valakit komolyan megölelni, miután már hosszú fehér selyemruhában kijött vele a templomból. Mire aztán a beregszászi gyermekszoba ráeszmél, hogy: Bocsánat, én önálló lény va-

gyok, magam keresem a kenyeremet, jogom van azzal és úgy boldognak lenni, ahogy éppen nekem tetszik, ahogy tudok és ahogy adódik, — mire erre eszmélünk, akkor már késő, akkor már keservesen késő, mert azon veszi magát észre az ember, hogy egy olyan ellenféllel áll szemközt, amely erősebb minden szerelemnél, anyánál, nővérnél, fivérnél és a nagynénik egész tömegénél: az ember egyszer csak szemben találja magát egy pravazzal. Semmi több, mint egy kis morfiumfecskendő. Ez az egész. Súlyos és legyőzhetetlen ellenfél. Rossz vele farkaszemet nézni. Egy ilyen pravaz aztán mindent háttérbe szorít. Eltávolítja az embert minden földi gondolattól. Akkor már minden igyekezet oda irányul, hogy hogyan lehetne a gyilkos kis szerszámot kicsavarni valakinek a kezéből.

Én mondom nektek, asszonyok, ne nagyon ugráljatok, mikor erre vagy arra egy kis hűtlenségen rajtacsípitek az embereteket. Ha egy asszony elég nyugodt és okos, minden kis hűtlenségi viccet, melyet elkövetnek ellene, játszva korrigálhat. De ha egy pravaz az ellenfél, azzal nehéz felvenni a versenyt, még ha az illető ezerszer olyan nagyszerű nő is.

A Király Színház megnyitásával végnélküli harcok következtek. Két fronton is kellett verekednem. Az egyik volt a színházi front, a másik a család. A szorosan vett család. A távolabbi rokonság szeretettel fogta a kezemet és mindent elkövetett, hogy dülőre vigye a kérdésünket. Részemről már nagyon belefáradtam az egész ügybe és ha tovább

folytattam, azt csak azért tettem és azért forszíroztam, mert tudtam, hogy ha állandóan vele lehetnék, biztosan meg tudnám menteni ettől a rettenetes morfiumszenvedélytől. Csúnya, rövidlátó kilencágú korona, — milyen könnyen és lelkiismeretfurdalás nélkül dobta oda két rendes gyerek boldog életét!

Ilyen nehéz körülmények között virradt ránk az 1904-ik esztendő szeptembere, amikor is Korányi professzor magyarázta, hogy ha azonnal nem viszik be egy zárt szanatóriumba, menthetetlenül vége van. Ezt azonban meg is csinálni roppant nehéz volt, mert lévén nagykorú, semmit sem lehetett tenni a beleegyezése nélkül. Szanatóriumba menni meg a világ összes kincséért nem akart, mert attól félt — joggal —, hogy tőlem úgy el fogják szakítani, hogy sohasem láthat többet. Miután semmi remény nem volt, hogy rá tudjuk venni, tehát engem kellett erre a manőverre felhasználni. Nekem magyarázták, hogy ennek meg kell lenni, különben vége van. Azt mondtam Korányinak:

— Én megpróbálom rábeszélni szegényt, hogy mégis bemenjen, de ez annyiból nehéz, mert meg van róla győződve, hogy tőlem akarják elszakítani.

— Hova gondol — felelte Korányi —, csak nem gondol maga is ilyesmire komolyan! Először is ilyet nem lehet megtenni, másodszor meg ő teljesen szabad ura a tetteinek és azt fogja látni, akit akar és akkor, amikor akarja. Természetesen pár nap elmúltával, mikor a rendes kúrát elkezdték. Másodszor meg senkinek sincs ilyesmi eszében sem. Higgye el, hogy ennyire nem szívtelen az anyja.

Korányi professzor még naivabb volt, mint én. Így történt aztán, hogy egy emlékezetes hétfői reggelen, keserves sírások, fogadkozások, ígéretetek, fájdalmas búcsú után beültettük az Ordasi János fiákerjébe és bevitték szegényt a Niedermann szanatóriumba. Korányi örült, mert biztosra vette, hogy párheti szigorú kezelés után vígan fogja elhagyni a szanatóriumot. Annyira megszoktam a jelenlétét, annyira mindig minden jóban és rosszban mellettem volt és jó volt hozzám, mint egy falat kenyér, hogy mikor a kocsí elrobogott vele, azt hittem, ezer darabra szakad a szívem.

Korányi azt mondta, várjak pár napig — mondjuk csütörtökig —, aztán már ki is mehetek meglátogatni. Csütörtökön, a negyedik napon ki is mentem. Az áldottemlékű Tauszk tanár, aki orvosom volt és mondhatatlan szeretettel vett körül, nem engedett egyedül, jött velem Niedermannhoz. Ameddig csak kiértünk, folytonosan beszélt:

— Jó Zsazsa, fel a fejjel, nem olyan nagy dolog és nem olyan veszélyes az egész. Majd meglátja, hogy már most milyen különbséget fog konstatálni, már most milyen sokkal jobban van. Jó Zsazsa... kedves, jó Zsazsa.

Az egész úton olyan szívdobogásom volt, hogy szinte fuldokoltam. Örömben. Örömben, hogy viszont fogom látni és milyen okos volt mégis behozni, mert pár hét múlva teljesen meggyógyul és milyen boldog lesz, mikor ugyanezen az úton fog megint végighajtatni. Mikor a szanatórium elé értünk, kiugrottam, mint egy szöcske és rohantam fel

a lépcsőkön. Drága Tauszk, hogy sántikált utánam a rossz lábával. Egy magas, fehérhajú, kékszemű, hideg tekintetű öreg úr fogadott bennünket. Tauszk bemutatta: Niedermann.

Abban a percben tudtam, hogy baj van. Abban a percben tudtam, hogy senkinek sincs igaza, se Kóránynak, se senkinek. Abban a percben éreztem, hogy a szegény Imre gróf rettenetes előérzetének van igaza: őt ide azért hozták, hogy tőlem elszakítsák. Mikor Tauszk azt mondta, hogy szeretnénk egy pillanatra látni, Niedermann hidegen és keményen azt felelte:

— Nagyon sajnálom, tanár úr, de senkit sem eresztetek hozzá.

— Csak egyetlen pillanatra, ez igazán nem fog ártani a kúrának. Kérem bejelenteni bennünket. Nagyon fog örülni, ha megmondja, kik vannak itt.

— Sajnálom, nem tehetem. Degenfeld gróf a mai naptól kezdve gondnokság alatt van és semmi tekintetben magával nem rendelkezhetik — felelte még ridegebb hangon és még udvariasabb meghajlással. Kétségbeesetten kiáltottam fel:

— Az, kérem, lehetetlen. Nem lehet valakit három nap alatt gondnokság alá helyezni!

— Művésznő elfelejti — fordult hozzám most már a legnagyobb udvariassággal, némi kis gúnynyal a hangjában —, hogy Degenfeld grófnak Tisza István az unokabátyja.

Szédülten forogtam le a lépcsőkön és estem be a kocsiba.

Szép Ernő, mikor az áldott jó Tauszk tanár itt-

hagyott bennünket, valahol ezeket a szavakat írta róla: »Ha van igazság, akkor Tauszk tanár valahol a másvilágon sorvadt, beteg hangszálaival most tenorhangon énekel és a sánta lábával gyöngyvirágmezőkön szökdécsell!«

Ez jutott most eszembe. Mert ha akkor nincs velem Tauszk tanár, akkor én már régen vártam volna őt odafent a Nagy Kapuban, hogy átsegítsem a beteg lábával a küszöbön...

XXXIV.

Mindenki sír...

Az 1904 november aztán végre meghozta a színház számára a bomba-sikert. Nekem a legnagyobb sikerrel együtt a legnagyobb bánatot.

Volt Degenfeld Imrének egy Pál nevű öccse. Én azt a Pál nevű öcsöt ki nem állhattam. Sohasem tudtam róla semmi különösebbet, soha életemben nem láttam, de azért ki nem állhattam. Nagyon jó orrom volt. Éreztem és tudtam, hogy mindennek ő a mozgatóereje. Éreztem, hogy valami úton-módon mégis csak zöldágra lehetett volna vergődni az Imre gróf anyjával, ha nem élne ezen a világon egy Pál nevű öcs. Ez a Pál nevű Degenfeld volt mindennek a spiritusza: a szanatóriumnak is és a gondnokság alá helyezésnek is. Mind a két intézkedés nélkül meg lehetett volna menteni a bátyja életét. Mikor megtudtam ennek a Pál nevű Degenfeldnek összes óvóintézkedéseit a házasságunk ellen, a legjobban szerettem volna az egészszet úgy Istenigazá-

ban odavágni. Ezt várta is tőlem a téglási kormány. Téglás, a Degenfeld rezidencia. Azonban én ezt nem tehettem, hiszen akkor azt a kedves, jó kis embert támadtam volna, aki úgy bízott bennem és úgy nézett fel hozzám, mint egy égből leszállt erős szentre. Én tehát semmivel nem törődve, kivétel nélkül minden csütörtökön délelőtt kitűnő barátom és orvosom, áldottemlékü dr. Tauszk Ferenc kíséretében kimentem a Niedermann szanatóriumba. Természetesen csak a magasszínt irodájáig szólott számomra a bemeneti engedély. Ott megkérdeztem, hogy van, aztán egy félórás kemény vita után, melyet Niedermannal folytattam, ismét hazamentem. Mondhatom, kemény két legény voltunk az öreg úrral. Most is érzem magamon a kutató tekintetét, a hideg, könyörtelen nézését és még most is borzong a hátam a szavaktól, amelyeket a téglási kormány utasítására mondott. Elszántan néztem vele farkasszemem. Az én szemeimben kutathatott, az én lelkemet vizsgálhatta, ahogy akarta. Én szembe mertem vele nézni, mint ahogy mindig, minden körülmények között mindenkivel szembe merek nézni, mert nekem sohasem volt okom és most már sohasem is lesz, hogy bárki előtt lesüssem a szememet. Én már úgy fogok meghalni, hogy tiszta szívvel, tiszta számadással fogok búcsút mondani e földi életnek. A csütörtöki vizitekről azért kivétel nélkül mindig földig megalázva, görnyedten mentem haza. De azért minden héten ott voltam.

Tettem pedig ezt azért, hogy ne lehessen annak

a szegény, vasráccsal elkerített, hét lakat alatt őrzött Imrének valaha is azt mondani, hogy egy darabig csak kijártam, de aztán megúntam és nem érdeklődtem többé iránta. Még így is azt mondták neki. Mint ahogy hetek múlva nekem is azt mondták, hogy soha nem beszél rólam. Azt is mondták neki, hogy élem a világot! Ebben igazuk is volt. Mindenki a maga módja szerint éli a világát. Én is éltem a világot, mely abból állott, hogy a világon sehová nem mentem, csak a próbáimra és este a színházba játszani. Ellenben egész délutánokat, órák hosszat térdepeltem a József uccai templomban és bögyve imádkoztam. Kétségbeesetten, valósággal ráncigáltam lefelé a Mindenhatót, hogy segítse meg azt a szegény jó lelket.

Ezekben a nehéz időkben volt, 1904 november 18-án, a János vitéz premierje. Mintha csak Isten le akart volna nézni rám, mintha csak valamivel kárpótolni akart volna a sok megaláztatásért, melyben részem volt. De hadd kezdjem a János vitézt előlről.

Kassán vendégszerepeltem, ahová elvittem magammal a János vitéz szövegkönyvét, melyet Bakonyi Károly adott át elolvasás végett. El voltam bűvölve. Csupán csak sehogy sem tudtam elképzelni, hogy hogy lehet a szerepet egy nőnek eljátszani. Viszont meg a szerep olyan nagyszerű és édes volt, hogy azt sem igen tudtam elképzelni, hogy bárkinek odaadnám és lemondanék róla. Mikor Pestre visszajöttem, azt mondja nekem Beöthy:

— Valamelyik nap felhozom hozzád Kacsóh

Pongrácot és el fogja nekünk muzsikálni a János vitéz zenéjét.

A szövegtől el voltam ragadtatva, de arról hallani sem akartam, hogy a muzsikáját Kacsóh írja. Azt mondtam Beőthynek:

— Én nem hallgatom meg. Nem vagyok rá kíváncsi. Azt mondod, hogy Kacsóh harmincéves. Hát hol volt idáig, miért nem írt eddig semmit, sohasem is hallottam a zenéjéről. Most kezd egyszerre komponálni? Az nem lehet jó. Nekem nem kell. Irass hozzá zenét Huszkával.

— Te bolond! János vitéz zenéje már készen van. Az vagy jó, vagy nem jó, de azt most nem lehet egy másik zeneszerzővel megíratni — felelte Beőthy mérgesen.

Nem bírt rávenni, hogy a zenét meghallgassam. Míg egy szép napon aztán mégis csak felhozta Kacsóht. Nem szégyeltem megvallani, hogy hallani sem akartam Kacsóhról, mert hűséges és szolidáris természet lévén, ragaszkodtam az én Huszka barátomhoz és zeneszerzőmhöz. Meg voltam győződve, hogy sohasem írhat nekem már az életben másvalaki muzsikát, mint Huszka Jenő. Szóval Beőthy felhozta Kacsóht, aki nagy bajuszt viselt és az arca fakó volt. Leült a zongorához és elkezdett játszani. De valami felséges szépen zongorázott! A rekedt kis hangjával, de tökéletes ének-tudásával elkezdte énekelni: »Az én nevem, az én nevem, Kukorica Kukorica János...« Azután egyik számot a másik után: »Én vagyok a bojtár-gyerek...« Mikor a finálét játszotta, hogy: »Meg-

álmodtam régesrég, te leszel az üdvösségem...» akkor már nagyon előrehajolva ültem a széken és Beőthy mosolyogva simogatta a bajuszát, megint csak fütyülve, aztán nagy lelkesedéssel énekelni kezdett, amit azonnal kikértem magamnak, mert semmi hallása nem lévén, lerontotta az összes illúzióimat. Csodálatos, hogy Beőthynek semmi hallása nincsen és talán senki úgy a világon meg nem érzi a muzsikát, mint ő. Sohasem téved. Amit ő érez, hogy jó, abba ne szóljon bele senki, mert az tényleg nagyszerű. A János vitéz muzsikájától el voltam bűvölve, ami igazán nem volt nagy kunszt. Azután kis szereposztási viták keletkeztek. Beőthy ugyanis semmiáron nem akarta velem játszani a címszerepet, de Iluskát és a királykisasszonyt egy személyben. Nem tágított, hogy egy nő ezt a szerepet nem játszhatja. Én is ugyanazon a véleményen voltam, de nem volnék színésznő, ha azért nem gondoltam volna, hogy talán valahogy mégis csak meg lehetne a kérdést oldani, mert halálomig fájna, ha ezt a szerepet nem tudnám eljátszani. Mikor azonban meghallottam Beőthytől a Takács Mihály nevét, akkor mégis csak nagy zavarban voltam, mert a nagy baritonistával, hatalmas, bajuszos megjelenéssel, mint János vitéz, mégsem mertem magam összehasonlítani, Beőthy mindig csak azzal érvelt:

— Én teljesen értelek benneteket, de az mégis csak lehetetlenség, hogy egy nő gatyában jöjjön ki a színpadra. Ezt még Fedáknak sem szabad. Gondoljátok csak meg, milyen kellemetlen volna a publikumnak, ha rózsaszínű trikóban és lengé ru-

hákban táncoló kedvencét egyszer csak csizmában és gatyában látná. Ez lehetetlen, édes szerzőim és erről mindnyájan mondjunk le.

A vége azonban, mint az ábra mutatja, mégis csak az lett, hogy rám osztották a szerepet és elkezdtük próbálni. Szegény Gráci tanította be. Mindnyájunknak nagyon tetszett a zene is, a darab is, csak persze senki sem mert véleményt mondani, mert azért mégsem volt senki tisztában, hogy lehetséges-e egy női János vitéz. Azáltal, hogy a szerző tanította be a zenét, sokat is szenvedett az ügy, mert nagyon elnyújtotta a tempókat. A zeneszerzők is úgy vannak a kompozíciójukkal, mint az operettenorista a hangjával: ha elfog egy magas hangot, órákig nem száll le róla, annyira el van ragadtatva magától. Az már régi dolog, hogy a zeneszerzők elnyújtják a tempókat, a szövegírók pedig görcsöt kapnak, ha a remekműből, amit írtak, csak egy fél mondat is kimarad. Pedig egy darabot az még soha nem buktatott meg, amit kihagytak belőle, csak az, amit benne hagytak. Hát hogy folytassam, betanultuk az egész János vitézt és szegény boldogult Bokor József vezetése alatt elkezdődtek a színpadi próbák. Szidi néni, valahányszor hazamentem a próbáról, mindig megkérdezte, hogy mi az érzésem, fog-e a darab huszonötször menni. Nem nagyon tudtam felelni, mert magam sem tudtam, hányadán vagyunk. Ma is látom és hallok az első zenekari próbát, mikor az öreg Konti szétszórta az egész zenét és a feje tetejére állította az összes tempókat. Meg voltunk dermedve, nagyon helytelenítettük,

mert olyan szépen beleéltük már magunkat a lassú, nyújtott tempókba, vértelen marsokba, színtelen dalokba. Konti azonban nem engedett és könyörtelenül keresztülgázolt az egészen. Remek látvány volt, mikor egy-egy ilyen generális tempóváltozást csinált. Valósággal húzta kifelé a zenekarból a hangokat és dobta fel az égig. Zseniális karmester volt. Sajnos, annyira már nem volt zseniális, hogy az én torkomból is tudott volna hangokat kihozni, nemcsak a zenekarból.

Egyik délelőtt, mikor már mindnyájan kívülről tudtuk a szerepeinket, már megszoktuk a Konti új tempóit, kezdtünk belemelegedni és hangulatban próbálni. Szegény Papp Miska, örökre felejthetetlen, szeretett kollégám, a második felvonásban gyönyörűen mondta el azt a pár szó prózát, mely Iluska haláláról szól és a Rózsaszállal végződik. Mikor az első, a legjobb, a soha el nem felejthető Bagó elkezdte énekelni szívhezszóló kis hangján: »Egy rózsaszál szebben beszél«, mindnyájan nagyon meghatottan hallgattuk. A második versnél a meghatottság még fokozódott. A dal végén Papp Miska elsírta magát. A kórus háttal állott és sírt. Mindenki sírt, kivétel nélkül. Én, amilyen hosszú voltam, úgy estem rá Lázár Ödönre, aki akkor a színház titkára volt és a sűgőlyuk előtt állott, hogy egy kicsit nézze a próbát. Lázár is sírt. Konti letette a dirigens-botját, ráborult a kottára és úgy sírt. Pedig nem volt nagyon érzékeny öreg fiú. Kivétel nélkül mindenki sírt, mindenki zokogott. Ebben a pillanatban lépett be a színpadra Beőthy.

Egy szót sem szólt, csak meghatottan nézte a jeletet. Ő is nagyon meg volt hatva. Aztán csendesén megszólalt:

— Köszönöm, mára elég. Mindenki hazamehet.

Mikor délben a szokottnál hamarabb mentem haza, azzal állítottam be Szidi nénihez:

— Sziducim, most már biztos, hogy százszor megy a János vitéz!

Alig tévedtem valamit. A mai napig mindössze csak ötszázkilencven előadást. Legalább még egy ehhez hasonló tévedést nem bánnék életemben. Azt hiszem, Beőthy sem. De, ahogy Beőthyt és magamat is ismerem, a felében is szívesen kiegyeznénk.

A premier a legnagyobb izgalmak közepette folyt le. Beőthy soha nem látott módon nervózus volt. Mindig csak azt hajtogatta, hogy:

— Csak a gatyán legyünk túl, a többi aztán már rendben van.

Az egész izgalmas premierhangulatot csak még fokozta a nagy politikai esemény, amely azon a napon játszódott le, 1904 november 18-án. Azon a napon volt a parlamentben a híres Percel-féle zsebkendőszavazás, melyet felvonásközben Zichy Jenő gróf kipirult arccal mesélt.

Hála a Csepreghy Ferencné remek ízlésének, a gatyá nagyszerűen sikerült. A János vitéz ruhák kitűnően vannak összeállítva. Színekben, formákban, minden legkisebb részletben. A kalapomat, mellette mezei virágokkal és árvalányhajjal, a karikásomat, a dohányzacskómat, a furulyámat — Ujházy Edétől kaptam. Mielőtt kimentem volna a

színpadra, az utolsó pillanatig fogta a jéghideg kezemet, folytonosan igazított rajtam valamit, megveregette az arcomat, aztán mikor a zene megszólalt, elkezdett kolompolni és ugatni. Kolompolt és ugatott. Be tele van a szívem imádattal és hálaival kedves emléke iránt! Hogyne lett volna annak a darabnak sikere. Minden este, amikor nem játszott, kivétel nélkül, minden este ő tette a fejemre a kalapot, ő akasztotta a nyakamba a karikást, aztán megint kolompolt és ugatott, megvárta a második felvonás rózsaszáljelenetét, aggódva leste, hogy megint igazi könnyeket sírtam-e, aztán ment a Gambrinuszba vacsorázni a mester. Drága barátom... Biztosan vár engem valahol a másvilágon és biztosan ugyanazzal a mosollyal fog fogadni, ugyanolyan kis flakonból fogja magát otkolonyozni, mint akkor tette, mikor a Király Színházban, az öltözőm ajtajában várt reám.

A János vitéz sikere közben olyan mérveket öltött, amilyenre még nem volt példa. Kétszázszor ment egyfolytában. Ez még New-Yorkban is nagy szám.

A felséges siker mellett az én bánatos életem szépen, változatlanul vánszorgott tovább a maga útján. Mindennap hullottak a könnyeim a rózsaszáljelenetnél. Mindenkinek a könnyei hullottak. A publikum is jól kisírta magát ennél a jelenetnél. Mert nagyon jól esik az némelykor a Rózsaszál muzsikája mellett jól kibőgni magát az embernek. Ebben mindnyájan egyformák vagyunk. Azért olyan kedves ez a darab mindenkinek. Mindenki-

nek az életében van valami, ami a János vitézzel kapcsolatban van. Immáron, már majdnem egy egész emberöltő. Mennyi szép emlék fűződik ezekhez a szavakhoz, hány boldog óra, fájdalom, csalódás, boldog házasság, gyerekek, válások, új házasságok, temető, napsugár, szerelem, boldogtalanság... és végül a legnagyobb fájdalom, a Haza, a nagy háború, a mindent és mindenkit elsöprő orkán. Mindenkinek van a szívében visszhang erre a két szóra: János vitéz.

Annyi különböző visszhang azért talán senkinek a szívében nem kiált vissza, mint az enyémben. Ami velem a János vitéz összes előadásai alatt történt, az magában véve egy egész külön regény.

A szomorú magánéletemnek volt egy őrangyala: Edelsheim Gyulai Lipót gróf. Egy szép napon beállít hozzám, hogy ő nagyon jól tudja, mi és hogyan történik velem és körülöttem és amennyire teheti, szeretne segíteni nekem. Látja, hogy mi mindent hitetnek el a szegény Imrével a szanatóriumban, ahová minden héten kijár és hallja, hogy miket mondanak nekem. Leveleket természetesen nem közvetít, de mondjam el neki pontosan, mit érzek és mit akarok és ő azokat el fogja mondani Imrének. Azután majd elmondja nekem, amit Imre beszélt. Úgy néztem Edelsheim Poldira, mint egy csodatevő jelenségre. (Azóta ez a végtelenül nemes szív is megszűnt dobogni. Örökre áldom emlékéit!) Az ő nemes segítsége nélkül, azt hiszem, behaltam volna a bánatomba és az igazságtalanságba, ami velem történt. Az ő segítségével tudtam meg,

hogy igenis, gondolnak rám, hogy igenis, csak rám gondolnak és egyszer mégis vége lesz ennek a szanatóriumnak, mert hiszen évekig mégsem lehet ilyesmit csinálni és egyszer csak megint kiteheti a lábát az életbe és akkor semmi kétség, hogy első útja, első lépése hozzám vezet. Így aztán már valamivel könnyebb volt viselni a keresztet.

Akkoriban volt a választás Tisza és Andrássy között a Belvárosban. Mikor egyszer az én nemmes jóakarómmal erről beszélgettünk, félig viccesen, félig komolyan azt mondja nekem, hogy bizony megtehetném azt a heccet, hogy bemennék egy pár nyakas ellenfélhez a Belvárosban és megpróbálhatnám Andrássy felé fordítani őket. Máris benne voltam az egész heccben. Alig vártam a reggelt, hogy mehessek korteskedni. Hát volt olyan a világon, amit azonnal, minden habozás nélkül meg ne tettem volna Edelsheim Poldinak? Rajongással néztem fel rá és szinte sértve voltam, hogy csak ennyi, amit tehetek. Miután semmit sem tudok félig csinálni, azt a korteskedést is olyan vehemenciával csináltam, hogy csak úgy zengett tőle Budapest. Természetesen az ujságoknak megint volt miről beszélni, tele voltak az én politikai működésemmel. Persze, ha engem megkérdeztek volna, hogy miről is van tulajdonképpen szó, nemigen tudtam volna felelni, mert fogalmam sem volt róla, hogy mi és hogyan van a politikában. Nem is érdekelt. Elég volt a magam baja. Azonkívül a mi színházi életünk pontosan ugyanolyan, amilyen a politikai élet. Ugyanazokon a síneken szalad. Mi is esszük egy-

más máját, úgy, mint a politikusok. Elég volt az nekem. Mit bántam én, hogy Tisza mit csinál, meg Andrásy mit akar. Engem csak egy érdekelt, hogy Poldi gróf mit fog mondani, mikor szombaton elmondja, hogy a kis fogoly hogy van és mit üzen. Ez volt az én óriásivá dagasztott és felfujt politikai működésem. Bizonyisten röhögni kell rajta.

A János vitéz óriási sikere közben a fellegekig szárnyalt. A kezembe akadt egy régi ujság. Elég érdekes. Pár sort kiszedek belőle:

»...hisz hogy a mókázás mulattatja a közönséget, ez kétségtelen s Fedák mostani kedveltsége is ezt bizonyítja. Kérdés azonban, hogy az ő igen szegényes, egyhangú mókatára képes lesz-e sokáig lebilincselni még az olyan színházilag legsötétebb Afrikát jelentő közönséget is, amilyent én a János vitéz százharmincadik előadásán együtt láttam». De szeretném én azt az akkori »sötét Afrikát« egy-egy ilyen százharmincadik előadáson most is együtt látni! De olvassuk egy kicsit tovább: »...viszont tíz év múlva már a művészi szempontból nézőknek rejtély lesz, hogy hogyan rajonghatott egykor egész Budapest Fedák Sáriért... Fedák művészi szempontból zéró. Ezért nem is helyes, hogy őt színésznőnek nevezzük... kétségkívül igen rövid időn belül meg fogja őt únni a közönség... A Kukorica Jancsi belépője egy kedves orfeum-programs szám. A Folies Caprice-ban az ilyen magyar dalokat éneklő hölgy belépésekor a közönség sietve távozik a télikertbe... Az összbenyomás tehát, amelyet egy Fedák est az emberben ébreszt: tíz százalék

unalom és egy százalék kedves, friss móka. Primadonnává ezzel is lehet. Soká megmaradni azonban aligha.«

Én elhiszem Szász Zoltánnak, hogy színészi-
zéró vagyok, hogy sohasem voltam színésznő és nem
is leszek. Aki azt hiszi magáról ezen a pályán, hogy
tud valamit, az már gurul is lefelé. Én vagyok az,
aki kivétel nélkül mindig azt hangoztatom, hogy
csak szeretnék jó színésznő lenni. Se primadonna,
se sztár nem szeretnék lenni, csak jó színésznő. Ez
azonban, igaza van Szász Zoltánnak, szerfelett
nehéz.

Azért megvallom, hogy a következő darabom
százharmincadik előadásán boldogan egyeznék ki
egy ilyen jóslatban — a következő tíz esztendőre...

XXXV.

Kacsóh & Buttykay

A János vitéz spórolt pénzéből vettem egy kis
kétszázholdas birtokot Bereg megyében. Kifizetni
persze egyszerre nem tudtam, tehát tele voltam
adóssággal. Lassankint egész finánckapacitás let-
tem, olyan jól tudtam a kölcsönök minden formá-
ját, a betáblázások, törlesztéses kamatok összes mó-
dozatait. A kis birtok neve Halábor volt és a Tisza
partján feküdt. A hederával befuttatott kis kastély
ámbitusán varrogatva némelykor igazán azt hittem,
hogy boldog vagyok. A kis birtok ára közben fel-
ment, apám nem nyugodott, hogy parcellázzuk el
és vegyünk esetleg egy valamivel nagyobbat. Így is

történt. Eladtuk és megvettük Zala megyében Tót-szerdahelyet. Akkor még határozottan komolyan kezdtem tanulni a kölcsönök összes fajtaát, az első, a második, sőt még a harmadik betáblázásokat is. A vételnél csak a nagyedrészt tudtam kifizetni. Mert hát hol van valakinek annyi pénze, hogy egy nyolcszázholdas birtokot csak úgy a lajbizsebéből egyszerre kifizessen. Dacára, hogy nem volt meg rá a pénzem, mégis megvettem, mert gondoltam, hogy ha az adósságaim által szorítva érzem magamat, nem fogok olyan könnyen százakat, sőt ezreket himmi-hummi rongyokra, kabátokra, kalapokra kiadni, hanem szépen a fogamhoz verem a garast. Miután minden törekvésem és célom az volt, hogy soha semmi tekintetben senkire ne szoruljak, hogy akik mellé rendel az élet mint segítőkezet, azoknak mindig segíthessek, hogy soha senkitől ne kérjek, de mindig adhassak, okosnak és célszerűnek tartottam megvenni a szerdahelyi birtokot, még ha megannyi adósság is van rajta. Miután mindennap játszottam, mi sem látszott könnyebbnek, mint hogy egy jó adag önmegtagadással hamarosan ki is tudom fizetni. Világos azonban, hogy a számár is akkor megy a jégre, mikor a legjobb dolga van. De menjünk szépen sorjába.

Imre gróf hosszú tízhónapi keserv után végre mégis csak kijöhetett a szanatóriumból. Nem volt a világon az a fifika, amit Niedermann ki ne talált volna, hogy a szanatóriumból egyenesen hajtasson az állomásra és utazzék haza Téglásra. Erre ő azt felelte Niedermannnak:

— Nagyon sajnálom, de nem tehetem. És nem is kérem ki ebben a tekintetben a tanácsát. Idáig az ön felügyelete alatt voltam és soha semmiben a szabályok ellen nem vétettem, soha semmi olyasmivel nem próbálkoztam, hogy a háta mögött tegyek valamit. Vendégének tekintettem magamat. Ez azonban a mai napon megszűnik. Engedje meg, hogy ne feleljek arra, hogy a szanatóriumból első utam hová vezet.

Ezzel beült ugyanannak az Ordasi Jánosnak a kocsijába, aki kivitte és ugyanazon az úton egyenesen a Kerepesi út 29. szám elé hajtattott. Pedig tíz hónapon keresztül egy írásomat nem látta, elárasztották a legrettenetesebb hírekkel rólam és az egyetlen halavány reménysugár, ami még tartotta benne a lelket, a jó Edelsheim gróf — akivel közeli atyafiságban is volt — látogatásai voltak.

Nem jött fel hozzám, de előbb egy pár sort küldött, hogy feljöhet-e. Mikor megláttam az írását, amilyen hosszú voltam, szótlanul végigvágódtam a földön. Először történt meg velem életemben és remélem, utoljára. Nem vagyok olyan hamar elvágódó. És hol van az a férfi ezen a kerek nagyvilágon, aki megérdemli, hogy szó nélkül végigvágódjunk miatta a padlón! Mikor megláttam, egyetlen szót sem tudtam hozzá szólani. Legalább egy óra hosszat ültem vele szemben, csak néztem, néztem rá keserűen lebiggyesztett szájjal. Jajgatott bennem a keserűség. Végre is csak annyit tudtam neki mondani:

— Hogy maga ezt meg tudta tenni. Hogy maga

egy morfiumpravaszt jobban tudott szeretni, mint engem ... jaj, Istenem — a két kezem közé fogtam a fejemet —, én ezt nem érdemeltem ... én ezt nem érdemeltem.

Olyan szelíden ült velem szemben, mint egy galamb és könnyes volt a szeme. Sok idő kellett hozzá, míg megengyhültem iránta. Sok hosszú hónap. Istenem, akkor azt hittük, hogy most aztán minden könnyebb lesz és minden rendbe jön. Ha tudtuk volna, hogy az igazi keserűség és kínlódás csak ezután következik. 1905 nyarán egy gyűrűt húzott az ujjamra, amelybe ezek a szavak vannak vésve: »Jusqu'à la mort.« Halálíg. Szép szó. Az én gyűrűmbe is, amelyet adtam neki, ugyanezek a szavak vannak belevésve. Egyikünk sem tartotta meg. Úgy érzem, hogy csak látszólag. Nekem még megvan a kék zafírköves gyűrű és meg is lesz, míg élek. Neki, azt hiszem, már régen nincsen meg. Nem baj. Biztosan tudom, hogy bármi, bárhogyan történt azóta, a szíve legmélyén ezek a szavak megmaradtak.

Akkoriban volt Pesten az első automobilkiállítás és akkor vettem én is az első kis Benz kocsimat. Apám rettenetesen haragudott, hogy hogy lehet két jó lovat egy masináért felcserélni, de velem nem lehetett bírni, elfogott az automobilláz, ami később mindenkinél nagyon divatos lett. Óriási szenzáció volt akkor, hogy egy színésznőnek autója van. Az én imádott édes ellenségeim sűrűn mondogatták is, hogy csak reklám céljából vettem. Persze, azok, akikből egy ilyen ellenséges tábor áll, nemigen értik az olyasmit, hogy vannak olyan nők is, akik

sportolnak, akik gyerekkorukban szőrén tanultak lovagolni, akik vad csikókat hajtanak be és bizony, annak idején az eke szarvát is megfogták, meg a boronáló lovak gyeplőjét.

Boldogan szaladgáltam a kocsimon Beregben, Abaujban, Zemplénben, Nógrádban, Szabolcsban. Ahová csak betettem a lábamat, mindenütt a legnagyobb szeretettel vettek körül és protezsálták a házasságomat. Örültem az életnek, mert úgy látszott, hogy minden rendben van és a vége mégis csak mindennek az lesz, hogy örökre elhagyom a festett világot és igazi búzavetések között, igazi erdőben, igazi gyepen sétálhatok és igazi levegőben élhetem tovább az életemet. Akkoriban nagyon sokat voltam együtt mágnásasszony pártfogóimmal.

Azt mondja nekem egy napon Wimpffen-Széchenyi Lilly grófné, aki Zichy Elza grófnéval együtt Augusztá főhercegnő udvarhölgye volt és mindkettő legnagyobb és legszorgalmasabb sírótársam a János vitézben, — mondom, azt mondja egy napon:

— Maga kis paraszt. Miért nem köszön soha a főhercegnőnek, mikor a Stefánia úton szembe-kocsikázik velünk?

Ijedten néztem fel a szép, sudár növésű grófnéra és visszadadogtam:

— Bocsánat, nem tudtam, hogy szabad köszönni.

— Hát persze hogy szabad, mikor a főhercegnő olyan kedvesen mosolyog magára.

— No, majd ezután köszönök — feleltem nagy-hetykén, nem sejtve, hogy ezzel a kis beszélgetéssel egyúttal az életem is tönkre van téve. Alig tud-

tam elaludni a gondolattól, hogy ezentúl a Stefánián, mikor hajtom a lovaimat, köszönnöm kell a főhercegnőnek. Másnap nem voltam kint, sőt harmadnap sem. Ez még rosszabb volt, mert sokkal jobban szerettem volna hamarosan túl lenni a premieren. Végre egyik délután meglátom a vöröspitykés dolmányokat a bakon. Remek két lovam volt, két telivér amerikai: Dán R. és Edina. Két sárkány. Egy kis ballóingumis amerikai kocsiba voltak fogva. Ötven kiló volt az egész kocsi és a szájukon vitték. Nem mondom, nagyon szép egy ilyen Hispano automobil is, amilyenen most járok, de hát, édes Istenem, hol van egy ilyen masina attól, amikor két nagyszerű lóval egy békebeli Kölber kocsiban, jól befogva, elegánsan, egyszerűen — nagyon nehéz tudomány két lovat hibátlanul befogni, ó, be kevesen tudják! — végigkocsikázott az ember a Stefánia úton. Az egész olyannak tűnik fel, mint egy tündérmese. De hadd meséljem tovább első főhercegnői köszönésemet. Már messziről láttam közeledni az udvari kocsit. Borzasztó bajban voltam. Itt most köszönni kell, akármilyen történik is. Végül, mikor egészen közel értek — mint ahogy az már illik —, kicsit felemelkedtem az ülésről és szépen, formásan köszöntem. Abban a percben az villant át az agyamon, hogy milyen jól fog állani nekem, mikor majd grófné koromban főhercegnőknek fogok köszöngetni. Saját magamtól való nagy elragadtatásom azonnal meg is kapta a büntetését, mert — krach — abban a pillanatban összeakaszkodtam egy másik kocsival, a két vad állat oldalt ugrik, erre a má-

sik oldalon akasztok össze egy fiákerrel, erre a sárkányok két lábön prüsszkölnek, a ballóngumi óriási pukkanással lerepül a kerékről, mire én ott álltam a világ közepén, két toporzékoló amerikaival, egy vaskarikával a finom úri kerekem helyett és úgy szégyeltem magamat, hogy szerettem volna a föld alá sülyyedni. Szerencsére mindez a Víztorony közelében történt, úgy hogy szégyenem nem tartott túlságosan soká. Az igaz, hogy az is elég volt. A veríték csurgott rólam, míg kiértem a Víztoronyhoz. Nagy szégyen, mikor az ilyesmi egy kocsissal megtörténik. A Víztoronynál aztán leugrottam, odahajítottam a gyeplőt a kocsisnak és szaladtam, hogy ne is lássanak. A világért sem mentem volna vissza a Stefánián a pucér kerekemmel. Gondoltam, majd csak eljutok valahogy a Király Színházig. Arra kifelé azonban nemigen lehetett kocsit kapni. Gyalog nem vághattam neki, mert vékony, magassarkú cipőm volt. Az eső is szemezni kezdett és már tíz perccel elmúlt hét óra, az előadás pedig fél nyolckor kezdődött. Uramisten, nekem fél nyolc után teljes Kukorica Jancsi agyusztírungban, kifestve a színpadon kellett állanom és hol voltam én még a Király Színháztól. Ez nem is a Kerepesi úton volt, mert onnan még lehetett volna villamoson menni, de kint a Stefánia út folytatásán, a Víztoronytól kifelé. Sehol semmi kocsi vagy bármiféle közlekedési intézmény. Éppen arra ment egy temetési kocsi. Lépésben jött, biztosan hazafelé tartott egy temetésről. Megállítottam. Bemutakoztam a kocsisnak, elmondtam, hogy ha törik, ha szakad,

de nekem egy negyedórán belül a Király Színházban kell lennem, tehát tegye meg és vigyen el legalább odáig, ahol egy konflist kaphatok. A legnagyobb flegmával azt mondta:

— Tessék csak hátul felkapaszkodni és beülni, úgyis esik az eső. De nagyon magas, hát a kereket tessék lépcsőnek használni.

Felkapaszkodtam, beültem, a lábaimat lógattam hátul és elindultunk. A Rottenbiller ucca sarkán letett, beültem egy konflisba és a Király Színházhoz hajtattam. Ez, kérem, szóról szóra így történt. Így nézett az ki, amikor én egy főhercegnőnek köszöntem. Mindig mondom én azt, hogy nem jó nagy urakkal egy tálból enni cseresznyét.

De már megint nem arról beszélek, amiről akartam. 1905 októberében volt a Bolygó görög premierje. Kacsóh dirigálta, aki a legjobb barátja volt Buttykaynak. Szerintem a Bolygó görög Buttykay Ákos legszebb operettje. Abban az időben úgy nézett ki, hogy Buttykay Ákos lesz a világ legnagyobb és leghíresebb operettkomponistája. De hát az a pálya is olyan, hogy elég egy szilvamac, melyen megcsúszik valaki és máris lekéste az expresszvonatot. Felségesen szép volt a Bolygó görög muzsikája. Felejthetetlen, hogy Környey Béla, aki Ulyssesst énekelte, hogy szárnyalt szinte az egekig a gyönyörű tenörjával. Ida néni kivétel nélkül mindennap végignézte az egész darabot. A második felvonás után rendesen könnyezve jött be az öltözőmbe:

— Nem bírom hallgatni, mikor azt énekli, hogy:

»Találkozunk vajjon mi még, búsan, elfogódva kérdem...« Legalább ne állana ott olyan bánatosan abban a rózsaszínű görög ingben. Hogy lehet valaki ennyire szép — és megint törülgette a szemeit — és az a komisz Ulysses milyen könnyen és léhán dobja oda Circének: »És ha tovaszállott már a nyár, ég veled, Circe, vége már...« Komisz férfiak — és megint letörülte a könnyeit. Drága Idám, milyen kevés olyan van a világon, mint amilyen te voltál...

Szóval, hogy folytassam a történeteket, megint csak azt kell mondanom, hogy a kutya is akkor vész meg, mikor a legjobb dolga van. Addig jöttek-men-tek, piszkálgattak, míg rávettek, hogy menjek át a Népszínházba eljátszani a Leánykát, Verő György operettjét. A Leányka nagyon bájos operett volt és elvégre a Király Színházban is színre kerülhetett volna. Ha azonban jól emlékszem, Verő, akit barátai kötelék fűzött a Népszínház igazgatójához, már régebben neki ígérte. Így hát megegyeztünk Beóthyvel, hogy elenged egészen március végéig, de akkor okvetlen vissza kell térnem a Király Színházhoz, mert szüksége lesz rám. 1906 január 18-án játszottam először a Leánykát. Ja, igen, azzal még elfelejtettem beszámolni, hogy az első kabarét én rendeztem Pesten. 1905 május 26-án a Vígszínházban. Rajna Ferenc segített összeállítani és szegény boldogult Bede Jób. Talán nem is annyira a színpad volt a látványosság, mint inkább a nézőtér. Tizenkét mágnessasszony védnöknője volt a jótékonycélú estének. Rendkívüli látvány volt, mikor

az egész földszint és a páholyok estélyi ruhákban felvonultak. Azért nevetem én azt, amikor — mint a múlt évben is — New-Yorkban, a Ziegfeld színház megnyitóján, ott volt, aki csak él és mozog, aki-nek csak pénze van, aki híres, előkelő, szóval ott voltak a milliárdok és az egész Park Avenue és büszkén mutogatták nekem az amerikaiak:

— Mit szól, milyen isteni publikum. Ilyen aztán nincsen az egész világon. Ilyet sehol nem lehet látni.

Meglepetten néztek rám, hogy nem vágódtam hanyatt. Hiszen szép volt, szó sincs róla, de hát mi az mind a tenger síma tükréhez képest! Csendesesen megjegyeztem:

— Gyönyörű. Joggal lehetnek rá büszkék, mert igazán gyönyörű. De hát maguk nem láttak egy olyan valódi, hamisítatlan, budapesti, békebeli nézőteret. Ahhoz egy ilyen Ziegfeld megnyitó iskolába járhatna. Mikor a mi arisztokratáink egyszer-egyszer úgy kivonultak, azt nehezen lehetett volna legalopposzni. Nem is láttam én olyan szépet sehol a világon. Azokat a szépséges asszonyokat, ízlést, eleganciát, nemes testtartást, ragyogást, amit azok tudtak kifejteni, bizony nemigen lehet még egyszer feltalálni. Sajnos, most már nálunk sem.

— Ezek csak olyan vicces dolgok, kérem — folytattam az amerikainak. — Ismételtem, hogy azért ez is nagyszerű, nagyon érdekes, nagyon szép, de bizony nagyon messze van attól, amit csak sok száz éven keresztül lehet megtanulni.

Hogy visszatérjek a Bolygó görögre, Gráci min-

denféleképpen abban sántikált, hogy engem Buttykay Ákossal összeházasítson. Sehogy sem akart tudomást venni arról, hogy én már régen lekötött menyasszonya vagyok Degenfeld Imrének. Minden ékesszólását és rábeszélőtehetségét — pedig tudott beszélni — sorompóba állította. Nagyon szerettem a két fiút, akikkel sokszor voltam együtt és felejtetetlenek azok a gyönyörű órák, mikor a két virtuóz zongorista muzsikált nekem. Egyszer zenei műveltségem igazán megindító jelét adtam. Elmondom. A Három pár cipő című remekműben, amelyet a Vígyszínházban játszottam, a második felvonásban az énekesnő egy nagy operaáriával lép a színpadra. Szelepcsényi Linkának hívták azt a szép hangú lányt, aki az énekesnő szerepét játszotta és aki, szegény, azóta már az angyaloknak énekel. Én azt a gyönyörű áriát persze kívülről tudtam. Egy olyan Gráci-féle összeesküvés alkalmával Buttykay leült a zongorához és valami felséges szépen kezdte játszani.

— Jé — kiáltom —, honnan tudja maga a Három pár cipőt?

A szavaimat óriási hahota követte. Ákos a Mesterdalnokokat játszotta. Krach.

A Gráci-féle kombinációból, mint az ábra mutatja, nem lett semmi. Szegény Buttykay! Jól nézne ki, ha most Kosáry Emma helyett én trilláznék a fülébe!

XXXVI.

Kálvária

Kedves Barátom, most közel hajlok hozzád. Egészen közel, hogy jól lássam az arcodat és hogy belekapaszkodhassam az erős karodba, ha szédülni találnék. Most azt az arcodat látom magam előtt, amellyel egyengetted az útjaimat kezdő lány koromban. Most megint a későbbi arcod van előttem: a Lotti ezredesei ötvenedik, a San-Toy hetvenötödik előadását látom. Milyen ragyogó, milyen boldog volt az arcod a Bob herceg századik előadásán. A János vitéz századik, kétszázadik, háromszázadik estéjén van most előttem a szeretetteljes tekinteted. A Cigányszerelem százötvenedik, a Kis gróf nyolcvanadik, a Leányvásár századik, megint a János vitéz négyszázadik, a Szibill századik, a Cigányprímás századik előadását érzem most, fejemen a simogató kezeddal. Be ragyogó szép voltál a János vitéz ötszázadik előadásán, a hatvanhárom vármegyéből varrott díszruhában! A Mágna Miska százötvenedik, a Leányvásár kétszázadik, a Hotel Imperial százötvenedik, a János vitéz hatszázadik, a Szerető százötvenedik, a Pompadour századik, az Antónia százötvenedik estéjén. Látom a régi, kolozsvári békebeli arcodat, a nagyváradi szemeidet. Látlak Bécsben, látom a newyorki bánatos nézésedet és szinte hallom az egekig lüktető szívdobogásodat, látom a clevelandi, a chicagói édes arcodat, a pittsburgi kedves, füstös mosolyodat, látom megint Pozsonyt, Kassát, Debrecent, Pécsét, meg-

hatottan látlak a Borcsa Amerikában századik estéjén, szinte fizikailag érzem a felém nyújtott szolidáris, erős baráti kezedet. Látlak a János vitéz 1927—28 Szilveszter éjszakai előadásán a Nemzeti Színházban, de már egy kicsit homályosan, mert a könnyek, míg ezeket leírtam, lassan elborították a szemeimet.

Szükségem van erre, hogy nagyon közel érezzem magamat hozzád, Barátom, mert most el fogok mondani neked valamit, amiről én még idáig soha egy szót sem beszéltem. Hosszú évek keserves keresztjét most lerakom a lábaid elé. Tehát kezdjük. Becsületesen és minden kétséget kizáró őszinteséggel.

Mikor a Király Színház a legjobban virágzott és vele együtt természetesen én is, megindult körülöttem a lassú forgószél — az a bizonyos pesti szél, amely oly sokszor kavart már fel tehetséges embereket és fujta be az útját fényesen indult karriereknek — és átsöpört egy másik színházba. Nekem arra a másik színházra semmi néven nevezendő szükségem nem volt. Azonban szerfelett nehéz megmaradni és erősen állani a két lábunkon, mikor sikerünk van. A siker a legveszélyesebb ajándék a világon, amely mindenkit nemcsak megszedít, de le is szédít a lábáról. A siker ruháját viselni nagyon nehéz és nagyon kevesen tudják. Biztosan elkövetkezik az az idő, mikor a siker valakit megszedít. Egyiket így, a másikat úgy. Nem mindenkit egyformán. Nem mindenki egyformán szédül. Boldog, akinek megadatott, hogy egy szédülésből, mely

esetleg örök bukás is lehet, még egyszer az életben feltápáskodhatik.

Mikor én sikereim teljében a Király Színháznál voltam, nem lett volna szabad azt gondolnom magamról, hogy most már aztán minden jöhet, állok elébe. Nem szabad azt hinni, hogy a sikerek oly óriási erőt is adnak az embernek, hogy egy teljesen leromlott színházat, egy már majdnem elsüllyedt hajót ki tud húzni a hinárból. Az elbizakodottságba mindenkinek beletörik a bicskája. Lett légyen az akárki. Szeretném magamat mentetetni, de semmivel sem tudom, mint a gyengeségemmel és a jó szívemmel. Csakhogy a jószág egy bizonyos fokon túl már butaság, hallottam egyszer egy nagyon okos valakitől. A gyengeség, az energiátlanság meg még nagyobb baj. A gyenge embereket nem szereti Isten. Rendesen súlyosan szokta őket büntetni. Haragszik rájuk.

Rám nagyon haragudott és rettenetesen súlyosan büntetett. Nem lett volna szabad elbízni magam, elkápráztatni hagyni a buta beregszászi fejemet, elhinni mindazt a sok hazug hízelgést, dicsőítést, amivel akkoriban körülvettek. Nem lett volna szabad elhinni a szavakat:

— A Király Színház már úgyis rendben van és Beóthy nem is érdemli tőled, hogy ott maradj, úgyis folytonosan az utódodat keresi és első alkalommal ki fog játszani. A Népszínházat csak te mentheted meg. Kötelességed ezt megtenni. Egy egész színház sorsa, emberek egzisztenciája, kenyere, élete függ tőled.

Mindezeket nem lett volna szabad elhinni. Első-

sorban azt nem lett volna szabad elhinni, hogy Én, Első Fedák Sári. Négy ilyen kis rövid szóért aztán rettentő nagy büntetés következik az életben. Nem szabad elhinni egy színésznőnek, hogy pusztán megjelenésével ki tud lódítani egy színházat a vízből, melyből már alig látszik ki. Az elbizakodottság és butaság a két legnagyobb bűnünk az életben. Mivel tudom magam menteni? Semmivel. Legfeljebb azzal, hogy a szóáradat után megindult a könnyáradat. Ez még súlyosabb volt. A kisírt, dagadt szemek, a vörös orr, a könnyörgő hangok, azután a még erősebb módszer, a feleség könnyörgése... egy kislánynév folytonos emlegetése... olyasmi, hogy Potyli... Potylinak mentsd meg az életét... és megint a kisírt, vörös szemek és megint Potyli... kisleányom...

Azt hiszem, kedves Barátom, hogy az ilyesmi nemcsak az én érzékeny, rongy szívemet, de Jericho falait is megingatta volna. Így történt aztán, hogy 1906 tavaszán — most jól figyeljünk! — megígértem, hogy ősszel a Népszínházban fogok játszani. Szavamat adtam. Ez volt az egész. Szerződésemm nem volt. Egy szerződés végeredményben úgysem egyéb, mint papiros. Egy szerződésnek viaszkorra van, ha akarom pisze, ha akarom sasorr. Lehet rajta vitatkozni, mint ahogy vissza is lehet küldeni, mint annak idején nekem a Magyar Színház visszaküldte. Egy adott szót azonban nem lehet se erre, se arra forgatni, az olyan, mint a köszikla. Azt nem lehet eltépni, megsemmisíteni, hacsak az, akinek adjuk, vissza nem adja.

1906 tavaszán, mikor már végleg le voltam kötve a Népszínháznak, kezdtek körülöttem keringőzni a varjak és szállították a rémhíreket, hogy lehetetlen játszanom a Népszínháznál, ha csak nem akarok öngyilkos lenni. Abba az eladósodott és megmenthetetlen színházba nem szabad bemennem, mert összeomlik és engem is maga alá temet. Kezdtem vizsgálgatni az ügyeket és rémulten láttam, hogy a színház olyan helyzetben van, hogy senki a világon, semmiféle sikerrel meg nem mentheti. Nincs az a földi hatalom. Kiszámítottam, hogy egy teljes év mindennapi zsúfolt házára volna szükség — de minden kiadás nélkül! —, hogy a Népszínházat talpra lehessen állítani.

Mikor a megtéveszthetetlen számok előttem fekdtek az asztalon, mikor láttam a színház teljességgel menthetetlen helyzetét és azt, hogy tökéletesen mindegy, ha odamegyek, ha nem, a színház mégis elsüllyed, magamhoz hívtam Vidort, a Népszínház akkori igazgatóját, hogy oldjon fel a szerződésem alól, azaz adja vissza a szavamat. Szegény Vidor erre azt felelte:

— Ha egyszer Fedák a becsületszavát adja valamire, akkor az a Fedák állja, bármi történik is.

— De tata, az Istenért, itt semmiféle siker nem segíthet. Csak nem akarod, hogy én is elvérezzem a színházzal együtt?

Konok, makacs volt a felelet:

— Ha egyszer Fedák a szavát adja, azon nem változtat, csak a halál.

Ez pontosan így volt. Mint őrült, Vereckei szo-

rosnál született, »von« Gyulafehérvár, Mária Terézia rend... jövődöbeli madame la comtesse Degenfeld-Schomberg... mint agrárprimadonna... mint Országos Kaszinó... dzsenti kisasszony... és főleg és egyedül, mint a nagyszerű apám leánya, — beláttam, hogy igaza van. Apám is biztosan azt mondta volna, ha megkérdezem, hogy nem szabad elereszteni valakinek a kezét, mikor az a valaki vízben fuldoklik. Nyugodtan feleltem:

— Figyelj jól, tata. Én elmegyek hozzád játszani, ahogy azt megígértem. Téged megmenteni nem lehet. Nincs az a földi hatalom. Fogadd tőlem életem legnagyobb és legnemesebb ajándékát: meg fogok veled együtt bukni. Ne ordítsák majd, hogy azért, hogy nem játszottam, én tettelek tönkre, beletaszítottalak a bukásba. Sokkal egyszerűbb, hogy meg fogok veled együtt bukni. Kérlek, parancsolj.

Ezen szavak után boldogan távozott, én meg órákig feküdtem mozdulatlanul, fejjörccsel. Van ez így néha.

Ez, kérem, tavasszal történt. Mielőtt vakációra mentem volna, mégis nagyon aggasztott a Népszínház kérdése. Szüntelenül azon töprengtem, hogy dacára mindennek, mégis hogy lehetne megmenteni a színházat is, Vidort is. Vidor teljesen a csőd szélén állott, azért mégis volt, aki átvette volna tőle a színházat, persze azzal a kikötéssel, hogy ha én minden körülmények között a színháznál maradok. Egyszerre benne voltam a legnagyobb slamasztikában. Nekem arra, hogy a Népszínháznál maradjak, sem okom, sem kedvem nem volt. Nekem meg-

volt a nagyszerű, régi Király Színházam és a legjobb barátomat, legkitűnőbb igazgatómat hagytam ott és most benne vagyok nyakig a csávéban egy csőd szélén álló színházzal, melyet ha meg akarok menteni, azokkal, akik hajlandók rendbehozni, tovább kell dolgoznom. Nem volt választásom. Akárki csinálta tovább a Népszínházat, egy volt bizonyos, hogy nekem játszanom kellett.

A Népszínházat Malonyay Dezső és Verő György akarták átvenni. Vidor összes adósságait természetesen senki sem vállalhatta, de nagyon nobilisan azt az ajánlatot tették neki, hogy minden néven nevezendő becsületbeli adósságát átvállalják, többek között azt a kényes kilencvenezer koronát is, mellyel a Népszínház nyugdíjintézetének tartozott és amit, akárhogy van és lesz, minden körülmények között ki kell fizetni. Vidornak biztosítottak egy igen kitűnő szerződést, mely öt évre kötötte a Népszínházhoz, igen tisztességes fizetéssel. A vállalkozók és Vidor megcsinálták a kölcsönös szerződést, amely mindenkit boldoggá tett, mert mindenki látta és tudta, hogy ez a megállapodás csak hasznára lehet úgy a színháznak, mint Vidornak. Úgy tudom, Vidor azt a megállapodást alá is írta, vagy úgy volt, hogy másnap írja alá. Szóval mindenki, szegény Vidor is, a legnagyobb egyetértésben távozott, azzal a biztos tudattal, hogy ez az egyetlen kivezető út. Aznap éjjel talán csak én nem aludtam, mert szüntelenül azon gondolkoztam, hogy mi a csodának kellett nekem mindez és milyen jó volna a kedves, nyugodt Király Színházban ülni és mi közöm ne-

kem színházak pénzügyi helyzetéhez és miért muszáj nekem most itt maradnom, mikor nekem van egy igazi otthonom. Mindegy, na — gondoltam magamban —, nincs olyan hosszú, aminek vége ne legyen, egyszer ennek is vége lesz és akkor repülök vissza a Király uccába. Másnap reggel azonban felment szegény tata a színházhoz és kereken visszavonta a Malonyayval kötött megállapodást.

Szóval, minden rombadőlt. Rettenetesen haragudtam. Mikor valaki világosan látja a menekülést és az illető nyitott szemmel rohan a veszélybe, bizony az nem kellemes látvány. Hát hogyha még tudjuk, hogy bennünket is magával fog sodorni. Téptem a hajamat, hogy mi közöm van nekem a színigazgatókhoz? Vajjon ha az én életemről volna szó, ott állnának-e reszkető térdekkel a kórház ajtajában? Valósággal belebetegedtem a Vidor pálfordulásába. Mikor megtudtam, szóról szóra ezeket mondtam neki:

— Úgy kell nekem. Ha valaki olyan ökör, mint én vagyok és felszáll egy ilyen süllyedő hajóra, az süllyedjen is el szépen, mert úgysem való másra. Én téged meg akartalak menteni. Ebből a szörnyű helyzetből becsülettel kiszabadítani. Nem akartad. Majd rá fogsz jönni, hogy nem Karola nevű nődre és Fáy Nándor című barátodra kellett volna hallgatni, de ránk, rendes emberekre. Szervusz. Ezek után parancsolj. Tűzd ki a Rab Mátyás premierjét amikorára akarod.

Az én gázsím akkoriban esti 500 korona volt. Annyit kaptam a Király Színházban és bárhol, ahol

játszottam. Nem lehet tehát azt mondani, hogy engem bármiféle pénzvágy csábított volna a Népszínházba. Nekem soha semmiféle előlegem nem volt, soha semmire garanciát nem kértem, soha azt nem mondtam, hogy addig, amíg nem fizetnek, nem megyek ki a színpadra. Milyen jó ezt így elmondhatni, nyiltan, azzal a biztos tudattal, hogy senki meg nem cáfolhat. Soha fizetésemelést nem kértem, mert mindig magától emelte Beöthy a gázsimat, mert a siker így diktálta. Emelt fejjel és büszkén állítom, hogy az én személyemre még igazgató rá nem fizetett.

Ismétlem, a gázsím ötszáz korona volt. Miért volt mégis a Népszínháznál hatszáz? Azt is megmondom. Volt szegény Vidornak egy Karola nevű felesége. Ez a Karola kisírt szemekkel könyörgött, hogy állapodjam meg hatszáz koronában, mert lévén Vidornak egy Reitter Ferenc nevű társa, ők hatszázat fognak esténként elszámolni, de arra kér, hogy azt az egyszáz korona többletet adjam oda neki minden este, mert nincs miből Potylinak ruhát venni és nincs miből marhahúst venni ebédre, mert mindent lefoglaltak a hitelezők. Én Vidor Karolának minden este hiánytalanul átadtam a száz koronát, ami akkoriban nagyon sok pénz volt. Nekem talán a legtöbb, aki nyakig úsztam a tótszerdahelyi adósságokban és ismétlem: csak ügyességemnek köszönhetem, hogy nem ütötték meg a dobot a fejem fölött. Én a jó Reittert becsaptam. Ha eddig nem tudta, hát most megtudhatja. Most megtudhatja mindenki, hogy az én napi rongy ötszáz koro-

námmal nem lehetett megmenteni egy színházat, melynek háromszáz és húszezer korona adóssága van, köztük súlyos becsületbeli, sürgős tartozások is. Annak a kiszámítására igazán nem kell különösebb intelligencia, hogy háromszázhúszezer koronát nem lehet harminchárom estének harminc-háromszor ötszáz koronájával megmenteni még akkor sem, ha egy színésznő köteles volna a zsúfolt házakból behozott gázsiját az igazgatóságnak át-nyújtani.

Engem Vidor soha nem kért arra, hogy engedjem el neki a felléptidíjamat. Lehet, hogy kért volna rá, ha nem csinálta volna meg azt a szörnyű baklövést, hogy visszavonta a megmentési megállapodást. Engem erre, ismétlem, senki sem kért. Mint ahogy nem is lehet egy színésznőtől, akinek mindennap zsúfolt háza van, azt kívánni, hogy mondjon le a gázsijáról. Ez még nem fordult elő a világon. A gázsiredukciónak csak olyan színésznőknél van helye, akiknek üres a színházuk. Én a konjunktúra-sztároknál már olyat is láttam, hogy a nagy gázsí megvolt, csak a ház volt üres.

A Rab Mátyás 1906 október 26-án került színre és én attól az estétől kezdve Karola asszonynak mindennap a kezébe nyomtam a százkoronást. Mondom, hogy a butaság büntetendő cselekmény. Így érkezünk aztán el az ominózus december elsejéhez. A kép a következő. Reggel tízkor fekszem az ágyamban a győriúti lakásomon és reggelizem. Szól a telefon. Felveszem a kagylót, Rasskó Géza. Dac-
dogva, remegő hangon mondja, hogy szegény tata

öngyilkos lett. Elállt a szívverésem. A kezeimet tördelve nyöszörögtem, hogy rettenetes, iszonyú... tudtam, éreztem, hogy egy nőnek a hiúsága tönkre fogja tenni, mert mikor egy nő igazgatóné akar lenni, az ellen nincs apelláta, abba egy ilyen szegény léleknek bele kell pusztulni... Jaj, szegény, szegény tata...

Később, mikor egy kicsit magamhoz tértem, azt mondtam Julia komornámnak, igaz barátomnak, hogy:

— Júlia, engem most ki fognak végezni. Az alkalomra már régen lesnek az ellenségeim. Most itt van számukra a nagy lehetőség. Túlságosan szépek látszott az életem és túlságosan nagyok voltak már a sikereim. Nem lehet ezt büntetlenül megúszni. Nem tudom ugyan, hogy hogyan és miként, de most rám fognak ugrani.

Kimondhatatlanul sajnáltam szegény tatát. Most és azóta is ezerszer éreztem, hogy én voltam az, aki a legjobban sajnálta. Azóta annyi mindenről hullott le a lepel, hogy világosan látom, hogy én voltam az, aki a legőszintebben siratta. Én buta, gyenge beregszászi. A gyenge embereket nem szereti Isten...

Közben persze jöttek a telefónhíradások, hogy az özvegy kiállt az uccára kiabálni, hogy: Fedák megölte az uramat... Mutogatott egy levelet, amelyet állítólag szegény tata írt volna, hogy: Fedák, miattad megyek a halálba. Ezt a levelet szegény Vidor sohasem írta, az az egy bizonyos. Senki, aki csak ismerte, nem fogja ezt róla elhinni. Milyen rossz lehet ma is annak, aki tudta jól, hogy nem Vidor

írta azt a levelet! Soha senki, aki Vidor Pált ismerte, nem fogja elhinni, hogy egy aljas levél, egy piszkos vád megírására kapható volt, ha még úgy a halála óráján írta volna is.

Mialatt ezek a dolgok történtek, mit csinál egy ilyen buta beregszászi, mint én vagyok? Aggódik a társulatért. Mikor az első keserves órákon túl van, minden gondolata az, hogy hogyan lehet most már legalább a színészeket segíteni. Természetes, hogy mindenben állok a színészek rendelkezésére. Hallottam, hogy estére társulati gyűlést hívtak össze a Népszínház színpadán, hogy a teendők felett határozzanak. Mi sem volt természetesebb, mint hogy rohantam este én is a színházba. Felejtethetlen kép. Jaj, de soha el nem felejtendő kép!

Belépek a színpadra, sötét, csak egy középben lógó villanylámpa ég. Alatta sokan, fekete alakok, nyüzsgés, vita, mely, mikor beléptem, mintha elvágták volna. Halálos csend. Mondom, én számár tiszaháti, rohantam a kollégáimnak segíteni. Felajánlani, hogy amennyiben játszani akarnak, hiszen enni kell, élni kell, játszom nekik, ameddig csak akarnak, ingyen, akár egy félévig is, állok mindenben rendelkezésükre, hiszen a kollégáim vannak bajban! Ezekkel az érzésekkel léptem a színpadra. Mondom, mikor beléptem, halálos csend. Aztán egy éles hang ezt kiáltja: *Abcug!*

Egy pillanatig forgott körülöttem minden. Az volt az érzésem, hogy meghalok. *Abcug.* Mikor a szívemben semmi egyéb nem volt, csak szeretet. Azt mondták akkor rólam, hogy nem törődve sze-

gény Vidorral, mindenáron játszani akartam. Abcug. Szörnyű. Mennyire örültem, mikor később meghallottam, hogy aki ezt a rettenetes szót kiáltotta, nem színész volt. Egy Urai nevű ujságíró. Gondolom, azóta már szerzői babérokra is pályázott és írt egy operettet. Azt hiszem, rájött, hogy egy színpadon sokkal könnyebb valakit abcugolni, mint szerzőként helytállani.

Azon az estén, bármennyire fáj is leírnom, a lapokban öklömnyi betűkkel lehetett olvasni: Fedák Sári gyilkos. A rikkancsok tele tudóvel ordították. Ezt most még utólag is szörnyű elgondolni. A tömeg a rettenetes ujsághírekre összeverődött a Népszínház előtt és feszítsemeg-et kiáltottak. Ebbe a tömegbe dobtak ki engem a kollégáim. Egyszerre minden barátomat elvesztettem. Ketten maradtak: Rasskó Géza és Bede Jób. Az ő kettejük ügyességének köszönhetem, hogy a népszínházuccai kijáratnál bedobtak a kocsimba és máris vágtattak velem, amerre a szem látott. Ha egy pillanatot késünk, már végem van. Síppal adtak jelt, hogy ezen az oldalon szököm és már tódultak is arrafelé. Ha elértek volna, egész biztosan meglincseltek volna. Így is ordítottak, köpködtek, szaladtak a kocsim után, melyet ha akkor elesípnék, régen alulról szagolnám az ibolyát. Talán nem is azért, mert agyonverték volna. Talán azért, mert megszakadt volna a szívem. Az irtóztató igazságtalanságtól, amit velem csináltak, talán megszakadt volna a szívem. Mert már ilyen is előfordult a világtörténelemben.

A tömeget kihevertem. A gyanut, tiszta lelkiisme-

retem bátor tekintetével, rengeteg hosszú évekig állottam. A kollégáim... ez már egy kicsit nehezebb kérdés. Mindent meg kell nekik bocsátani, még akkor is, ha semmit sem tud az ember nekik elefelejteni. A sors hozzám oly kegyes volt, hogy kiirtotta szívemből a haragnak minden legkisebb érzését.

Azon a szörnyűséges éjszakán nagyon egyedül maradtam. Másnap az ujságok folytatták a borzalmas kiabálást, hogy megöltém egy embert. Mikor a Budapesti Hírlapot a kezembe vettem és elolvastam ezt a címet: »Egy rózsatő kettétörött...« Mikor ennek a cikknek az első sorai azzal kezdődtek: »Egy karriér derékban eltörött...«, mikor ezt elolvastam, kiesett a kezemből az ujság, lehajtottam a fejemet és először tört ki belőlem egy égis ordító sírás. Éreztem, hogy háborúban vagyok, éles golyók közé vagyok dobva és nincs semmiféle puskám, amivel megvédelmezhetném magamat. Harcolnom kell és se fegyverem, se vértetemet.

Felültem a vonatra és lementem Tótszerdahelyre, melyen abban az órában kettőszázezer korona adósság volt.

Most, ennyi sok, hosszú esztendő után, mikor ezeket a kegyetlen sorokat kopogtatom, reszket a kezem. Soha nem beszéltem nyilvánosan. Évek hosszú során át hordtam ezt a keresztet. Vállaltam a gyanút, türtem a ferde tekinteteket, de most aztán végre is kitört belőlem. Kiordít belőlem, fel egészen a magasságos égis, fel a csillagokig, a szenvedő Krisztusig... az éveken át elfojtott keserűség, igaz-

ságtalanul való meghurcoltatás, megaláztatás most kitör belőlem és bömbölve, félig tébolyodottan ordítja:

— Karola... Karola!... hogy tudtál ennyi esztendőn keresztül nyugodtan aludni!

*

Ezt a fájdalmas felhördülést ki kellett kínlódní magamból. Úgy voltam vele, mint mikor valakinek szilánk megy a szemébe és hiába próbál akármit, nem tudja eltávolítani onnan, csak sűrűn ontott könnyekkel. Ezt a hegyes szilánkot én már huszonkét esztendeje hordom a szívemben, míg most végre megadatott, hogy kisírhassam magamat és ezáltal, ha nem is begyógyítsam, de legalább meghosszabbítsam ennek a kis húsdarabnak itt a baloldalamon az életét. Szükségem volt erre a tombolásra. Most azonban már elmúlt a vihar. Szelíd körülöttem minden. A legelrejtetteb bensőmben is kitisztult az égbolt. Megint kék az ég. Semmi harag. Régen elmúlt. Abban a percben múlt el, amikor meghalottam valakitől, hogy Karola huszonkét hosszú esztendő óta tényleg nem tud aludni. Tiszta szívemből sajnálom. Irtózatoss érzés lehet a megbánás. A Blaháné temetésén előttem állott. Végtelenül sajnáltam. Éreztem és láttam rajta a tragikus, álmatlan életét. Ha nem lettem volna olyan nyomorult és szegény, ha nem zokogtam volna szívszakadásig az előtt a kis koporsó előtt, ha ahhoz az egy másodperchez, míg ránéztem, még egy másodpercet engedett volna a mély fájdalmam, — biztosan megσιμο-

gattam volna a kabátját. De már egy második pillanatomban nem volt senki és semmi számára. Összetört szívvel meresztettem a szememet a pici koporsóra, melyben Blaháné örökre elzárta magát előlünk. Talán nem is Blahánét sirattam. Hiszen az én utam is oda vezet, ahol ő van, mert én őhozzá tartozom és minden napnyugtával közelebb jutok hozzá. A pici koporsóban valahogy Nagy-Magyarországot sirattam...

Most utólag azért mégis sajnálom, hogy nem simogattam meg a Karola kabátját...

XXXVII.

Megölelek két sírkövet...

Az égzengéstől visszhangzó orkánban bizony nehéz volt a viharvert csónakomat egyensúlyban tartani. Csak tiszta, szent hitem abban, hogy csónakom el nem süllyedhet, mert mindenkor nyugalommal, becsületesen nézhetek az emberek szemébe, adta meg az erőt ahhoz, hogy sorsom jobbrafordultában egy pillanatig sem kételkedtem. Azok közé a szerencsés emberek közé tartozom, akik a balsorsukban is megtartják a Felsőbb Hatalomban való hitüket. Tulajdonképpen az olyan ember nagyon szánalomraméltó, aki — bármilyen szerencsés az életben — folytonosan retteg, hogy szerencsáját elveszítheti. Az ilyesmi, azt hiszem, csak tiszta lelkiismeret kérdése.

A tragédia után tehát — egyedül maradván, mint egy szedett szőlőág — felültem a vonatra és lemen-

tem Tótszerdahelyre, amely abban a pillanatban nyakig úszott az adósságban. Fedák András nagybátyám volt a birtokom és minden ügyem intézője. Kitűnő gazda volt. Tapasztalt, öreg gazdász. Azelőtt a Dessewffyeknek volt Felső-Magyarországon a jószágkormányzója. Mikor megvettem Tótszerdahelyet, eljött hozzám szeretetből, becsülethől, tisztességes Fedák szíve által vezettetve. A szerdahelyi ház három szobájában laktak a feleségével, az áldott emlékü Mari nénivel, Béla fiával és Irén nevű mostohaleányával, aki aztán később el is jött velem és évek óta együtt esszük a néha nehéz, néha vicces, néha könnyű, néha keserves kenyerünket. Abba a szelíd, jóságos környezetbe érkeztem én meg egy sötét, hideg téli éjszakán. Úgy nézett ki körülöttem minden, hogy soha többé nem lehet életemben napfelkelte. A murakeresztúri állomásra jött értem nagybátyám. Tótszerdahely Murakeresztúrtól hét kilométerre van. Egész úton nem szóltunk egy árva szót sem. Fél tizenegykor értünk haza. Körülültük a nagy ebédlőasztalt. Mondhatom, szomorú kis társaság voltunk a falusi csendességben, a nagy petróleumlámpa alatt. A legjobban apám aggasztott, hogy mit fog szólni és hogy fogja elviselni, ami velem történt. Nem nagyon diskurálgattunk, mert senki sem volt beszélgetős kedvében. Inkább csak fennhangon gondolkoztam, mikor azt mondtam:

— Úgy látszik — mint mindig — abban is apámanak van igaza, hogy nem lehet és nincs is minden egyformán és jól az életben. »Hol kerék, hol talp« szokta mondani az öreg. Nem mindig papsajt. Én

ezt az esetet előre éreztem. Mondtam is sokszor, hogy túlságosan nagyok a sikereim és a népszerűségem ahhoz, hogy az emberek megbocsássák. Előbb kellett volna kitérni, mielőtt odavágtak. De hát gyenge voltam és elbizakodott. Se a gyenge, se az elbizakodott embert nem szereti Isten. Ezután azonban már nem fogok többé alkalmat adni az ilyesmire. Végkép elhagyom a színpadot.

Nagybátyám szeretettel simogatta a kezemet:

— Látod, apádnak volt igaza. Otthon kellett volna maradnod. Nem neked való az ilyesmi, gyermekem. A birtokon lévő adósság ne aggasszon. Majd kitalálunk valamit, hogy rendbejűjünk. Legvégső esetben kihasítunk belőle száz holdat és nagy pénzen elparcellázzuk.

Minden lehetőséget meghánytunk-vetettünk, csak az nem jutott senkinek egy pillanatra sem eszébe, hogy arra az elhagyott színpadra vissza is lehet menni. A petróleumlámpa alatt boldogan vették tudomásul, hogy örökre elhagytam a deszkákat. Örömmel hallgatták, mikor mondtam, hogy soha többé nem adok alkalmat arra, hogy ilyesmi megtörténhessék velem az életben, hogy egy ilyen kivégzési manőver még egyszer előfordulhasson. Még hányszor előfordult! És még mindig itt vagyok. Csodálatosképpen sohasem haltam bele.

A kis nyolcszázholdas tótszerdahelyi birtok a Mura partján volt. Kimondhatatlanul szerettem. Azt hittem, a világon senkinek sincsen olyan szép birtoka, mint nekem. Úgy voltam vele, mint egy anya a gyermekével. Mindegyik azt hiszi, hogy az

ő gyermeke a legszebb. Én is úgy szerettem Tót-szerdahelyet. Mindegyik rögéhez egy-egy forró siker, tapsorkán, sóhaj, virágerdő, keserű könny kötött. A kötelék nagyon erős volt. Boldogságomból és bánatomból volt fonva. Egy birtokot — és bármit — kapni valakitől, az lehet, hogy nagyon könnyű, de egy birtokot becsületesen megkeresni és komolyan, tisztességgel állani egy nőnek a két lábán — mégpedig olyan két lábon, amelyről, higyjék el nekem, nem lett volna különösebb kunszt a leszédülés —, az nagyon nehéz. Az szerfelett nehéz.

Az után a nekem olyan soha el nem felejthető este után, amikor a kollégáim kidobtak a tömeg közé az uccára, mikor egy maffia kettétörte a ragyogónak indult karriéremet, oda siettem le az öreg fenyők és még öregebb platánfák alá. Mikor megérkeztem, lázas szemeimmel úgy láttam, hogy az öreg fenyők megremegtek az örömtől, mikor megláttak. Azt hittem — ilyesmit különben még most is hiszek —, hogy a fák szeretnek engem és éppen úgy tudnak érezni, örülni, búsulni, akárcsak én. Én ugyanezt hiszem az állatokról is. Akárki akármit mond, én azt szentül hiszem, hogy az én szerdahelyi lovaimnak és kutyáimnak lelke volt. Mindig boldog voltam, mikor közöttük lehettem. Se meg nem rúgtak soha, se meg nem martak soha. Nyolc kutyám volt: Kisasszony, Náda, Bagó, Lili, Krampusz, Khon, Gazsi, Bubl von Jungholtz. A Kisasszony bernáthegyi, Náda orosz agár, sőt Bagó is, Lili símaszőrű, Krampusz drótszőrű foxi, Gazsi

angol agár, sőt Khon is és Bubl von Jungholtz daxli. Ez volt a kutyaállomány. Kedves, felejtethetlen pajtások!

Egyszer a Bubl daxli egy kis nyeszlett csirkének, amely Katica névre hallgatott, le akarta harapni a fejét. Ez súlyos bűn volt és nagy esemény Szerdahelyen. Attól a naptól kezdve büntetésből minden délután uzsonnakor a hátán kellett tartania Katicát, míg az a tenyeremből evett. Von Jungholtz törrel a szívében teljesítette a rászabott kötelességet.

A zsebem állandóan tele volt cukorral. Kutyak és lovak között az ilyesmi nélkülözhetetlen. A lóállomány szintén nyolc volt: Gyöngyi, Jusztí, Makán, Mici, Rezla, Kálida, Néni, Minka. Kettő amerikai, kettő lipicai, kettő orosz, kettő telivér hátiló. Fene nagyban ment nálam a rongyszedés. Mikor két hibátlanul befogott amerikaival előállottam, bizony azt a fogatot akárki megnézhetette. Büszkén hencegek vele, hogy nem mindenki tud két lovat szabályosan befogni és még szabályosabban hajtani. Ilyesmit nem is lehet megtanulni. Mint ahogy lovagolni sem lehet megtanulni. Ilyesmire valahogy úgy születni kell. Roppant jól tudok mulatni, mikor olyanokat látok lovagolni, akiknek a nyereg, amin ülnek, sehogy sem pászol a fizimiskájukhoz.

Nagyon szerettem nyáron hajnalban kilovagolni. Vagy estefelé. Többnyire egyedül. Ha már olyasvalakivel nem lovagolhattam, akivel szívesen voltam kettesben, inkább egyedül kószáltam a réteken. Be kedves emlékek azok a magányos lovaglások

naplementekor a Muraparton! Útam majdnem kivétel nélkül mindennap a leskoveci dűlőre vezetett. A Leskovec volt a birtok legszebb része és egészen a Mura partján terült el. Onnan volt legszebb a napnyugta. Úgy világított a tűzvörös fénye, mint egy reflektor. Az árnyékom rettenetesen hosszúra nyúlva, elmosódottan, mint egy szellem követett. Olyankor sokszor jutott eszembe a másik reflektor a messzi, festett világban. Majdnem pontosan úgy világított, mint ez, csak annak a másiknak az árnyéka sokkal élesebb és némelykor szinte fájdalmas. Ki mondhatatlanul szerettem a lemenő napot. Meg a csendet. A lovam küszködve a zablájával, rágsálta a füvet, néha-néha szeretetteljes tekintettel visszaneézett rám. Késő estére értem mindennap haza. Akkor aztán leültem a nagy petróleumlámpa alá és ruhát kötöttem a béresgyerekeknek karácsonyra. Még nyáron elkezdtem, mert voltak vagy harmincan. Karácsonykor aztán plafonig érő fát díszítettem nekik, megvendégeltem őket, ki-ki megkapta az ajándékát, cukrát, játékát és irtózatoss öröme volt az élet. Aranyos volt a sok hemzsegő kölyök, amint majsztolták a süteményeket. A falhoz támaszkodva néztem őket. Egyszer csak azt mondja a gazda:

— Kezeit csókolom, mit tetszene szólni hozzá, ha ezt a sok gyereket mind odaajándékoznák a nagyságos kisasszonynak?

Kicsit zavarba jöttem, mert mintha csak belátott volna a gazda a szívembe. Éppen azon gondolkoztam, hogy most, hogy végleg elhagytam a színpadot és nemsokára férjhez megyek, vajjon

megadja-e nekem a Gondviselés azt az örömet, hogy gyerekeket nevelhessek. Semmi mással nem foglalkoztam, mint a privát életemmel, a jó Imrével, aki kedvesebb volt nekem mindennél és mindenkinél. Hittem abban, hogy egy ember esetleg egy egész világgal felér. Hittem abban, hogy végre megengedhetem magamnak azt a luxust, hogy valakivel kettesben, tanuk nélkül, boldog lehessenek. Azt hittem, aki akarni tud, az mindent elérhet, ami földi halandónak kijár. Milyen boldogan tervezgettünk a jövőnkről. Boldog idők. Milyen szép volt télvíz idején a pattogó kandalló mellett ülni és a jó melegből kibámulni a hóval borított, tündérszép öreg fenyőfákra, amelyek úgy néztek ki, mint megannyi szent karácsonyfa. A szobában kellemes félhomály, a kutyák elterülve a szőnyegen, a dívánon, a fotókben, egyik jobban szuszogott és horkolt, mint a másik. Persze, már ők is munka után voltak, mert bejárták az egész gazdaságot, hol velem, hol a nagybátyámmal. Mennyi minden és milyen sok keserűség következett azután az életemben, hogy azokra az időkre, amikor Budapesten egyszerűen megásták a síromat és befektettek, — mégis ilyen boldogan és áhitattal tudok visszaemlékezni. Most azon is gondolkoztam, hogy vajjon jó volna-e, ha visszatérne az a boldog idő a szerdahelyi kandalló mellett? Szerintem mindent vissza lehet szerezni, ha az ember nagyon akarja. Csak azért vannak dolgok, amelyeket sohasem szabad akarni. Nagy kérdés, hogy amit visszaszereztünk, éppen úgy tudnánk-e élvezni, mint azelőtt.

Mialatt én Szerdahelyen délutánonkint a csikorgó hóban sétálgattam, Pesten két kitűnő barátom valósággal verekedett értem. Az egyik volt Gömbösné Galamb Margit, a másik Bede Jób. A régi papirosok között megtaláltam mind a kettő becsületes írását. Nem is tudom, ki tehette el. Én nem voltam, az bizonyos, mert teljesen leszámolva a körülményekkel, ujságot még csak nem is akartam látni. Annál jobban örültem most, amikor megtaláltam. Gömbösné Galamb Margit... Elszorul a szívem és fojtogat a sírás, mikor ezeket a tisztességes, derék sorokat olvasom. A Magyarország-ban írt egy tárcát ezzel a címmel: »Aki meghalt és akit üldöznek.« Az egész nobilis lénye benne van a betűkben, melyeket leírt. Pár sort kiszedek belőle:

»...sok, nagyon sok volt a rovasodon, Zsazsa. A te nagy, eredeti tehetséged gyűlöletes volt sokak előtt. Aztán — úrilány vagy és tisztességes, Zsazsa. Sokan vannak, akik ezt nem bocsátják meg neked... Fellázad bennem minden igazságérzet. Miért nincsen ember, aki hatalmas szavával belekiáltson a zsvajba, aki megértesse mindenekkel, hogy ha szegény Vidor Pál mégegyszer kinyujthatta volna a kezét, feléd intett volna, hogy elmondja: köszönöm neked, Zsazsa, hogy meg akartál menteni.

Vajjon eszébe jut-e a megtévesztetteknek, hogy te nem akartál a Rab Mátyásban játszani s hogy csak nagy könyörgésre voltál hajlandó erre? Vidor-nak te voltál minden reménysége. Hiszi-e azt gondolkozó lélek, hogy a halálba menekülő igazgatót

a te felléptidíjad tette tönkre? S ha teljesen díjtalanul is játszottál volna neki: megválthattad volna-e a több százezer koronára rúgó terhéért, melyért a halála napján felelnie kellett?

A legnagyobb jót akkor tetted Vidor Pállal, mikor meg akartad szabadítani az igazgatás gondjaitól. Azok a könnyek, amelyek abban a percben a Vidor szemében megcsillantak, a megszabadulás könnyei voltak. De Vidor Pál ismét nem tette azt, amit akart. Idegen befolyás lett felette úrrá. Visszavonta a szavát. És még azért is te vagy a bűnös, Zsazsa. Pedig ha akkor másképp történik, Vidor Pál ma is él, a Népszínház felvirul.

Hogy mindezeket elmondjam, erkölcsi kötelességem volt. Mi magyar úriasszonyok pirulunk azért, amit veled elkövettek. Ha szívednek jól esik, sírased meg Vidor Pált, jól fognak esni az igaz embernek az igaz könnyek. De egy sóhajtaást se ejts azért, mert feléd kiált a 'tömeg'. Eljön a nap nemsokára, amikor világosság derül mindenre és mindenki tisztelettel tekint majd feléd. Sokan fogják utána kiáltani feléd a megbánás mea culpa-ját.»

A másik hervadt papirosról Bede Jób beszélt. Bede Jób... Szeretet és soha meg nem szűnő hála önti el a szívemet, mikor a nevét leírom. A mintaképe egy igaz barátnak, tisztességes embernek és a becsületes újságírónak. Engedd meg, kedves Barátom, hogy abból is elmondhassak pár sort, amit Bede Jób írt azokban a napokban. Olyan jól esik, hogy megtehetem. A Magyar Nemzet 1906 december 16-iki számában többek között ezeket mondja:

»...Fedák nem ragaszkodott a Népszínház szomorú pénzéhez. De ha erőszakosan ment volna el, akkor ismét rátámadtak volna ellenségei és előlről kezdődött volna a figyelmeztetés, hogy mi illik egy úrilányhoz és hogy a szerződést megtartani kutya-kötelesség. Akkor lett volna igazi lárma, hogy megölte Vidorékat.

Hát bizony, a Fedák Sári üldözése nem egy napnak a munkája volt csupán. Ez tervszerűen volt előkészítve. Itt egyetlen alkalmat sem mulasztottak el. Egy ilyen nagy tehetséget el kell tenni láb alól, el kell pusztítani, neki kell gyűrközni ötször, tízszer, százszor, mert a közönség nagyon szereti, erősen pártfogolja, hát mindig, mindúntalan arra kell törekedni, hogy gyűlöletessé tegyék a közönség szemében és ha másképpen nem lehet, hát erőszakkal is. Ha a tulipánmozgalomban résztvett, a haladóparti lapokat heccelték ellene. Ha jótékony-célú előadást rendezett, elvették a pénzét és ráfogták, hogy nem tud elszámolni. Ha hajlandó volt közreműködni a színház megmentésében, akkor azt mondták, hogy a direktorság aranybányájára vágyakozik. Hogyha nem akart fellépni, kötelességévé tették, hogy lépjen fel. Amikor pedig fellépett, ki akarták pisszegetni. De mindent legyőzött, mert mellette volt a közönség hatalmas szeretete. Ez a rettenetes merénylet nem okozhat neki egyebet, mint tanulságot az emberszeretetre nézve.«

Kedves jó Bede Jób... Milyen világosan látta már akkor is azt, amit én csak hosszú évek során tanultam meg, hogy nekem csak egyetlen barátom

van, a közönség. Ami pedig a tanulságot illeti, elköltözött barátom, arra nézve csak annyit mondok, hogy az ilyesmit könnyebb mondani, mint megcsinálni. Az egész életünk csupa tévedésből áll. És a legjobb iskolánk az életben a tévedéseink. Ebből a tantárgyból azonban sohasem lehet egyesre vizsgázni. Nagyon nehéz tantárgy. Még a legokosabb embernek is nehéz. Töbhnnyire bukás a vége. De szíves engedelmeddel, kedves Barátom, folytatom a Bede Jób írását:

»...Egy óra tájban kaptam az értesítést, hogy Vidor Pál öngyilkos lett. Miért? Mindenki tudta. Azért, mert a terheket nem bírta tovább és mert ez már nála korábbi elhatározás volt. Nem ronthatott és nem javíthatott már az ő dolgán senki és semmi, se hír, se jóakarát, se közbenjárás. Mégis hogy csavarhatták bele ebbe a dologba a Fedák Sári nevét? Előbb csak arról volt szó, hogy a hírt említik vele kapcsolatban.

— Ez lehetetlen — mondtam. — Hiszen ez borzasztó lelkiismeretlenség volna.

Hát nem is ennyi volt. Ez igazán kevés lett volna.

Aztán jöttek a többi hírek. Vidor Pálné az ura holtteste mellett mindent kiáltozott, ami csak eszébe jutott.

— Én öltelek meg! — ezt kiáltotta először. Majd neveket kezdett említeni, össze-vissza. A nevek között ezt is kiáltotta: Fedák. És a névsorból mégis csak ezt az egy nevet írták le. A Fedák Sári nevét, mivelhogy ez éppen beleillett a terveikbe azoknak az üzleti köröknek, amelyek szolgálatukban tartá-

nak néhány lapot és egy csomó embert és amelyek összeesküdtek, hogy Fedák Sári művészi karrierjét elpusztítják, sőt ha másképpen nem lehet, őt magát is.

Fedák Sárinak fogalma sem lehetett róla, hogy mindez megtörténhetik. Teljesen tiszta lelkiismerettel megkönnyezte a szerencsétlen Vidort. Amikor azt jelentették neki, hogy a társulat előadást akar tartani és kérdezték, hajlandó-e fellépni, nyomban azt válaszolta, hogy ingyen játszik, ameddig csak a társulatnak szerezhet valamit.

De más is, a becsületes gondolkozásúak közül, ki gondolhatta volna azt, hogy vádat emelhetnek Fedák Sári ellen? Vagy aki csak számít, hogyan számíthatta volna, hogy 340.000 korona adósság mellett éppen hatszáz korona lehet az öngyilkosság oka? És ki hitte volna el, hogy egy ilyen öngyilkosságot felhasználnak becsstelenségre? Én semmi esetre. Hogy a magyar sajtóban akadjon orgánus, amelyik effélére kapható, és pedig a következmények teljes tudatában, azt szégyenlettem volna egy percig is feltételezni. És mégis megtörtént. Sőt rikancsokat is állítottak tüntetés szervezésére. Budapesten, egy civilizált városban. Magyarországon, a lovagiasság híres hazájában megtörténhetett ez.

Nem kell hozzá több kommentár. Az eseményekről csak azt kell még elmondani, hogy Fedák Sári elkerülhette a tömeget, amely az automobilját vette körül, de amelyben nem a művésznő ült, mert ő egy más bejárathoz érkezett kocsin és bemehetett a színházba, mielőtt a tömeg hozzáérhetett volna.

Nem bántotta senki és nem érintette senki. Jelentkezni fognak azok az úrinők, akik mellette voltak ebben a pillanatban és bizonyíthatják, hogy amikor elhangzott a sípszó, amellyel egy suhanc jelt adott a többinek, hogy erre van Fedák Sári, akkor már Fedák Sári belül volt az ajtón.

Bent egy kollégája, akit sok bajában segített, a színpadi bejárónál abcugot kiáltott. És két ujságíró is abcugolt. Oda voltak rendelve. Ami azonban nem történt meg a valóságban, azt is megtörtént dolog gyanánt kellett előadni, mert különben nem lett volna teljes a merénylet sorozata. Képzelt inzultusokról kellett tudósítást írni a maffia lapjainak. Nem is sejtették talán, hogy e hazugságokkal mit cselekszenek, hogy minő bizonyítványt állítanak ki magukról és hogy egyúttal a célnak az ellenkezőjét érik el.

Nem folytatom tovább. Ezek csakugyan nem szenzációk, csak visszaemlékezések és így sem tökéletesek. De ennyit mégis el kellett mondanom, mikor a közönség köréből folytonosan hallani lehet a felszólalásokat, hogy miért nem akad ujság, amely ebben az ügyben megírja az igazat.«

Nézegetem, forgatom, olvasgatom ezeket a poros, régi papírdarabokat, kopott betűket. A kezemre támasztott fejjel könyökölök. Nehéz a fejem. Úgy el tudok gondolkozni... Folytonosan rólad gondolkodom, kedves Barátom. Minél többet gondolkodom, annál erősebben érzem, mint tódul valami megnevezhetetlen melegség a szívem felé. A világon a legszebb és legnemesebb érzés a hála. Nem lehet

azt most szavakba önteni, amit én érzek. Milyen sok jószág, mélyről fakadó szeretet kellett ahhoz, hogy annyi szívtelen hazugság után, aminek a gonosz feketeségét rámkenték, meg tudja számomra tartani a hívő áldott, meleg érzését, amellyel egy egész — sokszor nehéz — életre megajándékozott. Milyen nagy szeretet kellett hozzá, megérezni, hogy mindez nem úgy van és hiába volt minden igyekezet, sohasem lehetett elfordítani tőlem a Barátom szívét.

A másik dolog, amin gondolkozom és amin egy kicsit mosolyognék is, ha nem volnék ebben a percben pozdorjává összetörve, az, hogy mindenkire emlékszem. Matematikai pontossággal emlékszem, hogy ki volt jelen azon az estén és ki hogy viselkedett a Népszínház színpadán. Az abcugokat is tudom, kik kiáltották. Mindezt — amikor későbben megint kisütött életemben a nap — soha senkivel nem éreztettem. Soha senkinek el nem árultam, hogy én tudom, hogy ő tudja, hogy én tudom... Nagy élvezet és Istentől különös nagy prezent volt ennyi rengeteg évig soha abba a kísértésbe nem esni, hogy valaha valakinek még csak egy célzást is tettem volna. Én nem célozok. Az ilyesmit a Nagy Tüzérre bízom, akinek a telitalálatai némelykor megdöbbentenek. Nekem senkire nem szabad haragudnom, ha elgondolom, hogy azon a borzalmas estén voltam utoljára a Népszínház színpadán és amikor megint megengedettett megjelenni rajta, akkor már 1927—28-as Szilveszter éjszaka volt és János vitéz és boldogságos öröm és imádkozás.

Kedves Rasskó Gézám, hozzád szólok most itt, a

Nagy Barátom előtt. Te voltál az egyetlen, aki a kollégáim közül nem hagytál el. Ezért én itt neked, a legnagyobb fórum előtt, mélyen meghajtva a fejemet, szeretettel csókolom meg azt a kezedet, amellyel mikor a kocsimba segítettél, az ütések ellen, a felém zúduló ordítások, köpések ellen megvédelmeztél.

Gömbösné Galamb Margitnak és Bede Jóbnak, a két önzetlen, becsületes barátnak, fájdalom, már csak az emlékéhez menekülhettek. Kimegyek hozzájuk a temetőbe, mert ha már a vállaikra nem borulhatok, legalább a sírköveiket legyen szabad átölelnem és keservesen kisírni magamat...

XXXVIII.

Irigylem Paulinát...

Mialatt én Tótszerdahelyen nagy megnyugvással és boldog örömmel készültem arra, hogy mirtuskoszorút tegyek a fejemre és örökre, visszavonhatatlanul búcsút mondjak a deszkáknak, azalatt Pesten tovább folyt a hadakozás. Valamelyik lap szavazást csinált, hogy a közönség mondja meg, bűnös-e Fedák Sári, vagy sem. Meghatók ezek a kis cédulák. Megvan mind. Vagy tizenötezer. Tizenötezer ilyen kis cédulát írtak. Olvasgatom őket. Sohasem volt ilyen szép olvasmányom. A régi levelek tömege fekszik előttem. Ebben a pillanatban a Kiss Menyhért levele van a kezemben:

»Kedves jó Zsazsa! Az Úristen nagyon kedvelheti magát, mert sok ellensége van, — mondja a héber

közmondás. Szombattól folytonosan magára gondolok és azon töröm a fejemet, hogyan tudnék olyan Dávid királyi erőre szert tenni, hogy szétússek egy csomó hitvány gazember között. Zsazsa, az Isten szerelmére, ne hallgasson senkire és vissza ne vonuljon... Magának óriási értéke önmagában van. Akkor bukhatik el, ha önmagában veszíti el a hitét... Ha a tehetsége mondja fel a szolgálatot, ha istenadta művészete homályosulna el. Amint én önzetlenül imádom Zsazsát és az én körömben imádják és eszközeimmel, még vérem hullásával is kész vagyok megvédeni, úgy kell, hogy egypár millió rajongója legyen ebben a hazában. Ezek semmiféle maffiának fel nem ülnek. Ne féljen, kedves Zsazsa! Magát az Úristen a mi gyönyörűségünkre, nemes, ideális boldogságunkra teremtette...» És így megy ez tovább. Aláírva: Dr. Kiss Menyhért, lapszerkesztő, vármegyei aljegyző.

Talán nem is annak örülök, hogy ezt a levelet kaptam, de hogy ez a Kiss Menyhért ilyen mélyen érző ember és ilyen derék fiú.

Egy másik levél is itt fekszik előttem. Az van aláírva: Dőri Ottó, a Pester Lloyd belső munkatársa.

»... Én nem tudom, milyen legyen az elégtétel, amelyet nagyságodnak kapni kell, de bármilyen legyen, és bármikor történjék is, én szerény erőmmel részt fogok venni benne.«

A megható sorok között ezeket is mondja:

»... A Kukorica Jancsi szobormása a legszebb dísze a szobámnak...«

Vajjon megvan-e még mindig a szobor és a szí-

vében az irántam való szeretet?

A lelkesítő és vigasztaló levelek halmaza fekszik az asztalomon. Mintha hájjal kenenegetnének, olyan jól esik olvasgatni őket. A Magyar Színpad szerkesztősége elküldte anyámnak az összes szavazatokat. Sajnos, lehetetlen volt eddig mindet átböngészni, mert már így is a negyedik ezernél tartok és belefájdult a hátam a borítékokból való kiszedegetésbe. Hihetetlenül érdekes. Egyetlenegyet sem adnék oda semmiért. Ha majd az egész »anyaggal« készen leszek, még visszatérek rá. Most pedig folytatom, ahol elhagytam.

Körülbelül két hónapig éltem így Tótszerdahelyen. Házasságunk természetesen megint vízbe esett, természetesen ugyanazon oknál fogva: nincs miből megélni. Arról álmodni sem lehetett, hogy én a házasságom után tovább dolgozzam. Ha ez lehetséges lett volna, semmi se lett volna egyszerűbb. De hát ez nem volt lehetséges. Egy Degenfeld grófné nem keresheti a kenyerét színpadon. Imre gróf vagyona csak anyja halála után lett volna az övé, így rendelkezett annak idején nagyatyja. Míg anyja él, minden haszonélvezet az övé és a gyermekeinek csak bizonyos apanázst kellett adnia. Degenfeld grófné nem óhajtotta a színésznő menyét — ebben körülbelül igaza is volt — és többször kijelentette, hogy amíg ő él, gróf karacsai Karacsay Melanie — az utolsó Karacsay —, addig ez a házasság nem történhetik meg. Viszont ha fia az ő engedelme nélkül, titokban tenné meg ezt a lépést, egy pillanatig nem élné túl és még a szöveget is meg-

mutatta, amelyre felakasztaná magát. Én nagyon respektálok nők ajkáról az ilyen kijelentéseket. Minden öngyilkossági kérdésben halálosan félek a nőktől. Ez a legnagyobb ütőkártyájuk. A gyenge kis nők ezzel a kérdéssel terrorizálják az egész világ összes erős férfait. Rögtön öngyilkosok lesznek és vagy le kell vágni a zsinegről, vagy gyomrot kell mosni, valami ilyesmi mindig adódik. Szörnyen félek ilyen kérdésekben a nőktől. Melanie grófnétól is nagyon féltem. Így aztán nem maradt más hátra, mint megint csak várni és várni. Ha elgondolom, hogy azóta, huszonhat esztendeje, még mindig él és még mindig jogom volna menyasszonynak lenni, bíz Isten nem rossz! Mert színésznőnek még csak megvagyok valahogy, bármennyire is hangoztatják a komomat, azt az iramot még bírom és még sokáig fogom is bírni, de bizony menyasszonynak, annak — megvallom — kicsit tényleg koros volnék.

Mágnásasszony pártfogóim kimondhatatlanul kedvesek voltak hozzám és valóságos flottatüntetést rendeztek mellettem. Kivéve a szoros családtagokat, az anyját, a Pál nevű öccsét, a Paulina nevű nővérét, a család összes többi tagjai nagyon kedvesek és sokszor jók is voltak hozzám. Báró Podmaniczky Géza, akinek a felesége Imre nagynénje, De-genfeld Berta grófnő volt, egy napon azzal állított be hozzám:

— Tudja mit, igaza van Imrusnak. Én is magát venném el, ha az ő helyében volnék. De most már komolyan mondom, csináljuk meg azt az esküvőt. Szeretnék már magával agarászni menni. Biztosan

nagyszerűen ül a nyeregben. Agarászaton kell is, mert oda olyan ne menjen, aki nem ül úgy a nyeregben, mintha odavarrták volna.

Nagyon szerették Imrét mind a ketten. A felesége is, ő is. Imre is őket szerette az egész rokonságban a legjobban. »Berta tánt...« Nagyon finom, jó lélek volt. Úgy mondták, hogy a rengeteg vagyonnak Imre lesz az örököse. Podmaniczky báró már régebben meghalt, a felesége meg most, 1928 március végén. Úgy hallom, Imre gróf nem örökölt semmit. Minden a Pál nevű öccsére maradt. Hát az bizonyos, hogy abban teljesen igaza volt Pálnak, hogy nem nagyon örvendezett nekem, mert arra aztán mérget lehet venni, hogy ha tényleg a felesége lettem volna a jó Imrének, akkor az óriási Podmaniczky vagyont Imre örökölte volna. Nagy konkurenciát csináltam volna mindenkinek. Színpadon kívül is csak prímhegedűt szeretek játszani.

Kedves kis Imre, milyen meghatóan szerette a nővérét. Milyen rendkívül jó embernek kell annak lenni, aki a lánytestvéréhez annyira gyöngéd és finom tud lenni. Valósággal imádta. Nem volt az az áldozat, amire nem lett volna képes nővééréért. Egy inkább csúnya, sápadt, roppant sovány lány volt. Sohasem láttam elevenen, csak képeken. Se kedves nem lehetett, se bájos. A típusa volt egy nagyon szolidan nevelt, azt hiszem, kissé unalmas, inkább vénleánynak kinéző kontesznek. Imre végtelenül sajnálta, hogy milyen egyhangú és nem mindig kellemes élete van szegény lánynak Tégláson a szigorú anyja mellett és folytonosan vitte magával

hol Olaszországba, hol a Rivierára, Párizsba, Londonba, Bécsbe. Alig volt valami fontosabb neki, mint hogy a nővérenek örömet szerezzen. Miután annyira szerette, mi sem volt természetesebb, hogy én is úgy szerettem. Imádattal néztem a képeire, mert Imrének kedves valaki volt. Egyszer, mikor a Rivierán voltak, levélben arra kértem, hogy irassa le egy kis darab papirosra a nővére nevét és küldje el nekem. Nem értette, minek az nekem. Más sem nagyon értette. Csak én. Ma sem értené azt senki. Ma is csak én volnék az egyetlen. A Rivierán Mentone-ban laktak. Még azóta is mindig Mentone-t szeretem a Rivierán a legjobban. Furcsa bogara vagyok az Istennek. Mindennap két levél jött és két levél ment. Azonkívül a vizes vattába pakkolt mentonei ibolyák... Az ibolyák is érkeztek mindennap. Ahányszor csak a La Turbie-n sétált és a két kedves kis kezével szeretettel szedegette. Azzal a kezével, amellyel még a távolból is folytonosan csak simogatott.

A későbbi években ő volt a nővére legelszántabb segítője, mikor a Waldeck Frigyes gróffal való házasságát makacsul ellenezték. Nem is tudom, miért. Azt hiszem azonban, hogy Waldeck gróf sem volt elég előkelő az utolsó Karacsay grófnénak. Valóságos harci állapot volt a családban és még az esküvőjükre sem ment el senki, egy lélek sem. Imre volt az egyetlen. Ő vitte őket templomba, azután a Nemzeti Kaszinóba reggelizni, aztán felültette őket a vonatra és könnyező szemekkel nézett két ember után, akik repültek a boldogság felé. Ő, szegény, az

áldott jó lelkével ott maradt és törrel a szívében, hogy neki bezzeg nem adatott meg ez a boldogság, csak bámult a robogó vonat után.

Azt hallottam, ez a Paulina nem érintkezik a bátyjával. Azt hallottam, azt mondta, neki csak egy bátyja volt és az meghalt. Nincs többé. Mikor négy hosszú évig egy zárt intézetben tartották, sohasem látogatta meg. Sohasem simogatta meg az égő homlokát és nem hajtotta rá a fejét a bátyja lesóványodott kis kezeire. Egyszerűen beszüntette. Eltemette. Mindig azt felelte, ha szó volt róla, hogy neki csak egy bátyja volt és az meghalt. Tette pedig azért, mert elvett valakit feleségül. Ezt nem bocsátotta meg neki. Érdekes... Én blindre megbocsátottam neki, mert ha beszélnék vele, biztosan meg tudná magyarázni, hogy miért tette és pillanatok alatt meggyőzne az igazságáról. És ha neki ez a házasság jól esik, akkor igaza volt. Legalább ennyit mentett meg az elpaccolt, rongy kis életéből.

A napokban megint kotorásztam a lim-lomjaim között és a kezembe akadt egy kis behorpadt arany-medaljón. Egy apróra összehajtogatott kis fakó papiros volt benne. Kibontogattam. Egy név volt ráírva, immár színehagyott tintával: Paulina...

Nagyon régen, még annál is régebben írták le nekem ezt a nevet, mikor még a Rivierán az ibolyák virítottak. Nekem virítottak... Utolsó ibolyái életemnek.

Irigylem Paulinát. Milyen nagy protekciója volt odafent, hogy nem abban a percben született, amikor a szíveket osztogatták. Mennyivel boldogabb

és könnyebb az élete. Irígylem érte. Én naiv beregszászi, még most is könnyezek a meghatottságtól, mikor ezeket a sorokat leírom. Irígylem Paulinát...

XXXIX.

A kilométerkő

Jaj, annak, aki két úton jár — mondja az Írás. Az Írásnak tökéletesen igaza van. Még egy úton is nehéz járni, nemhogy kettőn. Még egy irányban haladva is a legnagyobb elővigyázatra, nyugalomra, bölcsességre van szükségünk, hogy pontosan tudjuk az egyenes, célhoz vezető utat, hogy egy másodpercenek az ezredik minutumában össze ne zavarjuk a térképünket és egy főútnak látszó mellékútra ne kanyarodjunk. De hát hol és hogyan lehet az ilyesmit megtanulni? Az Írásból bajosan. Azt csak elolvassa az ember, de megtartani, szerinte cselekedni — kinek adatott meg az a menyei okosság e földön? Mindezeket a bölcsességeket, sajnos, csak saját keserves tapasztalataink után tudjuk, ha nem is megtanulni, de legalább megérteni kezdeni. Akkor meg már rendszerint késő. Mert mit érek én most már azzal, hogy világosan látom, érzem, értem, hogy húsz év előtt miként kellett volna cselekednem. Vásár után mindenkinek megjön az esze, mondja a parasztközhiedelmek.

Bizony, jaj annak, aki két úton jár. Volt olyan idő, mikor én is két úton jártam. Nagy tévedés volt, de én ezért a tévedésemért gavallérosan megfizet-

tem. Engem az Isten egy bizonyos posztra rendelt. Nekem a sors pontosan megjelölte a kötelességeimet. Én azt a posztot el akartam hagyni, a rám-szabott kötelességeket nem akartam teljesíteni. Azokat a deszkákat, amelyeknek az elérhetéséért keserű könnyeket hullattam, oroszlánként küzdöttem érte, fogadkoztam, esküdöztem örök hűséget, — minden lelkiismereti furdalás nélkül, máról holnapra el akartam hagyni. Fülíg úsztam a sikerekben, ünneplésben, szeretetben és mégis csak egyetlen vágyam volt: megválni tőlük. Ha szépíteni akarnám ezeket a sorokat, amelyeket leírok, ha nem akarnék mindig és minden körülmények között tiszta vizet önteni a Barátom poharába, akkor most azzal védekeznék, hogy nagyon szerelmes voltam valakibe, sőt még annál is több! — nagyon szerettem valakit. Azonban az én életem, szívem, lelkem nyitott könyv. Nem járok álutakon, nem keveredem hazugságokba. Két szó hiányzik a szótáramból: hazudni és félni. Egyiket sem ismerem. A két szó azonban szorosan összetartozik és egyik a másik nélkül el sem képzelhető. Csak a tiszta lelkiismeret nem fél semmitől a világon, még a haláltól sem. Ha életem folyásán nem mindig és kizárólagosan minden körülmények között a tisztességem, az igazmondásom, a kikezdzhetetlen becsületességem vezért volna, hol volnék én már! Régen megettek volna. Régen kivégeztek volna. De nem lehet. Egy becsületes ember nagyon nemes penge. Nehezen esik rajta csorba, hacsak sajátmaga ki nem csorbítja magát. Hihetetlen fegyver az életben a tiszta

lelkiismeret és az őszinteség. Ezt én mind tapasztalásból tudom.

Megvallom tehát őszintén, hogy én bizony két úton jártam. Mind a kettőbe beletört a bicskám. Őszintén megvallom azt is, hogy a posztomat eleinte nem azért akartam elhagyni, mintha leküzdhetetlenek lettek volna az érzelmeim. Azok az érzelmek csak később fejlődtek ki végzetessé. Eleinte nem is volt szerelem. Nyugtalan és meglehetősen erős fantáziámmal kilencágú koronával láttam magamat a budapesti, bécsi versenyeken, kilencágú koronával lovagoltam a falkavadászatokon, kilencágú zsebkendőbe fujtam az orromat, a kocsitakarómtól elkezdve mindenemre kilenc ág volt stikkelve. Mikor Degenfeld Imrével megismerkedtem, Fáy Gyuritól legelsősorban azt kérdeztem:

— Mondja, Gyurka, nagykorú ez a Degenfeld? Azt csinál ez, amit akar?

Én számár! Mintha a nagykorúság elegendő volna bármihez, amikor valakinek az utolsó Karacsay az anyja. Engem akkoriban nagyon érdekelt, hogyan lehetne majd pár év múlva okosan, szépen, elegánsan visszavonulni és a színpadnak örök istenhozzádót mondani. Nem tetszett nekem az út, amelyet az akkori nagy primadonnák példaképpen mutattak. Se küzdeni nem szerettem volna a jólétért, se megöregedni nem akartam. Akkoriban még nem tudtam, hogy egy igazi színésznő nem öregedhetik meg soha.

Ezek az én csúnya, önző gondolataim azonban nagyon rövid ideig tartottak. Egy végtelen szelíd

ember, nóbel szív, tiszta lélek egyszerűen legalopozta a kilencágú koronát. Csodálatos. Az a kedves lélek nem volt se szép, se különösebb megjelenés, se egy úgynevezett zsonglőr a társalgásban, se egetverően okos. Semmi olyan tulajdonsága nem volt, amitől az asszonyok elszédülnek. Csendes, halkszavú kis ember volt. És jó... Hát ez az. Jó volt. A jóság a legértékesebb adománya Istennek. Degenfeld Imre megkapta ezt az értékes ajándékot a Gondviseléstől. Apámon kívül az egyetlen hibátlanul jó ember volt, akivel életemben találkoztam. Apám nagyon szerette. Mindig azt mondta róla: nóbel szív... Kevés emberre alkalmazható. A kis nóbel ember is nagyon szerette apámat. Szép, nyugodt, harmonikus idők voltak azok az esztendőik. A szüleim, akik a színházzal és minden színházhoz tartozó dolgokkal sohasem tudtak összeemelegedni, örültek, hogy »biztos révbe« kerülök. Tudták, hogy e mellett az ember mellett engem sohasem érhet jégverés. Drága, szeretett apám, hogy előttem van most is a huncut arca, összehunyorított, sunyi szemei, mikor Beregszászon mondták neki:

— Pista bácsi, hát örül, hogy grófné lesz a lánya?

— Nono, hiszen ez rendben volna, csak a névvel nem vagyok kibékülve. Dégenfeld... Dégenfeld — az é betűt erősen megnyomta — jobban szerettem volna, ha például Andrásynak vagy Széchenyinek hívták volna. De mindegy, no! Így is jó lesz.

Kedves, imádott apám, mintha az öt egy percig

is érdekelte volna, hogy valaki gróf. Őtet csak egyetlen dolog érdekelte, hogy olyan jó, mint egy falat kenyér. Hányszor hecceltem:

— Mondja öreg, nem szégyelli magát? A veje egy előkelő arisztokrata lesz és a cügöscipőjéből még mindig kilóg a kapcája. Kezden már egy kicsit hozzászokni az előkelőséghez, az Isten áldja meg!

Az én lelkem bizony lassan eltávolodott a mesterségtől. Halálos vágyat kezdtem érezni a falusi csend és a családi élet után. Anyámnak mindig azt mondtam, hogy hat fiam lesz és hat lányom. Mind az enyém. Egy egész iskolát akartam felnevelni és minden tanulót én akartam szállítani. Ezt Rákosi Jenőnek köszönhetem. Szent hitvallásom volt, amit tőle tanultam, hogy harmincemillió magyarra van szükség. Ha tudtam volna akkor, hogy hány milliárd kilométer választ el attól, hogy csak egyetlen magyarhoz is hozzásegítsem a hazát! Ilyen gondolatok közepette aztán a pályám, a hivatásom lassankint kezdett háttérbe szorulni. Én abba a végtelenül jó, derék Imrébe halálosan beleszerettem. Így, ahogy leírom: halálosan. A spiritiszták azt tartják, hogy minden léleknek van egy teljes mása a földön. Egy duálja. A legritkább eset, mikor ezek összetalálkoznak. Hát én összetalálkoztam, azt tudom. Egy felbonthatatlannak látszó lelki kötelék fűzött szorosra bennünket. Ismétlem a »lelki kötelék« szót. Bármilyen másfajta köteléket megmondanék. Szerintem egy önálló, saját kenyerét megkereső nő, aki minden tekintetben szabadnak érzi magát,

pontosan ugyanolyan jogokkal volt felruházva, mint akármelyik férfi. Természetesen a jó ízlés határán belül. Én azonban — sajnos — ezzel a nagy szabadsággal, önállósággal nem éltem. Ebben az ügyben azonban nem az enyém az érdem, vagyis sokkal helyesebben mondva, ebben a kérdésben nem én vagyok a hibás. Tőlem ilyesmit soha senki nem követelt.

Szóval, hogy folytassam, kezdtem a mesterségemet a második helyre állítani. A privátéletem sokkal jobban érdekelt. Minden szerepemnél jobban izgatott, hogy lesz-e eső, van-e elég cukorrépakapás, nem fujja-e ki a szél a kalászból a magot, megvan-e már a kisborjú, nem önt-e ki a Mura, milyen lesz a csikó, amelyet holnap délután fognak be először, beforrott-e már a kutyaharapás a béresgyerek arcán, akinek a muszka agár a vajaskenyérrel együtt a fejét is bekapta... Közben amerikai trappereket hajtottam, angol telivéren lovagoltam, sokat utaztam, ahova mindig Júlia nevű komornám kísért és a daxlikutyám. Imre gróffal sokat voltam együtt, ami nagyon jó hatással volt rám, mert én tőle csak szépet, jót és nemeset tanultam. Mint ahogy sok nagyszerűt láttam és tanultam mágnásasszony protektoraimtól is. Alig tudnám megmondani, hogy ki volt a legkülönb közöttük. Milyen kevés embernek adatott meg, hogy ezeket a nagyszerű asszonyokat egy baráti csokorba köthesse. A multkoriban megtaláltam a sok-sok nemes érzéstől sugárzó leveleiket, amelyeket a Vidor tragédia után írtak nekem. Batthyány Olga grófnő, Cebrián Mária grófnő,

Wimpffen-Széchényi Lilly grófnő, Cebrián István grófné, Szapáry Iván grófné, Sennyey Géza grófné, Gherliczy Elsie bárónő, Almássy Zenke grófnő, Zichy István grófné, Forgách István grófné, Zichy Elza grófnő... valamennyi a legkitűnőbb ember. A nagy háború hogy szétkergetett minket. Ki gondolta volna annak idején, hogy világháború is lehet és hogy a Cebrián Istvánné füleki kastélyára ha fel akarnák húzni a zászlót, a színei csak cseh színek lehetnének. Ki gondolta volna, hogy a kedves csörgői Sennyey ház cseh területen fog szomorodni, hogy a Batthyány kastély Lajtaújfalun Burgenlandban lesz, Esterházy Dundy Cseklészen Csehországban lesz otthon... Ki gondolta volna, hogy Almássy Zenke, aki egyike volt a legokosabb és legnagyobbasszonyoknak, már csak az égből nézhet le a garanyi tündérkastélyára, amikor estendően a cseh nap elbúcsúzik tőle. Mert a garanyi napnyugtához nem lehetett semmit hasonlítani. Milyen élénken megmaradt egy ilyen garanyi napnyugta a lelkemben. Mintha csak egy mesterien festett kép előtt állanék. A garanyi kastély Zemplénben egy hegy tetején van. Festőien szép. A társaság bent ült a szobában, melybe tűzpirosan világított be a lemenő nap. A terrasra nyíló óriási ajtó nyitva volt, melynek egyik félfájához támaszkodva, tiszta feketében, magasra nyúlva, vékonyan, graciózan Andrásy Ella grófnő állott. A mostani Andrásy Gyuláné. A tüzes korongba rajzolódó sziluett kísértetiesen szép volt. Érdekes, mennyire megmaradt emlékemben az a földig érő fekete ruhába öltözött,

misztikus jelenség. Be jól esik a boldog békeidőkben kóborolni. Megállni a Cebrián Magdolna végzetlen nemes lénye előtt, mikor a norderneyi tengerparton órákig hallgattam szelíd hangját, okos szavait, melyek sok szépnek és nemesnek voltak alapkövei életemben. Wimpffen Lilly, fő-fő sírópajtás a rózsaszálnál... Sennyey Minike... Máriácska, kedves, jó Cebrián Máriácska... Gherliczyék... Mikor még ötösfogaton vittek Szegedről Deszkre! Bizony, csodaszép idők voltak azok, akárhonnán, akármelyik oldalról nézzük is azt a régi panorámát. És kit lehetne Szapáry Ivánnéhoz hasonlítani? Öreg Rili nénihez, aki oly szerető szemekkel őrködött felettem. Védőbástyaként állott mellettem egy-egy családtaggal való beszélgetésemnél. Ő hozott össze Podmaniczky Gézánéval, Imre nagynénjével. Milyen boldogan dobogott a szíve, mikor egy félórás beszélgetés után »Berta tánt« könnyes szemekkel búcsúzott el tőlem. És Tisza István... Most utólag megsúgom, nem volt ellenségem. Sápadtan, a szememet lesütve, félájultan ültem vele szemben egy egyszerű kis szoba homályos sarkában. Tisztán cseng a fülemben ma is a hangja:

— Mert hogy Imre el akarja magát venni, azt értem. Az igazat megvallva, azt nem értem, hogy maga feleségül akar menni hozzá. Ha valaki királyné, mint maga, nem értem, miért akarja felcserélni a királyi koronáját egy egyszerű kilencágú koronával, örökre lemondani mindenről, hogy téglási grófné lehessen.

Az utóbbi szavak kissé szívembe markoltak. Én

már akkor régen nem akartam téglási grófné lenni. Én már akkor régen csak és kizárólagosan, egyszerűen — Degenfeld Imréné szerettem volna lenni. Tisza István az alatt az egyszeri találkozás alatt a legszebben és legnemesebben beszélt velem. Pedig az már azután volt, mikor korteskedtem ellene. Tisza Istvántól aztán igazán lehetett tanulni. Úgy nézett ki, hogy a családdal nem lesz már semmi baj, senki sem fog semmiféle akadályokat gördíteni. Minden a legsímábban ment volna, ha Degenfeld grófné csak beszélni is engedett volna erről a kérdésről. Edelsheim Poldi egyszer azt proponálta neki, hogy próbáljon velem beszélni egy fél óráig és ha az után a beszélgetés után sem változik meg a hangulata, akkor ő sem fogja tovább forszírozni a kérdést. Erre azt a feleletet kapta:

— Sie ist eine Hexe és nem adok alkalmat, hogy engem is levegyen a lábamról.

Kérlelhetetlen makacssággal megmaradt amellett, hogy egy színésznő sohasem lehet Degenfeld grófné és menyee egy Karacsaynak. Semmiféle közvetítés nem használt. Arra is gondoltunk, hogy a tudtán kívül fogunk összeházasodni, ez azonban azért nem volt lehetséges, mert Imre játszani nem engedett volna, élni meg nem lett volna miből. Hiába fogadkoztam, hogy nekem jó lesz akárhogy is, én megleszek a legszerényebb körülmények között is, sokkal különb ember volt, semhogy olyan szituációba sodorjon, melyben nekem a legcsekélyebbet is nélkülözniöm kellene. Közben persze — amit én nem tudtam, akár hiszik, akár nem, én igenis nem tud-

tam! — a morfiumpravaz mindig nagyobb és nagyobb szerepet kezdett játszani az életében, az adósági nőttek, az istállója nyelte a pénzt, szeretett roppant elegánsan élni, öltözködni, utazni, rengeteget költeni és főleg és elsősorban minden szegényen segíteni.

Ez volt a szituáció, mikor a népszínházi katasztrófa bekövetkezett. Katasztrófa a szó legteljesebb értelmében. Mert még csak az is nehezítette a helyzetet, hogy mielőtt a Népszínházhoz mentem volna, a Magyar Színház akkori igazgatója — Zoltán Jenő — mindennel csalogatott, hogy játsszam el a Víg özvegyet nála. Azt feleltem, nem tehetem, mert Vidor feltétlenül meg fog bukni — velem vagy nélkülem, az mindegy — és ha most otthagynám, az egész világ azt ordítaná, hogy én tettem tönkre. Meg kell tehát buknom vele együtt. Azután majd megint tehetek, amit akarok. Pedig hát azután én nem tehettem azt, amit akartam. Úgy fordultak el tőlem az emberek, mintha ragályos beteg volnék. Egyetlen pillanat elég volt ahhoz, hogy a világon senkim se maradjon. Ezt nehéz volt elviselni. Ma persze már jobban értem és könnyebben viselem az ilyen megpróbáltatásokat. Legfőképpen az a tapasztalatom segít, hogy mindenki bejön az uccámba. Mert van nekem egy szép, széles, napsütéses uccám. Most már valóságos korzó van benne... Mondom, a világon senkim sem maradt, kivéve azokat, akiket az előző fejezetben említettem. Hálátlanság volt tőlem azt a rövid kis névsort nem a Verő György nevével kezdeni, de azért nem tettem, mert erre

később kerül a sor. Abban az időben a jó Verő, aki velem harcolta végig az egész összeomlást, sehol sem mert mutatkozni ott, ahol én voltam, mert — lévén ő emlegetve a Népszínház igazgatójául — könnyörtelenül azt mondták volna, hogy kiszámított terv szerint, szuggesztióval, mi, személyesen adtuk a szegény tata kezébe a revolvert. Holott mi semmi egyeben nem igyekeztünk, mint azon, hogy kicsavarjuk a kezéből. Ez majdnem sikerült is. Meggyőződésem, hogy ha azon a végzetes éjszakán, mikor elhatározását megváltoztatta, nem megy haza, de Verővel marad — dacára a Vidor ház Fáy Nándor nevű barátjának —, ma is él, a Népszínház ma is megvan és ma is virul. De hazament szegény. Ezek azok a kis észrevehetetlen mellékutak életünkben, melyekre nem is tudjuk, hogyan tévedünk. Egyszerre csak azt vesszük észre, hogy az égen nem jó helyről süt a nap, hogy letértünk a főútvonalról és ellenkező irányban száguldunk. Letértünk az egyszerű, egyenes útról és azt látjuk, hogy ami csak pár órával ezelőtt is olyan világosan állott előttünk — a térkép oly precízen mutatta a célt, a kilométerkövek oly pontosan mutatták a távolságot —, az most egy örök labirint, melyből nem vezet kifelé út. Nem kellett volna azon az éjszakán szegény Vidor tatának hazamenni...

A szörnyű katasztrófa után én is le akartam térni a főútvonalról. Elfáradtam. Irtóztam az emberektől. Beteggé tett a gondolat, hogy esetleg jöhetne olyan idő, hogy vissza muszáj menni közéjük és mosolyognom kell rájuk azzal a biztos tudattal, hogy

mindegyik ellenségem. Ilyen érzése persze csak fiatal korában van az embernek. Későbbben meg lehet ezt szokni. Akár a cigány a szántást. A Barátomra nem mertem gondolni. Sohasem hittem, hogy jöhet olyan idő, amikor megint megjelenhetek előtte. Meg voltam győződve, hogy annyira felheccelték ellenem, hogy sohasem óhajt többé viszontlátni. Így történt aztán, hogy teljes erővel belevetettem magam a gondolatba, hogy örökre elválunk. Örökre elszakadok a közönségemtől. Egyetlen Barátomtól. Mindenáron, minden körülmények között le akartam térni a főútvonalról. Közben a fejem forrott, tele voltam adóssággal, a legnagyobb fífkára volt szükségem, hogy ki tudjam parírozni a rámnehezedő terheket. Szégyenlem megvallani, de voltak olyan pillanataim is, amikor arra gondoltam, hogy egy golyóval mindent a legelegánsabban el lehetne intézni. Ilyen kérdésekben óriási előnyben vagyok azok felett, akik ellenem az üldözőháborút elindították: az én kezemben nem reszket a revolver. Ettől a csúnya tervemtől azonban hamarosan elálltam. Nem Imre miatt, mert róla biztosan tudtam, hogy azonnal utánam jön, de az imádott apám miatt. Nem akartam abban a harcban egyedül hagyni, amelyet a beregi alispán kezdett ellene. Éppen azért, mert nagyon jól ismertem a beregi alispánt, névszerint Gulácsy Istvánt. Nagyon híres alispán volt. Energikus, síma modorú, kétszínű, szárazszívű legény volt az a Gulácsy Pista. Egy időben nagy barátja volt házunknak és nagyon szerette az apámat, de ez valahogy megváltozott. Akkoriban a bereg-

szászi asszonyok nagyon igyekeztek volna engem összehabarni Gulácsy Pistával, de ez több oknál fogva nem sikerült. Nem mondom, hogy ezért szakadt meg a barátság. A világért sem. Inkább azért — így rebesgették —, mert a megyei főorvosi szék már nagyon kellett volna másvalaki részére. Ha nekem kellett volna verekednem Pista alispánnal, egy percig sem fájt volna a fejem, de a szelíd, kitűnő apám nem értett az ilyesmihez. Pedig tudtam jól, hogy rövidesen rá fog kerülni a sor. A revolvért tehát szépen eltettem az íróasztalfiókomba.

Közben pedig Imrével tervezgettük, hogy kibére-
lünk egy szép, régi házat teljesen berendezve, Fló-
rencben vagy a Flórenc melletti Fiesolében. Titok-
ban összeházasodunk és mindig együtt, a ragyogó
olasz ég alatt, valahol az Arno partján, olaj- és
babérfák árnyékában bevárjuk a fejleményeket. Az
út, melyre kanyarodni akartam, készen várt rám.
Isten nem engedte meg az éles fordulót. Nem enge-
dett letérni az országútról, melyen kilométerkövek
jelzik a célnak a távolságát, melyhez meg kell
érkeznem. Nem engedett letérni az útról, mely
hosszúra nőtt, vékony jegenyefasorokkal van szegé-
lyezve, amelyeket minden legkisebb szellő annál
inkább hajlít meg — esetleg ketté is tör —, minél
magasabban hordják a fejüket. Erről az országutról
akartam én éppen letérni, amikor egy hatalmas
kilométerkő magasra emelkedve intett és felém
kiáltott:

— Megállj! Nincs letérés. Az út tovább vezet...
Csak ezen a kis darabon ilyen rossz. Feljebb, a

hegyen, már sokkal jobb. Még feljebb, egészen a magasban, síma, mint az aszfalt. Vágj neki. Ne sajnáld a lábaidat, ha dagadtak és véresek lesznek. Ne félj attól, hogy itt lent esik az eső. Látnod, ott fent a hegyen már süt a nap... Nincs letérés! Az út tovább vezet...

A kilométerkő, magasra emelt kezekkel — Beőthy László volt.

XL.

Vissza a frontra

Levert, beteg kedélyállapotomban bizony én senkire és semmire sem gondoltam. Beőthy László sem jutott eszembe. Nem tűnt fel nekem, hogy soha, semmiféle formában nem jelentkezett. Az is csak most jut eszembe, hogy még csak fel sem vette a kagylót, hogy megkérdezzen, nem haltam-e meg és ha élek még, mi van velem... Ez azonban nem tartozik ide. Az igazság az, hogy Beőthy László megvárta, míg a nagy hullámok lecsendesednek, akkor elibém állott és visszaparancsolt a színpadra. Hiába volt minden. Hiába esküdöztem, hogy soha többé nem megyek emberek közé, hogy halálos a seb, amit kaptam és nem érdekel semmi, még az sem, hogy mit hisznek és mit nem hisznek el az emberek, megyek magamban világgá és csendesesen fogok élni és boldog leszek és nem vágyom semmiféle elégtételre és hagyjanak békét, én egy szegény, igazságtalanul meghurcolt, agyongyötört, árva, elhagyott ember vagyok. Beőthy azonban mindezeket nem

hitte el. Egy igazgató ilyesmibe csak akkor hajlandó belemenni, mikor jól megy a színháza. Olyan energikusan, hogy úgy ne mondjam, gorombán, ahogy csak Beóthy tud beszélni, amikor valamit nagyon akar, azt felelte:

— Szamár beszéd. Ha nem ismernélek, akkor most azt kellene mondanom, hogy te vagy a legbutább nő a világon.

— Lacikám, én nem vagyok buta, én nem vagyok okos, én semmi sem vagyok és semmi sem akarok lenni. Hagyjatok engem békében. Én haltam meg, nem szegény Vidor. Hidd el ezt nekem.

— Csacsi — felelte a legnagyobb komolysággal —, jegyezd meg magadnak, hogy egy színésznőnek sehol sincsen igaza, csak a színpadon. Egyetlen legfelsőbb fóruma van, az a közönség. Egy színésznőnek az élete csupa verekedés. Harc téren él. És kirakatban. Sehol nem védelmezheti meg tehát magát, mint ugyanazon a harctéren és ugyanabban a kirakatban. Ki kell menni a színpadra. Ott kell a törvényszék elé állani. Majd aztán a bírák lent a nézőtérrel eldöntik, hogy bűnös-e vagy sem. Egy színésznőnek az ítélőtáblája, a legfelsőbb Kúriája a színpad. Csak onnan védelmezheti meg magát. Ne beszélj tehát szamarakat, de mars előre! Tíz napon belül kitzűzöm a János vitézt. Szervusz.

Ezzel már fent is állott a kocsí hágsóján és két perc múlva már röpitették is kifelé a lovak a tótszerdahelyi parkból. Pár nap múlva olvastam ugyancsak Tótszerdahelyen az ujságokban, hogy ismét fel fogok lépni a János vitézben és egy nap

alatt elkapkodták az összes jegyeket. Ordítani szerettem volna örömben. Pakkoltam mint egy örült és az első vonattal rohantam Pestre. Ezzel a rohanással várhattam volna egy kicsit. Elég lett volna a fellépésem napján megérkezni Pestre. A mi világunkban, ahol élünk és dolgozunk, sohasem kell nagyon sietni. Elég, ha akkor üti meg a guta az embert, amikor muszáj. Elébe menni a gutának, arra igazán nincsen semmi szükség. Természetesen miután már bizonyos volt, hogy játszani fogok, hogy mégis csak akad igazgató, aki ezt meg meri cselekedni, sőt miután már az is bizonyos, hogy egyetlen helyet nem lehet aranyért sem kapni, a »barátok« azonnal jelentkeztek. A barátok szót macskaköröm közé tettem és kisbetűvel írtam, nehogy még csak egy pillanatig is megsértselek, kedves Barátom. Természetesen rögtön előadták, hogy Beőthy nem érdemli meg, hogy nála játsszam, mert délutánonként a Berger kávéházból ő irányította ellenem a sajtó-reflektorokat. Azután azzal beszéltek tele a nyomorult fejemet, hogy azért kapkodták el a jegyeket, mert ki akarnak fütyülni. Öt vagy hat napig a legnagyobb kétségek között éltem. Beőthynek folytonosan szemrehányást tettem, hogy miért nem hagyott engem ott, ahol voltam, miért nem engedett haza parasztnak. Miért nem hagyta meg az emlékeimet szépeknek, mikor most mégis csak az lesz mindennek a vége, hogy örökre el kell válnom a deszkáktól. Beőthy mindig leszidott, amikor ilyeneket mondtam, de azért láttam rajta, hogy ő sem egészen biztos a dolgában és neki is vannak, igenis, súlyos aggá-

lyai. Mintha állandóan egy kis halavány nyugtalanságot éreztem volna ki a hangjából. Később aztán megtudtam, hogy bizony nem kis, de nagyon is nagy volt az a nyugtalanság, amivel küzdenie kellett.

Elérkezett a fellépésem. 1907 január 26. Hiába festettem az arcomat és festettem, festettem, a sápadtságomat sehogy sem tudtam elmaszkírozni. Nem is annyira sápadt voltam, mint feldúlt. Fizikailag fájt a szívem. Nem attól voltam én felkavarva, mintha félttem volna. Ismétlem, azt a szót: »félelem«, nem ismerem. Hát akkor mégis miért voltam olyan színtelen és miért dobogott olyan vadul a szívem? Szinte az ájulásig dobogott. Megmondom, miért: mert igazságtalanul bántottak. Igazságtalanul el akartak szakítani tőled, kedves Barátom, mégpedig örökre. Tudtam jól, hogy ha kilépek a színpadra és csak egyetlen füttyszót hallok, úgy elmegyek, hogy soha semmiféle színpadra nem teszem többé a lábamat. Ez volt az, amitől nem akart piros lenni az arcom. Ma már persze jobban ismerem a dörgést berkeinkben és semmi tragikusát nem találunk abban, ha pár felelőtlen csirkász elkezdene valami ügyből kifolyólag fütyülni. Ma már legfeljebb visszafütyülnék. Mégpedig hibátlanul.

Mindenki roppant izgatott volt a színháznál. Féltek a tüntetéstől. Egy fél órával hamarabb készen voltam és megadással vártam a sorsomat. A kórusból a derék, tisztességes Sólyom házaspár állott mindig az ajtó előtt, hogy kéznél legyenek, ha bármi kellene. Derék Sólyomék . . . Bele-belenéztem a tükörbe és el-elöntögette a szemeimet a könny.

Mindnyájunk örökre megváltoztathatatlan természete rajtam is erőt vett, hogy mikor örökre el kell válnunk valakitől, akkor kezdjük tulajdonképpen érezni, hogy végtelenül szeretjük. Úgy fájt a szívem, mintha tűkkel szurkálták volna. Folytonosan csak azon járt az eszem, hogy milyen borzalmas, kibírhatatlan volna, ha a mai este azzal végződnék, hogy örökre meg kell válnom a János vitéz szűrétől, a karikástól, rongyos kalaptól, melyet a Mester tett annak idején a fejemre. Fájdalmasan éreztem, hogy minden titkos gondolatom az volt: ezt a ruhát soha le nem vetni, a színpadot soha el nem hagyni. Menynyire szerettem volna, ha ezt a karikást és ezt a rongyos kalapot tették volna mellém a zöld szűrőmmel leterített koporsómba, mikor utoljára visznek ki a nekem oly kedves Király Színház előcsarnokából. Akkor világosan éreztem, hogy senkit és semmit nem szeretek és soha nem szerettem olyan mélyen, olyan erősen, mint a deszkákat, amelyekre Isten kegyelméből rendeltettem. Abban a félórában éreztem, hogy most aztán örökös elégedetlenség és ezzel együtt természetesen örökös boldogtalanság következik életemben. Kerestem, kutattam magamban a hibát, hogy mikor és hol voltam én olyan vadállatian rossz, kegyetlen, szívtelen életemben, hogy mindezt megérdemeltem? Úgy éreztem, hogy a színpadon majd fel kell ordítanom: igazságtalanul halok meg!

Ilyen lelkiállapotban vártam, míg csengetik a harmadikat. Kimentem a színpadra. Mikor a gongba beleütött az ügyelő, hogy kezdődik az előadás, úgy

éreztem, hogy ezzel ütött a halálom órája.

A közönség zajos volt és izgatott, mint mindig, amikor valami nagy esemény ígérkezik. Suttogták körülöttem, hogy mindenki frakkban van és a hölgyek dekoltált ruhákban és hogy ez a nézőtér nem úgy néz ki, mintha fütyülni jött volna valakinek. Én ezeket persze mind csak félfüllel hallottam. Nem érdekelt semmi. Szentül hittem, hogy azon az estén örökre vége mindennek. Örökre el fogok szakadni az egyetlen lángoló érzésemtől: a színpadtól.

Mielőtt a nyitányt megkezdték volna, egy sápadt frakk jelent meg a színpadon. Tudom, hogy ez rossz kifejezés, mert sápadt frakk nem létezik és én mégis csak így mondom, mert csak ez fejezi ki azt, amit mondani akarok. A sápadt frakk halk, fojtott hangon utasításokat adott, azután elhúzták a függönyt, kilépett a közönség elé és kicsit halovány, reszkető hangon beszélni kezdett. Az egész társulat a színpadra tódult és áhitattal hallgatta. Beszélt vagy tíz percig. De lehet, hogy több is volt. Nekem úgy rémlett, hogy rettentő sokáig tart és én a más-világról hallgatom. Párszor a nevemet is hallottam, olyankor mindig taps is következett. Mintha nem is érdekelt volna. Halálra voltam ítélve és vártam a hóhért. Mikor a beszédnek vége volt, dörgött a taps, mint a fergeg. A színpadon is tapsolt mindenki: a kórus, a műszaki személyzet, minden ember lelkesen vette körül a frakkos urat, aki engem keresett és mikor megtalált, két keze közé vette a vállamat, erősen megrázott és azt mondta:

— Fel a fejjel. Térj magadhoz, te bolond lány!

Nem hallottad, mit művelt a közönség? — Azután kissé érzékenyülve megsimogatta az arcomat és folytatta: — Azért állottam ki beszélni, szívem, hogyha netalán mégis szántak volna neked egy golyót, úgy a golyó elébb engem érjen.

Gyöngéden megcsókolta mind a két arcomat:

— Most pedig ne törődj semmivel, menj játszani. Jókedvűen játssz, úgy, mint még soha.

A sápadt frakk Beőthy László volt.

Mikor kimentem a színpadra, tizenegy percig tapsoltak. Az egész nézőtér felállt és tizenegy percig tapsoltak...

Beőthy László az első kulisszánál állott és simogatta angolbajuszát.

Ezeket a sorokat Spanyolországban írom, 1928 április 26-án, ragyogó, forró spanyol napsütésben. A viscayai öböl partján — nem Biscaya, ahogy mi mondjuk, de Viscaya, ahogy ők mondják — sokáig néztem a nyugtalan, vad spanyol tengert. A rám tűző napsugár mintha azt mondaná:

Te csak dolgozz nyugodtan tovább. Úgyis tudom, mit gondolsz. Azon gondolkozol, hogy hogyan lehetne ebben a pillanatban megölelni Beőthy Lászlót. Csak dolgozz nyugodtan tovább. Én majd megölelem helyetted. Forrón, forrón, forrón megölelem.

Hálás érzéssel követtem a bűvös spanyol napsugarat a nagy messzeségbe...

Mucho gracias, amigo mio! ... mucho gracias! ...

Az előzetes érdeklődés

A konkolyhintés Beőthy és közötttem már régen elkezdődött. Nem voltunk már olyan barátok, mint azelőtt. Ennek nagyrészből, sőt talán egészen én voltam az oka. Kellemetlen lehet egy színigazgatónak, mikor a primadonnájától, akire egész színháza bázírozva van, egyebet sem hall, mint olyan kijelentéseket, hogy csak eddig és eddig játszik, hogy ez aztán a legutolsó darab, amiben fellép, hogy hova fog utazni, mikor végképpen elhagyja a színházat, örökösen terveket csinál, amelyekben minden benne van a világon, csak a színház nem, amelyben játszik. Közben ide-oda ugrál, elmegy máshová játszani, megbízhatatlan, kiszámíthatatlan. Bizony nem volt csoda, hogy Rákosi Szidi is, Beőthy is szüntelen csak Fedák utódot kerestek. Egyszer — emlékszem — ragyogó arccal mondta is Beőthy:

— Na, Zsazsa, azt hiszem, megtaláltuk az utódodat, de száz százalékgig. Ez a Szilágyi Dusi a legnagyobb ígérvény, akit eddig láttam.

Én ettől a kijelentéstől cseppet sem voltam sértve, mert hiszen sokkal jobban szerettem Lacit is, Szidi nénit is, semhogy ne a legjobbat kívántam volna nekik. Tiszta szívemből a legjobbat. Miután elhatározásom komoly volt, hogy örökre elhagyom a színpadot, mi sem volt tehát természetesebb, hogy keresték azt a színésznőt, aki tovább hajtja majd azt a fogatot, melyet én indítottam el. Azt azért, nem mon-

dom, egy kicsit soknak találtam, hogy a »legnagyobb igérvény, akit eddig láttam«. Ennyire már nem óhajtottam az ügyet. Az utódok kérdésébe nagyon szívesen belementem, de csak bizonyos percentig. Egy százpercentes utódot kicsit túlzottnak találtam. Az nem is jó. Olyan nincs is. Az nem is egészséges. Mint ahogy nem lehet százpercentes alkoholt inni. Kedves, kitűnő Laci... hányszor kerested az utódomat, szőkében, barnában, magasban, soványban, vöröshajúban, kékszeműben, szelídben, fiatalban, táncosnőben, énekesnőben, úrilányban, grüberlikben, boblábakkal, szibillyakkal, bojtárgyerekszívvvel... Milyen igazad volt! Nekem nem volt igazam, amikor a te utódodat kerestem. Én is próbáltam mindenféle igazgatót: szőkét, barnát, alacsony, magas, kopasz, sovány, pocakos, hozzánemértőt, elbizakodottat, csinosat, energiátlant, hiút, saját vicein nevetőt és amilyet akarsz. Szüntelenül kerestük egymás utódját, pedig mind a ketten tudjuk, hogy ez az igyekezet reménytelen, mert egyikünk sem fogja megtalálni.

Mikor visszatértem a nagy katasztrófa után a színpadra, Pest ezzel az utódkereséssel akarta megmérgezni a Beőthy és közötttem fennálló baráti viszonyt. De ez csak az egyik nyíl volt, amelyet lövöldöztek. A másik az volt, hogy Beőthy volt az, aki az ujságokban a Vidor ügy egész stratégiáját csinálta, mégpedig azért, hogy ezzel a manőverrel lenyomja a magas árfolyamomat és alacsonyabb kurzuson vásárolhassa vissza a Fedák papírokat. Megjegyzem, ha mindez igaz lett volna, nagyon zseniális

kombináció lett volna a részéről. Én ha igazgató lettem volna, pontosan úgy cselekedtem volna. Tűrhetetlen az, kérem, mikor egy beképzelt, elkényeztetett primadonna elkezd ugrálni. Mikor azt hiszi magáról, ő találta fel a melegvizet. Nagyon okos dolog az: olyankor egy csípős virgáccsal jól rá-suhintani, akár a direktornak, akár a sorsnak. Ez persze csak a tehetségesekre vonatkozik, akikért kár, ha tönkremennek. Aki nem elég tehetséges az ilyen nagy mérkőzések előidézésére és annak megvívására, az úgysem elég érdekes, hogy sokat beszéljünk róla.

Mikor azt mondom: Pest, akkor sohasem a budapesti közönséget értem. Pest is más és a budapesti közönség is más. Ez kettő. Mégpedig különböző kettő. Először a budapesti közönség a Barátom, ezzel rendben is van a dolog. Amivel nincs rendben a dolgom, az — Pest. Szeretném értelmesen megmagyarázni, hogy életemnek ezek az örökös ka-varódásai hol kezdődnek és miért történnek. Ezeket Pest csinálja. Az én Pestem. Az a Pestem, amely ha nem volna, nem is volna szép az élet. Mert nem volna, aki fűtsön, hogy annál sebesebben szaladjak, nem volna, aki olyat rúgjon életem labdájába, hogy szinte a magasba röpít vele. Egy tehetséges ember számára nincs szebb intézménye a Gondviselésnek, mint az — ellenségei. Egyszerűen nélkülözhetetlenek. Mert mi is történne velünk, örök-ambíció-zus emberekkel, ha életünk repülőgépét nem fűtené a tudat, hogy igenis, megvannak azok az instrumentumok, melyekkel egy magasan ívelő gépet fel

lehet gyujtani és le lehet szedni a levegőből. Ezért kell tökéletesíteni a gépet és olyan tiszta, szép magasságot elérni vele, ahová már nem érnek fel az ellenség golyói és ha felérnek is, a páncélról, amelyet magunk körül kovácsoltunk, szégyenkezve pattannak vissza. A kellő magassághoz és a páncélhoz is, igenis, kellenek az ellenséges golyók. Én szeretem az ellenségeimet. Életem repülőgépén három kis zászló védelmez: a tehetségem, a becsületességem és a testi egészségem. Erős páncél az ellenséges golyók számára. De hát kikből is áll az az úgynevezett ellentábor? Biztosan ezt kérdezi magában tőlem a Barátom. Azt is megmondom. Ez az én Pestem azokból áll, akik bárhogy, bármi formában hozzátartoznak a színházhoz. Közvetve vagy közvetlenül. Legjobban akkor tudnám megértetni, ha azt mondanám: a főpróba-publikum. Akik a főpróbákra járnak. Mert ez egy teljesen külön világ, teljesen külön agyberendezés, érzés, ítélet. Még a kinézésük is más. Nem is beszélve arról, hogy különálló nyelven is beszélnek. Pardon, tisztelet a kivételeknek. Még a szabály alól is van kivétel. Ezekről a kivételektől szépen bocsánatot kérek, de ezek a kivételek ezeket a sorokat nem is veszik magukra. Éppen ezek a kivételek tudják jól, hogy kikről beszélek. Mondom, akik a színművészethez tartozóknak érzik magukat — de bármely irányban —, azoknak aztán érdekük, hogy elindítsák valaki ellen a különböző turbinákat, amelyekkel az illetőt a földre lehet teperni. És kik azok, akiknek közük van a színművészethez, vagy legalább is azt hiszik,

magukról, hogy közük van hozzá? Akik a főpróbákra járnak: a színésznő, a színész, az ujságíró, a színésznő barátnője, a sógornője, a sógornőjének a barátnője, annak a barátja, a színésznő testvérének a leánya, annak a férje és a férjének az unokatestvére, a szabónője, a susztere, a susztere anyósának a barátnője, a fűszeres, ahol vásárolni szokott, annak a nagynénje, a nagynéninek az udvarlója, a színésznő férje (ezek nagyon veszedelmesek), a színésznő férjének a barátja, annak a barátnője, a legitim és illegitim színházi mamák, nagynénik, nővérek, fivérek, azoknak feleségei, barátaik, barátnőik, elvált férjek, jövődöbeli férjek, a jövődöbeli férjeknek jelenlegi felesége... szóval — a főpróba-publikum. Legalább egy jó félóra kellene hozzá, míg felsorolhatná az ember. A közönséggel — ismétlem — minden rendben van, mert a közönség, ha valami nem tetszik neki, egyszerűen nem megy el a színházba. De a főpróba-közönség mindig elmegy, akár tetszik neki, akár nem. Sőt rendesen már úgy is megy be, hogy nem fog neki tetszeni.

Szóval ez az a Pest, Budapestnek az a pár száz főnyi igen kis része, amely azonban, mint az ábra mutatja, nagyon veszedelmes tud lenni és nagyon mérges fogakkal harap, amely miatt nekem huszonkét hosszú esztendeig a gyanú rettenetes keresztjét viselnem kellett. Az ellennyilatkozatok és cáfolatok előtt meg sem állok. Hol vagyok én már mindettől! Én ezeket a sorokat a szívem felszakított sebéből kiszivárgó vérrel írom. A Barátom ezt tudja. És én

érzem azt, hogy a Barátom mindent tud és mindent megérez, amit leírok neki.

Erről a Pestről későbben még sokat fogok mesélni. Nem ez az egyetlen esetem vele. A Vidor tragédia után még voltak szép, nagy, komoly kísérletek. Ezekről majd későbben. Nagyon érdekesek. Szóval, ez a Pest hintette a konkolyt nálam Beőthy ellen és Beőthynél ellenem. Így történt aztán, hogy az árfolyamom tényleg csökkent. Azaz, jobban mondvá, csak csökkent volna, ha a régi alapon kötöttünk volna szerződést. A nagy gázsikat csak a siker duzzaszthatja nagyra és csak a balsiker pofozhatja vissza. Nekem például ma is ugyanaz a gázsím van, ami a háború előtt volt, ami a háborúban volt, a legveszettebb konjunktúra idején, mikor is mindenkinek nagyobb gázsija volt, mint nekem. Az én gázsím nem változott se felfelé, se lefelé. Nem is fog. Se több nem lett a nagy örületek idején, se kevesebb nem lett, mikor megkezdődött a »sztár« szó lassú visszaszívása. Ezzel a gázsikérdéssel azonban, amikor Beőthy visszaparancsolt a színpadra, meglehetősen bajban voltunk. Mind a ketten éreztük, hogy valami nincs rendben. Én nem mertem a régi gázsímat kérni, mert éreztem, hogy az ügyem valahol sántít. Redukált gázsiért nem óhajtottam játszani azon egyszerű okból, mert azt tartottam, hogy abban a percben pedig, mikor gázsiredukció lép elő életemben, már nincs is mit keresni a színpadon. Nem vagyok a régi. A redukált gázsí a sikertelenséget jelenti. Ahol nincs siker, ott nincs pénz és ahol nincs pénz, ott nincs siker. A kettő nincs

egymás nélkül. Dacára a fenomenális fogadtatásnak a János vitézben, mégis úgy éreztem, hogy a talaj megingott a lábaim alatt. Úgy kötöttük tehát Beőthyvel a szerződést, hogy két évre szól ugyan, de mégis az 1907. év szezónja fogja eldönteni, hogy a következő szezónt, 1908-ban, Beőthynél fogom-e tölteni. A szerződést percentuális alapon kötöttük. Arra kértem Beőthyt, hogy csináljon egy olyan kulcsot, mely szerint ugyanannyit kereshetek a felléptidíjaim átlagával, mint amennyi a fix honorárium volt. Természetesen csak akkor, ha ezt az átlagot meg tudom csinálni. Ha azonban a régi, fix-gázsí-átlagomat nem tudom megcsinálni, az annak a jele, hogy nincs már meg a régi népszerűségem, nem érdeklek a publikumot, amely esetben levonom a konzekvenciákat és elmegyek Magyarországról. Ez nagyon rendes és tisztességes megállapodás volt. Arra azonban többször is figyelmeztettem Beőthyt, hogy ha csak egyetlen korona is hiányozni fog, nem lehet engem semmivel itt tartani, mert akkor világos az intés számomra, hogy felülhetek az induló vonatra.

Így történt aztán, hogy 1907 február 21-én fellép-tem a Csibészkirály című operettben. Dacára a Buttykay felségesen szép muzsikájának, a darab nem aratott valami különösebb sikert. Egy úgynevezett »szép siker« volt. Megesínálta a maga rendes, elfogadható átlagát. A második darabom Martos Ferenc és Jacobi Viktor Tüskerózsa című operettje volt. Gyönyörű előadás volt, remek kiállítás, nagy siker. A Tüskerózsában lett mindenki nagyon figyel-

mes egy Miskolcra hozott fiatal színészre, aki egy kis epizód szerepet játszott és akit Rátkai Mártonnak hívtak. Akkor kezdődött igaz barátságom Jacobí Viktorral, melyet semmi sem vághatott ketté, csak a halál. A Rátkai nagyszerű karrierje is akkor kezdődött. A közöttünk kifejlődött bajtársi szeretet, szolidaritás, mely egész a barátságig fokozódott, szintén akkor kezdődött. Arról is azt hittem, hogy csak a halál tépheti szét. Rátkai azonban fürge lábával elibé táncolt a halálnak. A Tüskerőzsa előadásai alatt történt meg velem az, ami a pályámon alig-alig: hogy megbetegedtem, tüszős mandulagyulladás kaptam és le kellett mondanom az előadást. Pár napig harminckilencfokos lázzal játszottam, de aztán a végén mégsem bírtam. Ezzel aztán a siker is készen volt. Azután Verő György Göre Gábor Budapesten című hallatlan mulatságos revűjét játszottuk, melynek nagy sikere volt. Mikor a szezon végén megcsináltatta Beőthy a kimutatást, láttam, hogy a kívánt átlag megvan, megvan a két-séges népszerűség, sőt még egész két koronával többet is tesz ki, mint a régi fix gázsíma volt. Boldogan mentem tehát nyaralni és ősszel, mint akinek teljesen rendben van a szénája, jókedvűen jöttem vissza a Király Színházhoz a Víg özvegy reprízére, melyet Ráthonyi Ákossal játszottam. Felejthetetlen, kedves, úri Ráthonyi Ákos...

Akkoriban óriási siker volt Bécsben Oscar Strauss Varázskeringő című operettje. Beőthy nagyon forszírozta, hogy a Víg özvegy repríze után a Varázskeringő kerüljön színre, amit én semmi körülmé-

nyek között nem akartam első ujdonságomnak eljátszani. Első ujdonságul Verő György Falusi madonna című operettjéhez ragaszkodtam. Beöthy többször figyelmeztetett, hogy gondoljam meg, mert esetleg rossz vége is lehet. A Varázskeringő biztos siker és már várják Budapesten. Ráér a Falusi madonnával majd a Varázskeringő után kijönni. Én ellenben hajthatatlan voltam. Semmiért a világon nem szereztem volna meg az én nagyszerű Verő barátomnak azt a keserúséget, hogy a megígért terminust ne tartsam meg. 1907 november 6-án meg is volt a premier. Nagyon érdekes volt. Fontos fordulópontja életemnek. A darab nagyon kedves, épkézláb história volt, a szerep briliáns. Gondolom, a Falusi madonnában játszott először Hajós Mici. Alacsony, feketehajú, majdnem kellemetlen lány volt, aki előszeretettel tornázta magát mindnyájunk orra elé. Mikor aztán évek múlva Amerikában láttam, meg voltam lepve, mennyire kikupálódott. Egy úgynevezett nagystílű művésznő sohasem lesz belőle, de az talán már sok is volna egy olyan filigrán kis nőnek. Nem is bírná elviselni.

A Falusi madonna sikere egyike volt a legnagyobb és legtombolóbb estéknek. Negyvenszer és ötvenszer hívtak a lámpák elé. Soha olyan nyugodtan nem aludtam, mint azon az éjszakán. Úgy éreztem, hogy teljesen rendben van a szénám. Másnap már fél hatkor bent voltam az öltözőmben, jó kedvem volt, a kritikák nagyszerűek voltak, szóval egy nagyszerű siker minden előzetes jelét láttam és éreztem. Mikor a harmadik csengetés után kimen-

tem a színpadra és a függönybe vágott lyukon a nézőtérre néztem, elállt a lélegzetem. A szívverésem is. A színház üres volt. Kérdeztem az ügyelőtől, hogy nincs-e valami tévedés, nem csengetett-e egy kicsit korán? Erre azt a választ kaptam, hogy ellenkezőleg, később.

A Falusi madonna második előadásán a Király Színházban nem volt egy félház sem. Első félháza a második előadáson életemnek. Remélem, az utolsó is. Mert azóta sem fordult elő. Soha nem fordult elő, hogy a második házam üres lett volna. Mintha szíven szúrtak volna, úgy rohantam az öltözőmbe és ordítottam, hogy hívják le Beőthyt. Beőthy a legnagyobb izgalom közepette meg is érkezett. Magától jött. Tudta ő azt jól, hogy jönni kell. Mintha tegnap történt volna, olyan világosan látom, mikor az öltözőmbe belépett, kezében a Varázskeringő szerepével, melyet eléem tett az asztalra, persze megint füttyörészett, míg végre a következőket mondta:

— Nincs semmi baj. Fel a fejjel. Itt van ez a nagyszerű darab és ez a nagyszerű szerep. Egész szezonban nem fogsz egyebet játszani, olyan sikered lesz benne. A mostani szerződésed alapján egy vagyont fogsz vele keresni. Holnap próba.

Ezzel megveregette a vállamat, megsimogatta az arcomat és ismét füttyörészve kiment az öltözőmből.

Én arra az első próbára sohase mentem el. Talán rosszul tettem. Talán sok minden miatt, amit azután láttam és tanultam az életben, okosan tettem.

A későbbi beszélgetések folyamán aztán kiderült, hogy mikor Beőthy elszámolt a percentjeimmal,

félrevezetett. Az átlag nem tette ki azt az összeget, ami a régi gázsímból volt. A régi gázsímból tíz korona hiányzott. Ezt tehát Beőthy, hogy ne tűnjön fel nekem, úgy csinálta, hogy az átlagom még két koronával többet tett ki. Mindezt el lehetett velem hitetni, csak a Falusi madonna második házánál volt a bibi. Ott már nem lehetett port hinteni a szemembe. Azután az is kiderült, hogy a Falusi madonna premierje sem volt teljesen eladott ház. Nem volt meg az előzetes érdeklődés. Fokmérője minden népszerűségnek. Mert ha egy darab iránt nincs meg az érdeklődés, attól még lehet annak a darabnak egetverő sikere. De ha egy népszerű színész új alakítása iránt nem érdeklődik a közönség, az már régen rossz és akkor igenis kell, hogy a gázsí magától redukálódjék. Mert hiszen örök igazság, hogy csak az a színész éri meg a nagy pénzt, akiért befizetnek. Akár jó a darab híre, akár rossz, egy népszerű színésznő új alakítására el kell hogy kapkodják a jegyeket. Ez a hőmérője mindennek. Hát ez nem történt meg a Falusi madonna premierje előtt. Nem volt előzetes érdeklődés. Ezzel nem azt mondom, hogy a színház nem volt tele, csak éppen annyi történt, hogy maradtak jegyek, amelyeket elajándékoztak. Ez a nemérdeklődés nem a darabnak szólt, ez nekem szólt. Mikor mindezt megtudtam, abban a pillanatban levontam a konzekvenciákat és a következő levelet intéztem Beőthy Lászlóhoz:

»Kedves Laci! A legutóbbi napok eseményei meggyőztek arról, hogy a budapesti közönség nem

kíséri többé művészi munkálkodásomat olyan me-
leg érdeklődéssel, mint aminővel éveken át megtisz-
telt s mint amilyenre ezután is szükségem lenne,
hogy a magam és a színház érdekében eredményes
munkásságot fejthessek ki. Tudom, hogy ezért a
sajnálatos változásért ma általában csak engem
okolnak. Az idő meg fogja mutatni, hogy helyte-
lenül. Ép ezért nem disputálok senkivel és panasz
nélkül vonom le a helyzet konzekvenciáit. Ezzel tar-
tozom tehetségemnek és művészi ambíciómnak,
amelyet még ellenségeim is hajlandók elismerni
és tartozom a színháznak, amelynek exponált hely-
zetemben csak hasznára vagy kárára lehetek. Me-
gyek. Magamnak új teret keresek a továbbhala-
dásra, a színházat pedig felszabadítom a szemé-
lyemhez kötött sorsától. Érzem és tudom, hogy
ennek így kell lennie. Nagyon kérlek tehát, bocsáss
útamra és bontsuk fel barátsággal a szerződést,
amely még egy évre színházadhoz köt. Hagyj tá-
voznom minél előbb és minden színpadi búcsú nél-
kül, csendesen, észrevétlenül. Mégis, nehogy reper-
toár-zavarokat okozzak nagy munkával ellátott
színházadnak, kijelentem, hogy a jövő hét végéig,
a Varázskeringő akkorra kitűzött első előadásáig
rendelkezésemre állok. Azt is kijelentem, különben
ez magától értetődik, hogy szerződéselem tartama
alatt Budapesten sehol sem fogok fellépni. Úgy le-
het, ez az utolsó írásom, amelyet neked mint igaz-
gatónak írok. Mit mondjak? Köszöntelek baráti
kézszorítással. Láttunk együtt szép napokat és lá-
tunk még szebbeket is, ha külön-külön is. Akik

előretörnek, nem érnek rá keseregni. Köszöntöm édes jó anyádat soha el nem múló szeretettel, a társulatot pajtási ragaszkodással. És a közönséget is. Ne váljunk el haraggal, mert bizony szép is volt az, amikor még virított. Szíves válaszat kéri Fedák Sári.»

Ezek után pedig az következett, hogy miután a lapok megírták, hogy elmegyek Budapestről, a Falus madonna harmadik háza már teljesen zsúfolva volt és zsúfolva is maradt, napokra előre eladott jegyekkel, amíg csak játszottam. Íme a Nagy Barát! Azonnal jelentkezett, amikor komolyan bajban voltam. Tizenkilencszer játszottam még ez után a levél után. Utolsó este a nézőtérről felkiabáltak a színpadra: »Ne menjen el! Jöjjön hamar vissza! Ne hagyjon el bennünket! Isten áldja meg! Isten vezérelje!« Ilyeneket kiabáltak és kendőket lobogtattak. Utolsó este a következő levelet kaptam Beőthytól:

»Kedves Zsazsám!

E hó 13-án kelt becses leveledre szándékosan késtem a válasszal: mind e mai napig abban a reményben, hogy eloszlik rólad a felhő, amely lelkedet befogta, színjátzó kedvedet elhomályosította, egyszóval mindaz a rosszkedv, amelyből a magyar színpadot elhagyó elhatározásod fakadt. Fájdalom, hiába vártam a fordulásra: a mai utolsó este beköszöntött és te ma is el vagy határozva arra az áldozatra, amit nagy tehetségedtől, teljes erőben lévő munkabírásdódtól és fiatalságodtól — szerinted — a körülmények kívánnak.

En nem egészen így látom a helyzetet: meg vagyok győződve róla, hogy a te művészeted mélyebben gyökerezik s így szilárdabban áll, semhogy a közönség kedvefordulását ideig-óráig el ne bírná, éppen ma, mikor ebben az országban, ahol eddig uralkodtál, veled mérhető trónkövetelő meg nem jelent. De, mint szóval megmondtam, megígértem, elhatározásod elé akadályt nem vetek, mert, szerintem, sok mindent lehet kedv nélkül vagy kedvünk ellenére csinálni, de színházat játszani nem lehet. Számomra nem marad más hátra, mint megköszönni neked azt a nagy és dicsőségteljes munkát, melyet ebben a színházban végeztél s amely munkának a legnagyobb része van abban, hogy ez a színház meglett és megmaradt. Soha el nem múló emlékek fűznek téged ide, meg vagyok róla győződve, hogy ezek az emlékek tebenned is örökké élni fognak, de hidd el, hogy a mi számunkra el nem felejthetők. Ez az egyik mondanivalóm. A másik az, hogy mindenütt érhetnek csalódások. Az Isten őrizzen meg tőlük, de ha mégis úgy esnék, el ne feledd, hogy sehol úgy nem szeretnek, sehová úgy vissza nem várnak, sehol annyi jogod nincs helyet kérni magadnak és munkádnak, mint a Király Színházban.

Az Isten áldjon és segítsen meg, édes szívem. Szerződésed alól, amely ideköt, leveled értelmében és kívánságod szerint felmentelek.

Budapest, 1907 november 24.

Beöthy László.»

Huszonegy évvel ezelőtt íródtak ezek a levelek. Huszonegy év... Szép idő. Majdnem egy egész emberöltő. Most, hogy megint átolvastam a Beöthy levelét és újra átviharzott bennem az a feneketlen igazságtalanság, amivel egypár ember a földhöz vágott és valósággal a sírba fektetett, vén számár fejjel itt ülök és az írógépembe potyognak a könynyeim. Jóformán nem is tudom, miért sírok. Talán még most is azt az elhagyott, megkínzott, igazságtalanul halálra ítélt lányt siratom, aki ennek a levélnek vétele után egész éjszaka szüntelenül és keservesen zokogott és egyre csak azt nyögte: »én ezt, ami velem történt, nem érdemeltem meg... én ezt nem érdemeltem meg«. Én most is azt a szegény lányt siratom, aki összetört hittel, vörösre dagadt, kisírt szemekkel, rengeteg adóssággal a vállán, rengeteg bánattal a szívében, utolsó pár ezer koronájával a zsebében a berlini gyorsvonaton elhagyta Budapestet.

XLII.

»Servus Ernökem!«

Berlinbe Júlia nevű komornámmal és egy Irma nevű német kisasszonnyal utaztam. Júlia több volt, mint komornám. Hűséges barátom. Derék, megbízható barát, akinek a szemében mennyei magaslaton állottam, aki nem tűrte volna egy helytelen lépésem és kutyahűséggel vigyázott rám. Fräulein Irma szintén nagyon derék lány volt, aki valóságos életcéllal tűzte ki magának, hogy engem németül megtanítsa. Ez a két kitűnő teremtés olyan sze-

retettel vett körül Berlinben, amit sohasem lehet elfelejteni.

Volt akkor még Berlinben az Unter den Linden-en, az Adlon és a Bristol között egy nagyon finom kis hotel, Hotel Westminster. Abban laktunk a negyedik emeleten, egészen a sarokban. Irma Júliával egy udvarra nyíló szobában, én mellettük egy nagyobb szobában, mely a Linden-re nyílt. Nekivágtam a német nyelvnek, magam sem tudom, miért. Csak elkezdtem tanulni. Mikor Berlinbe érkeztem, egyetlen szót nem tudtam németül. Sohasem hittem életemben, hogy valaha is meg fogom tanulni. Sohasem volt szabad jelenlétemben egyetlen német szót kiejteni, annyira belémnevelte apám az osztrák »Wirtschaft« elleni érzelmeket. Szörnyűséges volt a beregszászi fülemnek a német nyelv, mely pontosan ellentéte a mi nyelvünknek. Bárd Mór nevű színházi ügynök elment Professzor Strakoschhoz, aki a legnagyobb tanítómestere volt a német nyelvnek, hogy tanítana engem. Strakosch kereken visszautasította, azzal a megokolással, hogy magyarokat nem tanít, mert rengeteg baja van velük. Bárd azonban addig könyörgött, míg végre is megengedte, hogy elvihessen legalább bemutatni.

Bambergstrasse sieben. Ez is felejthetetlen emlék. Meredek falépcsőkön tornáztuk fel magunkat az ötödik emeletre, ahol a nagy Professzor a sarokon, két erkély között, tele virágokkal, lakott és tanított. Mikor Bárd bemutatott, semmi különösebb benyomást nem tehettem rá, jóformán meg sem nézett, de azonnal az orrom elé tartott egy német

könyvet, mégpedig azonnal Goethét, mégpedig azonnal Clavigot, hogy valamit olvassak belőle. Azt hittem, most van az a pillanat, mikor megnyílik alattam a föld. Német betűket németül olvasni, ez igazán több volt, mint amennyit egy érző kebel elbír. Egy huncut szót nem tudtam Goethe nyelvéből, hát hogy lehet tőlem olyan emberfelettit kívánni, hogy egyszerre olvasni kezdjek. Az iskolában sohasem mentem német órára és ha mentem is, nem sok hasznom volt belőle, mert egy kukkot sem tanultam. Mikor Strakosch látta, hogy az olvasással nagy baj van és túlközel is tartom a könyvet, mert rosszak a szemeim, azt mondta: szavaljak valamit. Ettől pláne leestem a székről. Hogy tudjak én szavalni, mikor még annyit sem tudtam mondani, hogy jónapot. Látva nagy zavarodottságomat, azt mondta, hogy akkor legalább mondjak két-három szót, hogy a hangomat hallja. Sajnos, azzal a pár szóval sem rendelkeztem. Végül kisült, hogy egy árva teremtetett szót nem tudok és az ábécétől kell kezdenem. Energikusan kijelentette, hogy ő erre nem vállalkozik, mert ő nem elemi iskolai tanító. Bárd végül már majdnem letérdepelt előtte, hogy legalább csináljon velem egy kéthetes próbát és ha akkor is ezen a véleményen lesz, hát nem kérjük tovább. Ebbe nagynehezen belement és másnap délután hat órára magához rendelt az első órára.

Professor Alexander Strakosch. Nagyszerű állomása életemnek. Professzor Strakosch... Egy kis alacsony, gnómszerű figura volt, hosszú szakállal, sok

és hosszú hajjal, melyet meg-megrázott szavalás közben. Lelkes, csupa mély érzéstől ragyogó szeme szinte világított, mikor valamit előadott. Professzor Strakosch magyar volt. A német nyelv legnagyobb mestere — magyar volt. Alakjánál fogva sohasem lehetett színész, de a színészek minden nagy tulajdonságával rendelkezett. Soha nem hallottam úgy beszélni németül, soha úgy szavalni, soha úgy valamit előadni. Olyan lágyan hangzott a szájából a német nyelv, hogy sokszor úgy rémlett, mintha franciául beszélt volna. Franciául is tökéletesen beszélt és előszeretettel viseltetett a »nazal« hangok iránt. Nagyon picit az orrából beszélt. Tökéletes tanár volt. Az összes Reinhardt színészeknek tanítómestere. Ha valamelyik színész a próbán nem jól beszélt, ezért Reinhardt rögtön Strakoscht tette felelőssé. Mindenki nagyrabecsülte és szerette. Legelsősorban Reinhardt. Engem 1908 januárjában kezdett tanítani. Rögtön Goethével kezdte. Minden nap este hét órára rendelt magához. Az első két félóra után már egy óra hosszat foglalkozott velem. A hét végén már másfél óra lett a tanulási idő. A második hét végén már két teljes hosszú órán át tanított. Végül már volt olyan nap, hogy éjfélkor kerültem haza az órámról. Az igaz, hogy meg is tanított. Meghatottan gondolok arra a szívbeli odaadásra, amellyel velem foglalkozott. Fogalma sem volt róla, ki vagyok. Csak annyit tudott, hogy Budapestről jöttem. A második hét végén, amikor is hibátlanul mondtam el egy Heine verset, egyszer csak élesen rámnéz, vizsgálgat és azt kérdi:

— Eigentlich wer sind Sie, Fräulein? Was haben Sie bisher gemacht?

Dadogtam és szörnyűséges hibásan kinyögtem, hogy kérdezze meg Beregit, az majd megmondja, hogy hol voltam és mit csináltam idáig. Beregi Oszkár szintén nála tanult. Még akkor is tanult, amikor már Reinhardtnál óriási sikerei voltak. Mikor Beregit kérdezgetni kezdte rólam, az majdnem leesett a lábáról, összecsapta a kezeit és csak azt hajtogatta:

— De ez, kérem, lehetetlen. Itt valami félreértésnek kell lenni. Az, kérem, teljes tökéletességgel lehetetlen, hogy Fedák Sári németül tanuljon. Fedák Sári annyira magyar és annyira típusa a fájának, annyira a János vitéz, hogy itt mégis csak valami félreértésnek kell lenni.

Másnap a professzor berendelt a Beregi órájára. Mikor beléptem, mosolyogva köszöntöttem:

— Guten Tag, Oscar, wie geht es Dir?

Tátva maradt a szája. Még mindig nem hitte el, hogy Kukorica Jancsi kisbojtár német szóra adta magát. Bizony nehéz volt elhinni. Strakosch azután mindent megtudott rólam. Hihetetlenül imponált neki, amit csináltam. Tíz korona népszerűségi differencia miatt elővettem az ábécéskönyvet és előlről kezdtem az életemet. Két hónapon belül úgy mondtam Goethét és úgy játszottam Puckot a Sommer-nachtstraumban, hogy azt bizony meghallgathatta akárki.

Leghálásabb közönségem Reinhardt volt. Rein-

hardtal a következőképpen ismerkedtem meg: Megnéztem a Deutsches Theaterben a »Die Räuber« című darabot, melyben Beregi játszott a Carl Moor szerepét. Az első sorban ültem és boldogan tapsoltam pozsonyi kollégámnak, akinek minden vitán felül álló, óriási sikere volt. Színház után megvártam és gratuláltam neki. Azt mondja:

— Te, Zsankó, van itt a Deutsches Theater alatt a pincében egy kis kocsmá, D. T. a neve, ami annyit jelent, Deutsches Theater. Ott szoktunk mindennap vacsorázni. Reinhardt is. Gyere.

— De kedves Oszkár, én egy veszekedett szót nem tudok velük beszélni, mi a csodát csináljak én ott?
— feleltem ijedten.

— Az nem baj. Legalább hallani fogod a német beszédet, ami nagyon hasznos lesz neked.

Ezzel már tuszkolt is lefelé a lépcsőkön a Dété pincébe. Reinhardt már ott ült az elmaradhatatlan udvarával és a még elmaradhatatlanabb szép és kedves Else Heimssal. Kitűnőlegesen rosszul éreztem magamat. Mert az még nem lett volna baj, hogy én nem tudtam beszélni velük, de az volt a tragédia, hogy nem értettem, amit ők beszélnek. Beregi egyebet sem tett, mint fordította, amiket Reinhardt hozzám adressált és amit én magyarul válaszoltam. Csúnya, rossz érzés volt. Akkor határoztam el, hogy minden európai nyelvet meg kell tanulni. Egyszer csak hirtelen felugrottam és azt mondtam Bereginek:

— Most megyek haza. Mondd meg Reinhardtnak, hogy négy hétig nem jövök ide. Akkor, ha meg-

engedi, visszajövök, de úgy, hogy már minden kérdésére fogok tudni válaszolni.

Beregi jóízűen nevetett:

— Csak nem azt akarod ezzel mondani, hogy négy hét alatt meg fogsz tanulni németül?

— Miért ne? Legalább is annyira, hogy ne üljek itt, mint a sült hal és legalább is értsem, miről van szó.

Miután ezt Beregi a társaságnak lefordította, kedvesen mosolyogtak, köszöntem, beültem egy konflisba, hazamentem. Körülbelül fél kettő lehetett, mikor felkeltettem Irmát, hogy jöjjön azonnal tanulni. A jó Irma azt hitte, megbolondultam. Azon az éjjelen már nagyon keveset aludtam és amit szundítottam volna is, nem ért semmit, mert mint egy kohóban, úgy kóválygott bennem a sok megemésztetlen német szó. Attól az éjszakától kezdve a szó teljes értelmében éjjel-nappal tanultam. Attól az éjszakától kezdve soha többet egyetlen magyar szót ki nem ejtettem. Még Júliához is németül szóltam. A professzornál mindent kívülről recitáltam. Megtörtént az a csoda, hogy négy hét után, mikor visszamentem a Dété pincébe, igenis, tudtam velük beszélni. Természetesen tele hibával, de azért mégis németül és meglehetősen folyékonyan. Nagy volt a bámulás. Reinhardt még ma is emlegeti, mikor bárhol meglát, hogy hogyan is volt az lehetséges? Lehetetlen, hogy ne lett volna valami svindli a dologban, mert kellett, hogy azelőtt is tudtam légyen németül. Pedig ez így volt, ahogy elmondtam. Azután aztán mindennap a Dété pincében va-

csoráztam a Reinhardték társaságával.

Strakosch végtelen büszke volt rám és a Deutsches Theater próbáin szinte túlzott lelkesedéssel adta elő a haladásomat, az energiámat és az ambíciómat. Merem mondani, hogy négyhónapi tanulás után úgy mondtam a Makrancos hölgyet németül, hogy még ma sem hiszem, hogy én voltam. Nagyon szeretek tanulni. Akkor vagyok a legboldogabb, ha tanulnom kell. Akármit. Ami szép és komoly és nehéz. Azt sem tudom, hogy hogyan lehetett ennyire megváltozni gyermekkorom óta. Mert akkor bizony nemigen nagy volt bennem a rajongás a tanulás irányában. Ma pedig azt vallom, hogy bármit tanulunk, az soha kárba veszni nem fog. Az tőke. A legjobb bankbetét. Jó aztán elővenni, mikor komolyan szükségünk van rá az életben.

Mikor aztán már kitűnően ment a német, elérkezett annak a kérdésnek az ideje, hogy hol kellene ezt színpadon kipróbálni. Reinhardt, aki határtalan érdeklődéssel kísérte a lépéseimet, azt a propozíciót tette Strakoschnak, hogy próbáljuk ki a német tudományt a Deutsches Theaterben, nyáron, míg ő szünetet tart. Ennek mindenki nagyon örült és szégyen boldogult, kitűnő művész, Victor Arnold igazgatása alatt meg is indultak a próbák Verő György »Brettlgräfin« című operettjéből. A nagyszerű Wassmann volt a partnerem.

Abban az időben történt, hogy két fiatal fiú, színiiskolát végzett ifjoncok, feljöttek hozzám a Westminster Hotel negyedik emeletére. A kérelem az volt, hogy eszközölném ki nekik a nyári szerződést

a kórusban, a Brettlgräfin című darabban. Nekik ugyanis azt mondták, hogy ha Fräulein Fedák akarja, akkor minden további nehézség nélkül meg is kaphatják a szerződést. Csak a kórusba szeretnének bejutni, mert nincs egy fityingjük sem és már rongyos kezd lenni a cipőjük talpa. Azt is hallották, hogy a létszám már be van töltve és a világon senkit fel nem vesznek. Nagyon szépen kérték, hogy eszközöljem ki számukra a szerződést. Könyörögtek. Megígértem a két fiúnak, hogy mindent meg fogok tenni és akárhogy van is, erre a nyári gázsira minden körülmények között számíthatnak. Mielőtt elmentek, megkérdeztem a nevüket. Az egyik Lothar Mendes volt, a másik — Ernst Lubitsch.

Megveregettem a két kedves fiú vállát és Lubitschtól így búcsúztam:

— Servus Ernőkém!

Mikor most, az elmúlt nyáron, 1927-ben itt volt Pesten, sajnos, csak az utolsó estén találkoztam vele. Össze-vissza hurcolták, ünnepelték, nyúzták, fárasztották. A Budai Színkörbe a viláért sem hozták volna el. Mindent megmutattak neki az égvilágon, csak egy nagyon magyar színésznő nagyon magyar beszédét, táncát, játékát, kosztümjeit nem tartották érdemesnek megmutatni neki. Ez engem nem a színésznő miatt bosszantott, de a magyar muzsika, a magyar ruha és a magyar tánc miatt, amit okvetlenül látni kellett volna Lubitsch Ernőnek. Én részemről nem is igen igyekeztem találkozni vele, miután semmiféle filmtől semmit nem

akarok. Az utolsó este azonban mégis bementem a Film-Club bankettjére, ahová nem is voltam meghíva, mely tettemért utólag bocsánatot is kérek. Egyszerűen beállítottam. Mikor meglátott, a legnagyobb meglepetéssel mondta:

— Hát hogyan lehetséges az, hogy nekem ezt egyetlen ember sem mondta, hogy maga Pesten van és játszik!

Ezzel már hibátlanul kezdte is énekelni a Brettlgräfin slägerszámát:

— Erinnerst Du dich? »Wir sind nur Püppchen, Püppchen, Püppchen nur aus Holz und Wachs...«

A vér a fejembe és a szívembe szökött. Csak igazi nagy tehetségek erénye a hála és a kedves visszaemlékezés. Aztán leült mellém. Ezer kérdése volt, nekem kétezer. Mikor búcsúzott, azt mondta:

— Nem tudom, mi és hogy lesz az életben, de én neked barátod vagyok. Amennyiben Hollywoodba akarnál jönni, állok mindenben rendelkezésedre. Akármit akarsz csinálni, akárhol, mondd meg, kiket akarsz ismerni, kiket nem, amiben csak szolgálatodra lehetek, parancsolj velem.

Ezzel megint kezdte énekelni a Brettlgräfin:

— Wir sind nur Püppchen, Püppchen... und jetzt nur noch einmal sagen Sie mir: Servus Er-nö-kem.

Boldog vagyok, hogy olyan nagy karriert csinált és olyan rendkívüli filmrendező lett belőle. És büszke vagyok, hogy a cipőtalphoz, melyen magasan ívelő útjára elindult, nekem is van egy hajszálnyi közöm.

XLIII.

Hajnali kocsizás a Grunewaldban

Nyugodt lélekkel állíthatom, hogy első vizsgám a német nyelvből kitűnően sikerült. A Brettlgräfin előadása mindannak megfelelt, amit és ahogy vártuk tőle. Határozott nagy sajtósikere volt és a rekkenő nyárban — olvadt az aszfalt — egy drámai színházban, ahol nincsenek operettelőadásokhoz szokva, nagyon szépen és minden várakozáson felül sikerült. Az egyetlen nagy baj az volt, hogy mikor augusztusban a Deutsches Theater elkezdte a munkát, mi nem tudtuk egy másik színházban folytatni a darabunkat, mert mindegyikben játszottak és csak októberre lehetett volna megfelelő színházat kapni. Kéthónapi pihentetés után egy darabot ismét elővenni, folytatni, annak igazán nem lett volna semmi értelme. Itt fekszenek előttem a berlini kritikák, amelyek tényleg fenomenálisak. Az első próbálkozásom után tényleg úgy nézett ki, hogy örökre a német színpadon maradok.

Reinhardt sehogy sem akarta elhinni, hogy ilyesmi lehetséges legyen. Februárban még elrohantam a Dété pincéből, éjszakának idején, hogy tanuljam azt a nyelvet, melyből egy mukkot sem beszéltem. Júniusban pedig már játszom a Deutsches Theater színpadán. Ezt bizony magam sem hittem volna. Mi mindent képes produkálni az energia és a szorgalom. Reinhardt bejött az esti kosztümös főpróbámra. Az az este is felejthetetlen lesz, míg élek. Az első páholyban ült, a színpadtól

jobbra, a földszinten. A könyökére támaszkodva, nagyon előrehajolva, figyelt. Merően nézett, egy pillanatra sem vette le rólam a szemeit. A második felvonás után professzorom kíséretében bejött az öltözőmbe. Nagyon komolyan nézett rám és a következőket mondta:

— Hagyja ott az operettet. Menjen át a prózaszerepekre és maradjon itt a Deutsches Theaternél. Garantálom, hogy nagyon rövid idő alatt a világ egyik legelső színésznőjét csinálom magából.

Hülyén bámultam rá. Nem értettem, hogy egyebet is lehet játszani, mint operettet. Nem értettem, hogy olyasvalamit is lehet csinálni, ami miatt aztán talán soha vissza nem mehetek a hazámba, örökre itt tartanak és el kell szakadnom Imre gróftól. Makacsul nézett a rettenetesen átható tekintetével, egy pillanatig le nem vette rólam a szemét, aztán kicsit vontatva, orrhangon, ahogy beszélni szokott, folytatta:

— Ha ez mind igaz, amit csinál, ha ez a láva, ez a féktelen temperamentum mind nem tettetés... hihetetlen!... akkor olyan jövő áll maga előtt, amilyenre még nem is volt példa.

A másnapi premieren ő drukolt a legjobban. Rám úgy hatott, mint egy kígyóbűvölő. Különben miért éppen rám? Mindenkire. Ez a csodálatos bűvölőereje a sikereinek a titka. Különben ez is hibás megjegyzés, mert a sikereinek a titka a hatalmas tehetsége. A bűvölés csak biztos eszköz a céljai elérésére. Lenyűgöző tud lenni. Bódító. Ellenállhatatlan. És ezerszer jaj annak, aki össze-

keveredik vele. Bármilyen irányban. Valaki, akin nem lehet nyerni. Valaki, akire kivétel nélkül minden esetben rá kell fizetni. Valaki, akit a környezete, a barátai, a tagjai, a szeretői, írógárdája, üzlettársai, feleségei, kivétel nélkül mindenki, aki egyszer a bűvkörébe jut, félistenként kell hogy imádjon, de akik ebben a bűvkörben előbb-utóbb sírva borulnak az asztalra. Nem mondom, hogy állandóan, mindig, mindenki csak leborul és sír. Ó, nem... Rengeteg az a fény és kellem, amely a tehetségéből és a csengő nevetéséből a környezetére kiárad. Csak rendkívüli tehetségek tudnak olyan őszintén, olyan világos gyermekhangon nevetni, mint Reinhardt szokott. Én csak azt mondom, hogy senki sem ússza meg Reinhardtot valamelyes keserűség nélkül. Akár mint barátja, akár mint üzlettársa, akár mint írója és végül — akár mint felesége. Reinhardtra rá kell fizetni. Az igaz, hogy senki úgy nem tud megcsinálni embereket: színészeket, írókat, színésznőket pláne! — ez szinte specialitás nála —, mint Reinhardt. Az igaz, hogy senki sem tud olyan csodálatos fölénnnyel, jeges hidegvérrel elejteni valakit, mint éppen ő. Senki nem tud úgy felkarolni és égis lódítani valakit és a világon senki nem tud elmenni ugyanazon valaki mellett, ha már nem felel meg a számításainak — annyira köszönés nélkül, mint ő. Viszont ha nem volna ilyen, sohasem lett volna az, aki.

Nekem halálosan tetszett. Nem tudom, nem vagyok-e szerénytelen, ha azt mondom, hogy én is tetszettem neki. Talán egy nagyon kicsit. A premierem

után még vagy tíz napig Berlinben volt és minden nap beült a földszint bal egyes páholyba. Az én első tekintetem pedig — bizony, mi tűrés-tagadás — amint a színpadra léptem, az első páholyra esett, hogy ott van-e. Hát ott volt. Abban az időben egy kicsit háttérbe szorult a téglási kastély. Ha nem lettem volna egy kemény tiszaháti gyerek, aki Bereg megyében nőtt fel, kilencven kilométerre a galíciai határtól, hát én is menthetetlenül rákerültem volna a ráfizetők listájára. Most utólag sajnálom. Már régen kihevertem volna azt a kis ráfizetést. De pechem volt. Egy stílustalan, józan tiszaháti voltam, kilencven kilométerre a galíciai határtól.

Júlia komornám ijedten konstátálta, hogy nem ismer rám. Soha nem történt meg Berlinig, hogy házon kívül vacsoráztam volna. Még mindig nem szüntem meg beregszászi fejjel gondolkozni. Berlinben már kezdett kellemetlen lenni a sok levendulaillat és hófehér felhő, amellyel állandóan körül voltam véve. Júlia is kezdett már bizonyos kis ártatlan kérdésekben túlkomolynak látszani. Szerettem volna Júlia és Fräulein Irma mentesen vidáman belekacagni a levegőbe és szerettem volna, ha egy-egy olyan estén, mikor valami mulatságos, vicces, pajtási vacsoráról két óra felé vetődtem haza, nem szorította volna össze a szívemet a szemrehányás és megbánás keserű érzése, mikor a szobámban az asztalomon rám várakozó gyöngédhangú sürgönyt felbontottam. Rettenetesen bántott a Júlia örökösen szemrehányó tekintete. Bosszantott, hogy

semmi olyat nem teszek, amit nem volna szabad, vagy ami szomorúan végződhetnék és mégis mindig úgy néztek rám, mint egy haldokló betegre. Végül is azt cselekedtem, hogy becsaptam Júliát. Elszöktem tőle. Történt pedig egyik nap, hogy nagyban fogadkoztam, hogy ma este aztán igazán nem megyek sehova. Elég volt már a sok viccelődésből. Szépen hazajövök előadás után és lefekszem. Úgy is történt. Alig vártam, hogy Júlia is, Irma is horkoljanak, uccu neki! kiugrottam az ágyamból, felöltöztem, lerohantam, beültem egy taxiba és a megbeszéléshez híven, az Unter den Lindenen levő Dressl Restaurant előtt — amely azóta már megszűnt — jelentkeztem. Szép rendezésen, indiszkréten elmondom, hogy a taxi a Grunewald felé vette az útját, melynek hatalmas fáí közé szinte befurakodott a nagy Max gyerekesen csengő nevetése. Én olyan szépnek a Grunewaldot sohasem láttam, mint akkor hajnalban. És nyár volt és szinte édes volt a levegő és kékes, hajnali derengés és én csak hallgattam egy zseniális embernek a zseniális szavait és a szédülő fejemet a két kezem között tartottam, hogy érezzem, hogy még megvan és rengeteg évvel voltam fiatalabb és a Grunewaldban tündérszép volt a hajnal és a képzelődő, túlfutótt agyam elé rajzolt perspektíva még minden grunewaldi hajnalnál is szebb volt és egy halványkék muszlintsál lobogott a levegőben, mint egy könnyelmű felhő és én mindezek közben folytonosan csak azt hajtogattam magamban, hogy: nekem pedig innen mégis ki kell szabadulnom, nekem itt egy

árva szót nem szabad komolyan vennem, mert ha csak egyről elhiszem, hogy igaz-való, már attól az egy szótól koldulni fogok örök életemre. Így kerültem én a kora reggeli órákban ismét haza, pontosan úgy, ahogy éjjel tizenkettőkor elindultam.

Olyan kedves és édes hosszú évek után e grunewaldi visszaemlékezés. Nem mondom, hogy vissza-kívánom. Egész biztos, hogy a fáknak nem volna az az üde, édes, tavaszi színe, a levegő sem volna olyan illatos, a nevetés sem csengene olyan tisztán és a hitem sem volna ugyanaz a nagy Maxban, ami akkor volt. Azóta rengeteg idő elmúlt, sokkal öregebb lettem, talán okosabb is és jobban belelátok a boszorkányok kotyvasztókonyhájába, mint annak idején. Nem olyan illatosak már a grunewaldi fák, mint akkor voltak.

Ettől a kirándulástól, amely természetesen a hajnali órákban kisült, Júlia kétségbe volt esve. Küldött egy sürgönyt Imre grófnak, hogy azonnal jöj-jön. Rohanjon, mert baj van. Kedves kis Imre másnap már ott is volt. Fogalmam sem volt az érkezéséről és nagyon meglepett, mikor megláttam.

— Hát maga hogy kerül ide így egyszerre, minden előzetes bejelentés nélkül? — kérdeztem, kénomban egy kicsit vicces hangot erőltetve.

— Júliától kaptam sürgönyt, hogy azonnal jöj-jek, mert baj van. Az Istenért, csak nem beteg? Csak nincs valami komoly baj? — Sápadt volt, mint a fal és alig bírta kinyögni a szavakat: — Mi történt, az ég szerelmére?

— Semmi — feleltem nagyszerűen megjátszva a

nyugalmat —, abszolút semmi. Csak éppen nekem nagyon tetszik Reinhardt és flörtölök vele.

Nagyot sóhajtott, mint mikor valakinek egy kő esik le a szívéről. Pár pillanatig hallgatott. Végül annyit mondott:

— Hála Istennek. Már megijedtem, hogy valami komoly baja van.

Érdekes. Egy mágnás sohasem fogja elhinni, hogy egy színigazgató az ellenfele is lehet. Egy mágnás ezt nem hiszi el soha. Egy színigazgató, az nem vis-à-vis.

Míg Imre Berlinben volt, nem igen láthattam nagy ideáломat. Mikor pár nap múlva elutazott, úgy éreztem, hogy a nap már nem süt olyan forrón és a képzelt délibáb már el is oszlott. A jó kis Imre jelenléte, csodálatos jósága megint csak helyre-pofozták a fejemet, anélkül hogy ő ezt akarta volna, vagy bármi súlyt is helyezett volna az egész kérdésre. Megint azt éreztem, hogy nem nekem való az ilyesmi. Az én életem útjai mégis csak a magyarországi dűlőutakra és búzatáblákra, lankás vidékeken elterülő cserfaerdőkbe vezetnek. Mit ugrálok én itt össze-vissza, mikor a világ legnemesebb szíve dobog értem.

Egyik este aztán, párperces kis vita után, nagy ideáлом rámcapta a taxiajtót, a fejére vágta a kalapját és elment. Még azon az éjjelen elutazott. A Lidóról kaptam tőle sürgönyt, melyben csak ennyi volt: Wir sind nur Püppchen, Püppchen, Püppchen, wie aus Holz und Wachs... Idézet a Brettgräfinből.

Így kerültem én ki a ráfizetők listájából. Legalább is akkor ezt így hittem. Ma, keresztül-száguldva egy egész hosszú életen, érzem, hogy nem volt igazam. Magam elé varázsolva a nagyszerű Max rendkívüli lényét, úgy érzem, hogy vállalni kellett volna azt a kis vagy akár nagy rizikót is! — ami velejár.

Mikor 1924-ben Bécsben játszottam az Antóniát, sokszor elbeszélgettünk a multról, a legnagyobb és legjobban szenvedő ráfizetővel, Frau Reinhardttal, a mindnyájunk számára kedves ismerős Else Heimssal. Else Heimsot még színinövendékkoromban láttam először, mikor a mostani Fővárosi Operett-színházban — amely akkor még orfeum volt — egy német társulattal vendégszerepelt. A Jugendet adták és Max Reinhardt volt a partnere, aki egy papot játszott. Élmény volt számomra Else Heims, babonás fiatalságában, őszinte játékával, nyulánk, magas alakjával. Dacára, hogy nem értettem a nyelvükön, nagyon el voltam ragadtatva az előadástól. Hosszú évek elmúltával aztán a kedves, vidám Else Heimsből szegény Frau Reinhardt lett. Mikor meghallottam, hogy Else Heims végre is kiforszírozta, hogy Max elvegye, nagyon sajnáltam őt. Nem jó az ilyen világhírű legények ellen bizalmasságot elkövetni. A házasság természetesen nem felelt meg a várakozásoknak. De semmiféle tekintetben, senkinek. Pörösködés, csúnya válóper, keserűség lett a vége az évekig tartó lángoló szerelemnek. Nem mondhatnám, hogy nagyon törik-marják magukat az emberek a Frau Reinhardt barátságáért. Ellen-

kezőleg. Szép nyugodtan átsétálnak a túlsó oldalra, ha meglátják az uccán. Akinek bármi néven nevezendő remélnivalója van Professor Reinhardtól, bizony nem szívesen mutatkozik olyasvalakivel, akinek személye határtalanul kellemetlen a nagy Maxnak. Miután engem az ilyen kérdések nem túlságosan izgatnak, többször összeültem Bécsben Elsével a Schönerben ebédelni és próbáltam a szégyén, tévelygő, szenvedő asszonyt nyugodtabb útra terelni. Próbáltam meggyőzni arról, hogy amikor egy férfi egy más asszony miatt el akar hagyni valakit, abba bele kell nyugodni. El kell válni tőle. Semmivel nem lehet jobban büntetni a dicső férfinemet, mint azzal, hogy belekergetjük őket egy új házasságba. Egyike a világ legszebb színjékainak. Erről azonban Else Reinhardtot nem lehetett meggyőzni. Hiába volt minden igyekezetem, az arca égett, a kezei remegtek, gyorsan vett lélegzetet... Éreztem, hogy ezen soha, senki nem tud változtatni. Szegény kis fő-fő ráfizető...

XLIV.

Londonban hej!...

A berlini próbálkozást teljes sikernek lehetett volna nevezni, ha nem jött volna közbe az a kis csekélység, hogy félbe kellett szakítani. Ha tovább lehetett volna folytatni, minden a legnagyobb rendben lett volna, de ez, mint már említettem, lehetetlen volt. Így tehát a berlini operettszínházak igazgatóival kellett a további terveimről tárgyalni. Nem

akarnék túlozni, de komolyan mondom, ha egy kis kutyának beadnák mindazt a sok butaságot, amit én azoktól az operettigazgató titánoktól hallottam, azt hiszem, egy pillanatig sem élne tovább. Mert az egyszerűen leírhatatlan. Az igaz, hogy nehéz is volt Beőthy László után azt kívánni, hogy minden berlini igazgató olyan legyen, amilyen ő volt. Az is túlzott kívánság volt, hogy Reinhardt legyen valamennyi. Semmi különösebb feljegyezni valóm nem volt ezekről a tárgyalásokról, csak arra emlékszem, hogy minden egyes alkalommal fizikai fájdalmat éreztem. A leghetetlenebb tervekkel állottak elő. Olyan is volt, aki mindenáron a Szép Helénát akarta velem játszatni. Egy másik a Denevérben az Adélt. Ez Gregor volt, a Komische Oper igazgatója. Miután ahányan voltunk, annyiféle beszélünk és sehogy sem tudtunk megállapodni, összepakkoltam és hazamentem Tótszerdahelyre kicsit kiluftolni a fejemet a sok német szótól, kicsit úrnak lenni, lovagolni, és főleg és egyesegyedül — megint sokszor együtt lenni a jó Imrével. Az is fontos kérdés volt, hogy hogyan tudok az adósságaimmal tovább lavírozni. Mindennap vártam, hogy megütik a dobot a tótszerdahelyi kapu előtt. Nehéz idők voltak. Ez azonban akárkin inkább meglátszott, mint rajtam. Nem azért, mintha olyan könnyelmű volnék, hogy az ilyesmi nekem bagatell, hanem inkább azért vagyok ebben a tekintetben fölényben mások felett: ha komoly baj van, ha igazán elkap az örvény, alig van valaki, aki abból az örvényből olyan haláltmegvető nyugalommal, egy arcizomrándulás nélkül

tudna kikecmeregni, mint szerény személyem.

Mennyire szerettem volna örökre Szerdahelyen maradni. Mennyire szerettem volna a »branche«-sal soha többet nem találkozni. Milyen boldogan felejtettem volna el az egész színpadi multamat, keserves küszködéseimet, ragyogó sikereimet, Berlint, Reinhardtot és mindent a világon, ha tehettem volna. Mennyire elfog még ma is a keserűség, ha arra gondolok, hogy mindaz a szép, nemes, tisztességes, egyenes, becsületes, korrekt, amiből én abban az időben össze voltam rakva, egyszerűen áldozatul esik valakinek, aki anyai és születési jogainál fogva rombadönti két ember boldogságát.

1908 novemberében ismét visszamentem Berlinbe, mert imádott professzorommal tovább akartam tanulni. Tényleg olyan nagyszerűen ment a német szó, hogy ha akkor lett volna a mai eszem, a jó ég tudja, milyen magaslatokon tündökölnék. Ez különben nem is helyes kifejezés, mert én ilyesmire nem is vágyom. Nekem a legnagyobb magaslatot a Hazám jelenti. Egy színésznő csak a saját nyelvén lehet tökéletes. Ez már egyszer bizonyos. Egy idegen nyelven játszó színésznő soha nem emelkedhetik egy bizonyos kis magaslaton felül. Ezzel nem akarnám azt mondani, hogy nem szabad idegen nyelven játszani. Sőt kell is. Minél nacionálisabb valaki, idegenben annál internacionálisabb. Ez furcsa, de mégis így van. Egy saját nyelvén játszó nagysággal csak akkor tudunk lépést tartani, ha nagyon erősen virítanak bennünk azok az új, különös színek, amelyekben az ezeréves föld virágai

pompáznak, amely virágok, ha vannak is idegenben, nem olyan színpompásak, nem nőnek olyan buja réten, nem hajladoznak olyan büszkén-szomorúan, mert nem a magyar naptól kapták az éltető sugarat. Én úgy érzem, hogy a szívemben minden magyar virág minden színe megvan. Lehet, hogy nem tudom ezt kifejezésre juttatni, de egész biztosan magamban hordom a magyar föld virágait: búzavirág, pipitér, katángkóró, kikirics, pipacs, kardliliom, bazsalikom, kékliliom, kökörcsin, tigrisliliom, hajnalka, szarkaláb, halálfa, égőszerelem... Milyen gyönyörű szép szavak. A világon semmiféle nyelvben nem lehet ilyen szépet találni. Ha pedig ismételten idegen nyelven fogok játszani, az semmi egyébért nem fog megtörténni, mint hogy ezeket a gyönyörűséges virágokat egy nagy bokrétába kötve, idegen országban, odahajíthassam.

Mikor Berlinben megjelentem, nagy volt az öröm a régi pajtások között. Professzorom még nagyobb szeretettel tanított, mint azelőtt és még jobban ambicionálta, hogy belőlem német színésznőt faragjon. Akkoriban volt a premierje Lehár »Der Mann mit den drei Frauen« című operettjének, melyen ott voltam és előadás után a Central kávéházba is elmentem, megint csak a régi kedves Reinhardt társasággal és megint csak Júlia komornám irtóztató megbotránkozására. Ott volt Lehár is, a librettistái is, Verő, Hatvany Lajos és Molnár Ferenc. Egy fehér-fekete csíkos kitűnő párizsi ruha volt rajtam, egy pici kis rózsákból összeállított kalappal. Kalap is, ruha is nagyon elegáns volt és szép.

Magamról ezt nem merném állítani, hogy szép voltam. Sápadt, szeplős volt az arcom, melynek csúnyságát még csak jobban kiemelte a kifogástalan párizsi öltözék. Ma persze már könnyebb elviselni egy ilyen arcot, mely azóta sem változott, mert ma már rálehelünk egy kis rózsaszínű harmatot és minden a legnagyobb rendben van. Abban az időben még azt is agyonvertem volna, aki proponálni merte volna az ilyesmit. Molnár Ferencnek láthatólag nem tetszettem. Szinte ki nem állhatott. Utálatosnak, hencegőnek, elbizakodottnak tartott. Én csak annyit vettem észre nála, hogy nincsenek egészen rendben a körmei.

1909-ben, március 29-én játszottam először a Szultánt Bécsben, a Johann Strauss Theaterben, amely akkor új színház volt és kereste az érdekeségeket. Az én helyem Bécsben nem a Strauss Theaterben lett volna, de a Theater an der Wienben. Oda azonban engem a jó Karczag Vilmos nem eresztett be. Azt vallotta, hogy addig, ameddig ki lehet kerülni, hogy Fedák bejöjjön Bécsbe, addig tüzzel-vassal meg kell akadályozni. Mert vagy nincs sikere és akkor régen rossz, vagy nagy sikere van és akkor vagy nagyon meg kell fizetni, vagy elviszi egy másik színház és akkor az az eset áll elő, hogy mások számára fedezett fel egy új csillagot. Karczag Vilmosnak mint színházpolitikusként teljesen igaza volt.

A Szultán Bécsben nem volt valami egetverő siker, de nem is volt bukás. Olyasvalami volt, ami nem pászol hozzám. Valami, ami felett lehet vitat-

kozni. Se hideg, se meleg. Ezek a német nyelven való próbálkozások nem voltak egyebek, mint a belépődíjak, melyeket fizetnem kellett ahhoz a le nem írható, fenomenális sikerhez, ami 1924-ben az Antónia volt. Az a siker aztán igazán minden előzetes küszködést megért. És ha meggondolom, hogy az Antónia is csak előzetes futárja mindazoknak a sikereknek, melyek — ha ugyan lesz hozzávaló időm — rám még Bécsben váraкоznak, igazán nem volt nagy a tandíj, amit fizettem.

A bécsi Szultán előadások legkedvesebb epizódja a következő volt: Egy napon behoznak egy nagy csokor La France rózsát az Imperial Hotel-beli lakásomba. A csokor mellett egy kis cédula — Miss Haltontól. Szenzáció. Arra kért, hogy látogatnám meg, ő is ugyanebben a hotelben lakik, sőt ugyanazon az emeleten. Jött volna ő hozzám, de nem tud, mert betegen fekszik. Magamra kaptam egy kabátot és rohantam hozzá. Die grosse Blonde... Szenzációs érzés volt, mikor egyszerre csak tudtam vele beszélni. Még mikor utoljára láttam, csak integettem, mint egy kuka. Nagyszerű volt hallani és érteni, amiket beszélt az a rendkívüli, nagystílű, okos asszony. A legjobb barátok lettünk és a legjobb barátok is maradunk, míg élünk. Alig volt értékeesebb, tehetségesebb barátom, mint Mary Halton. Szeretettel gondolok rá és akárhol is van ebben a percben, a londoni palotájában vagy a Bécs melletti hinterbrühli kis kastélyában, lelkes szívvel hintem felé a hála ezerszínű virágát. Nagyszerű, okos Mary Halton...

1909 nyarán már le voltam szerződtetve a londoni Colosseum varietéhez. Nagy szó volt akkor varieté-színpadra menni, de minden ellenáramlatot azzal pariroztam ki, hogy Sarah Bernhardt ugyanezt csinálta, mégpedig ugyanezen a színpadon. Leszerződtem tehát horribilis gázszal 1909 decemberére egy kis húszperces szkeccsre, amelyben cigányokkal kellett énekelnem. Elindultam tehát cigányokat keresni. Bejártam az egész környéket, míg végre Keszthelyen meg is találtam a megfelelő bandát.

Nagykanizsára, melytől Tótszerdahely tizenöt kilométerre van, rendszeren kocsin jártam be. Hol négyes cugon, hol kettesen, de kivétel nélkül mindig nagyszerű lovakkal. Mert adósság az volt, de négyes cug is volt! Ez a kettő, azt hiszem, szerves összefüggésben van egymással. Kanizsán volt egy igen tisztelt öreg barátnőm, Vidorné, gelsei Guttmann Hedvig. Viki néni. A Guttmann ház Nagykanizsán nem volt közönséges látvány. A régi, egyemeletes, sárga ház különös nagy szeretettel ölelte magához a vendégeket. Viki néni, a fekete, egyszerű selyemruhájában, az elmaradhatatlan fekete csipkefejdíszével, olyan volt benne, mint egy régi keretből kilépett, megelevenedett kép. Csak a jóteknységnek élt. Végtelenül jó asszony volt. Ezzel a pár sorral a szeretetteljes visszaemlékezés friss virágát teszem le sírhantjára. Ez a jó Viki néni állandóan körül volt véve a legkülönbébb kreaturákkal, protezsékkal. Akinek már sehol sem volt keresni valója, az mind Viki nénihez menekült. Azt mondja nekem egy napon a jó Viki néni:

— Zsazsikám, miután magának senkije sincsen, aki elkísérné Londonba és vigyázna magára, legalább vigyen magával egy olyan valakit, aki a cigányokat rendben tartja, mert meglátja, nem fog velük egyedül boldogulni. Szeretném megkímélni magát egy cigánybanda minden furfangjától és kellemetlenkedéseitől.

Ebben Viki néninek igaza is volt. Akkor jutott eszembe, hogy csak nem állhatok oda a cigányokkal örökösen veszekedni és kifizetni a gázsijukat és hallgatni a szüntelen panaszkodást és lamentációt, Nem állhatok oda végre is a rendőrséggel fenyegetni őket, mert ahol cigány van, ott a rendőrség is elkerülhetetlen, ha csak fenyegetésben is. Egy napon megint azt mondja nekem Viki néni:

— Itt van ez a derék fiú, ez a festő, ez a Reinitz. Nagyon szegény gyerek és boldog volna, ha kivinné magával. Magának hasznos, neki meg életkérdés.

Megfontoltam tehát a Viki néni szavait, pár nap múlva már meg is állapodtam Reinitz úrral, akinek átadtam az egész cigányproblémát és aki ki is utazott velük, bajlódott, elhelyezte őket és nagyon hasznos volt, hogy Viki nénire hallgattam. Ez a Reinitz történet egyszerűen aranyos. Muszáj vagyok elmondani. Dacára annak, hogy a Colosseumban fogalmam sem volt róla, hogy tulajdonképpen mit is kellene csinálnom, elbizakodott fejvel azt hittem, minden jó, amit feltálok, úgylátszik, mégis volt sikere annak, amit előadtam, mert az aláírt szerződést még kétszer meghosszabbították, ami a Colosseumban már határozott sikert jelent. Pedig bizony

így utólag megvallom, hogy mindannak, amit csináltam, se eleje, se közepe, se vége nem volt. Két hónapot töltöttem akkor Londonban. Az én Reinitzomat nem láttam, csak előadások előtt, vagy még akkor sem. A cigányokat kitűnően megabricholtta. Egyszer egy délutáni előadás alkalmával beállít — lovaglódresszben.

— Hát magát mi a csoda lelte, hogy nappal az uccán lovaglóruhában jár? — kérdeztem elbámulva.

— A Hyde parkból jövök — felelte könnyedén, mintha csak lovaglódresszben született volna — a délutáni sétalovaglásomról.

— Mi a fenéről? Hol lovagol maga sétát?!

— A Hyde parkban.

— Ejha! Oszt' hogy csinálja azt?!

— Nagyon egyszerűen. Itt a Colosseumban megismerkedtem egy lovardatulajdonossal, aki ingyen enged lovagolni. Lefizetésre vettem ezt az elegáns lovaglófelszerelésemet. Már egy hete oda járok és már két nap óta a ladykkel ki is lovagolok a Hyde parkba és két nagyon előkelő ladyt már kezdek is festeni, de csak a jövő héten, mert akkorra lesz kész az atelier-m.

Püff neki! Leestem a székemről. Remek. Még mondják aztán, hogy nem tehetséges egy ilyen cigányokkal Londonba utazó magyar gyerek. Tényleg volt atelier-je és tényleg festette a londoni társaság két legelőkelőbb ladyjét. Mikor elutaztam, ottmaradt. Teljesen elvesztettem a nyomát. Évekig nem hallottam róla semmit. Hogy 1924-ben kint

jártam ismét Amerikában, sokszor hallottam a magyaroktól a Rasskó nevet. Hogy így Rasskó és úgy Rasskó, mit szól hozzá Rasskó és megint Rasskó. Kérdeztem, ki az. Azt felelték, egy vezető magyar, aki nagy karriert csinált és fest. Lehet, hogy a nagy karrier azóta már megint sehol sincs, mert az Amerikában úgy van, hogy minden pillanatok kérdése. Mire az ember egy év múlva visszamegy, még a nyomát sem tudja megtalálni azoknak a virágzó fáknek, melyeket otthagyt és melyeket közben egy földrengés valósággal lesöpört a föld színéről. Szóval én ezt a Rasskó festőművészt nem ismertem. Mikor egyszer aztán összejöttem vele, lelepetten kiáltottam fel:

— Reinitz, maga az?! Egészen idáig lovagolt a sárga csizmában? Szívemből örülök.

Tényleg nagyon örültem neki. Szép műterme volt, lakása és úgy nézett ki, hogy jól megy dolga. Mindez persze négy év előtt történt. Azóta nem tudom, hogy és mint van. Ismétlem, Amerikában minden lehetséges.

A londoni Colosseum első sorában gyakran lehetett négy feltűnően elegáns ifjút látni. Magyarok voltak. Jöttek nótákat hallgatni. Egyik este, kis gyöngyvirágcsokrok kíséretében, mind a négyen jelentkeztek az öltözőmben: gróf Csekonics Iván, báró Than Albin, gróf Pejacsevich Elemér, báró Szentkereszty Béla. Remek négy fiú volt. Akárki megnézhetné őket. Mindig hallottam rajongani az angol arisztokrátiáért. Biztosan joggal. Sőt később én is úgy tapasztaltam, hogy teljesen joggal, de

ehhez a négy magyar legényhez nem igen lehetett őket hasonlítani. Ha volt valaha négy úrigyerek ezen a világon, akkor ez a négy az volt. Nagyon összebarátkoztunk és elválhatatlan pajtások lettünk. Be szépek is voltak a koratavaszi kirándulások a Hampton Courtba, Richmondba, hol a bársonyos angol gyepen a lila és fehér kikirics úgy virított, mintha Isten a magasból egy irdatlan nagy kosárból kiöntötte volna, — a Themsére, a liverpooli akadályversenyekre. Be kedves volt egy-egy bevonulás a Ritzbe lunchre, ahol a híres Teodor nevű főpincér egyszerre három asztalon ugrott keresztül, hogy a hölgyet, aki a négy ultra-elegánssal bejött, a legjobb asztalhoz vezesse a bámuló emberek között, akik nem tudták megérteni, hogy a kicsit exotikus hölgy milyen nyelven beszélhet Teodorhoz, akinek lángol az arca az örömtől. Teodor azóta a newyorki Ritzben uralkodó főpincér és éppen olyan híres, mint Londonban volt. Newyorkban is pontosan úgy rohan elibém, mint Londonban tette. Csak persze a négy elegáns hiányzik. A társaság is más, mint Londonban volt. Egészen más. Csak annyiban hasonlít, hogy itt is, ott is angolul beszélnek. Azt sem egyformán. Nagyon különböznek egymástól.

A négy kedves fiúra nagy szeretettel emlékszem vissza. Szerettem, mikor beültettek egy óriási, virágos angol fotőjbe, mellém kuporodtak a földre és halk hangon énekelni kellett nekik magyar nótákat. Whisky and soda mellett, Londonban, szép, bánnatos, régi magyar nótákat. Ez mindnyájunknak

nagyon jól esett. De tudtam én azt jól, hogy az első öltöző-vizitnek ez lesz a vége. Édes, régi magyar nőták... séták a kikiricses pázsiton, a brightoni tengerparton. Tudtam én jól, hogy valami soha el nem felejthető, kedves következik, mikor az első látogatáskor búcsúzaskor az öltözőm ajtajában úgy köszöntem nekik: A viszontlátásra Váncsi, adieu Albi, adieu Elemuci, adieu Uposz... Most is hallok a kis, uniformisba bujtatott groom energikus kopogását és éles hangját:

— Next please! — ezzel már rohant is tovább, még egyszer visszakialtva: — Next please!

Váncsi, Albi, Elemuci, Uposz... régi szép idők... régi, régi úrvilág, kedves emlékek... adieu!

XLV.

Egy cigány, egy király...

Belgrave Square 18, London. Fényes palota. A magyar-osztrák követség háborúelőtti ragyogó otthona. Nagystílű volt, mint háború előtt az egész életünk. Háború előtt még fejedelmi palotánk volt a Belgrave Square-en, huszonnégy koronáért vetünk egy angol fontot és a nagykövetünk pertu volt az angol királynéval. Így van, ahogy mondom: pertuk voltunk az angol királynéval. Gróf Pouilly-Mennsdorf úgy mondta Alexandra királynénak: Majestät, wenn ich Dich bitten darf... Azóta nagyot fordult a világ. Nincs többé hatalmas palotánk a Belgrave Square-en — valljuk meg, hogy ehhez az összekarmolt, szétmarcangolt árva arculatunk-

hoz nem is pászolna — és a nagykövetből is csak követ lett és nem rokonunk többé az angol királyné. Kedves, végtelen úri dáma, Alexandra királyné sincs többé.

Első Ferenc Józsefnek sem fogok többé meghajolni a kis ischli színház kárpitja előtt. Azt mondják, akkor volt utoljára színházban, mikor Ischlben a Szultánt nézte meg. Úgy tudom, gróf Paar hozta el az előadásra, melyen a Felséges úr nagyszerűen mulatott és fennhangon nevetett az Oscar Sachs mókáin. Rólam egyetlen szempillantásig nem vette le a gukkert. Én ezt onnan tudom, mert én is állandóan őt néztem. Gondoltam, én nézhetem, mert én jóban vagyok vele. Apám küldte neki vissza a Ferenc József rendet, nem én. Nem vitatkozom senkivel és nem is akarok egy pillanattig sem politizálni, csak éppen annyit szeretnék mondani, hogy nagyon boldogságos idők voltak azok, amikor még a kárpitba vágott lyukon keresztül azt lestük a színpadról, hogy megjött-e már a király. Az aztán persze megint más érzelmi kérdés, hogy egy ilyen magamfajta vadmagyarnak németül és idegenben kellett játszani, hogy az Uralkodó előtt megjelenhessen. Azért írom nagy U-val, mert tényleg az volt: Uralkodó. Az utolsó nagy Uralkodó. Okos, hideg, korrekt Uralkodó...

Szóval, hogy a Belgrave Square-t folytassam, abban a remek palotában adott egy fényes estélyt Pouilly-Mennsdorf gróf, hogy az angol Felségeknek, akik a magyar zenét nagyon szerették, velem pár nótát elénekeltessem. Izgalmam tetőpontjára hágott,

mikor a nagykövet maga hozta el számomra a meghívást. Kedvesen igyekezett felvilágosítani arról, hogy az udvar előtt kell megjelennem és ennél fogva bizonyos etikett-szabályokat szem előtt kell tartanom. Nagyon hülyén nézhettem rá, mert azonnal folytatta, hogy addig még van egy hosszú hét és ő majd pontosan meg fogja magyarázni, hogy mit és hogyan kell cselekednem. Úgylátszik, a követségi fiúk jóelőre figyelmeztethették, hogy jó lesz ezzel a tiszahátival vigyázni, nehogy valami félreértés legyen aztán a dologban.

A nagykövet tehát meghívott lunchre, melyen Csekonich Iván és Pejacsevich Elemér voltak a partnerek és finoman, kedvesen megindult az oktatás. Láttam rajta, hogy lehetőleg úgy szeretné csinálni, hogy ne is vegyem észre, miről van szó. Mikor először léptem be a követségi palota hatalmas kapuján, első titkos gondolatom az volt, hogy be jó, hogy ez az estély itt lesz és nem a Buckingham palotában, mert nekem ez is éppen elég. Nekem a Belgrave Square-i inasok is elég excellenciások voltak, az óriás ajtók és ablakok már ott is túlságosan megfeleltek ízlésemnek, a vikszelt padló már ott is túlzottan síkos volt és az etikett már abban a házban is olyan mérveket öltött, hogy kezdtem magam kellemetlenül érezni.

Az iskola-lunchöt persze megismételtük. Többször is. Nem lehet, kérem, az ilyesmit egy beregszászinak olyan hamar elsajátítani. Vicesek és aranyosak voltak azok a reggelik a nagyköveti palotában. Hogy állandóan mulattassam a társaságot,

úgy tettem, mintha egy kukkot sem értenék abból, amit Mennsdorf gróf magyaráz. Például, mikor ilyeneket mondott:

— ...na és akkor, amikor a felségek helyet foglaltak, maga szépen, finoman elkezd énekelni.

— Mivel, kegyelmes úr?

— Hogy-hogy mivel?

— Már úgy értem, hogy kinek a hangjával, mert az enyémet egy percre valahol útközben elhagytam és nem igen hiszem, hogy meg fog addigra kerülni.

Ijedten nézett rám, aztán, kis pauza után, mintha önmagát igyekezett volna megnyugtatni, folytatta:

— ...na és aztán majd be fogom mutatni a felségeknek. Először a királynénak. Három lépésre megáll előtte...

Rögtön félbeszakítottam:

— Hogy fogom én ezt tudni, excellence, hogy mennyi az a három lépés távolság? Ki fogja azt nekem kiszámítani?

— Na, ne okoskodjon — felelte kicsit bizonytalanul nézve rám —, hiszen ott leszek maga mellett én is. Tehát, mikor bemutatom, maga szépen egy hofknixet fog csinálni.

— Mit fogok csinálni, kérem szépen?

— Udvari meghajlást. Lehetőleg mélyen, majdnem a földre.

— Ja, hát én azt nem tudom, kérem! Honnan tudhassak én ilyesmit. Inkább talán ne is énekelnék az udvarnak. Meglássák, nagy blamázs lesz belőle.

Megint szépen lecsitítottak és újra kezdődött az oktatás. Nem engedtem a negyvennyolcból, hogy

én az ilyesmihez nem értek. Talán hagyjuk ki ezt a jelenetet.

— Tessék nekem megmutatni, kegyelmes uram, hogy hogyan kell egy olyan knixet csinálni.

Nagy derűtséget keltett, mikor felugrott és megmutatta. Akkoriban egy kicsit kövérkés volt és elég nehezen ment a mély meghajlás. A derűtséget csak az fokozta, amikor én is kezdtem hajlongani, jó magyaros, tiszaháti kiejtéssel. Egyszer csak hirtelen eszembe jutott valami és azt mondom a kegyelmesnek:

— Tessék inkább azt megmondani, mit csinálók akkor, ha a királyné a kezét nyújtja. Úgy hallottam, hogy Angliában nem divat a kézcsók, sőt egyes esetekben direkt sértésnek minősítik. Borzasztó nagy gondom van: mit csinálók akkor, ha a királyné a kezét nyújtja.

Bámulva nézett rám:

— Maga messze lesz a királynétól. Maga három lépésre fog tőle állani, tehát nem nyújthat kezét. És nem is szokott. Biccenteni fog a fejével, kérdez egy-két szót és ezzel vége is van az egész ceremóniának. Mindez, persze, csak azután történik, miután már elénekelt pár dalt. A terembe valamelyik követségi úr fogja bevezetni.

— Mindez nagyon rendben van, kegyelmes úr, csak azt tessék megmondani nekem, mit csinálók akkor, ha a királyné a kezét nyújtja. Szabad megcsókolni?

— Na, ne bolondozzon. A királyné nem nyújt kezét.

— De ha mégis!

— De nem! — felelte kicsit idegesen — a királyné nem fog kezét nyujtani.

Ennyiben maradtunk. Ennyiben maradtunk, mikor a nagy szombat este érkezett. Tiszta új ruhát csináltattam magamnak, a legelső szabónőnél. Nagyon elegánsat, egyszerűt, fehér színben. Egy vagyonomba került, de hát csak nem fogok az udvar előtt úgy megjelenni, mint egy színésznő, mikor én nem is vagyok színésznő, de menyasszony. Mégpedig egy előkelő, kilencágú menyasszony. Megjelenésem — a legkomolyabban mondom — méltó volt ahhoz a kilencágú koronához, mely a fejem felett lebegett, csak éppen a karom volt rövid az elérésére. De gyerünk szépen sorjába a királyi esztéllyel. Pont kilenc óra volt, mikor a felségek megérkeztek és a terembe léptek. A terem óriási volt, ezer csillártól világos — melyekről később a vidéki agyam megállapította, hogy csak a tükrökben látszott ezernek —, símára vikszelve, akárcsak egy korcsolyapálya. Mikor megláttam a jégpályát, kezdtem magam egy kicsit rosszul érezni. Gondoltam, ha itt történik velem valami skandalum, akkor igazán mehetek zabot hegyezni. Egyik oldalon, bent egészen a sarokban állottak a cigányok. A terem túlsó végében foglalt helyet az udvar.

Mikor már mindenki elhelyezkedett, vezettek be engem. Meghajoltam, de csak olyan félig »hofot« csináltam, mert gondoltam, jobb ha spórolok és a hatást későbbre hagyom. Azután énekelni kezdtem. Ne tessék nevetni, de a — saját hangommal éne-

keltem. Azzal kezdtem, hogy: »Káka tövén költ a ruca...« Valahonnan a fülemben maradt, hogy ezt a nótát szereti az angol király. A második sor-nál már megismerte. Egy óriási nyitott ajtóhoz tá-maszkodva állt, térdig érő fekete selyemnadrágban, frakkban, elől, a mellén, keresztben egy széles vörös szalag, a nyakában valami ordó, a kezében egy hosszú szál halaványlila viola. Mosolyogva forgatta, aztán a mellényébe dugta és elkezdett tapsolni. Ettől a kegyes biztatástól nekibátorodtam és rögtön belevágtam egy frissebb ritmusú nótába. Először csak szerényen tapogatóztam, hogy mennyire sza-bad terjeszkednem. Szerényen ugyan, de önkényte-lenül is kezdtem a cigányt dirigálni, hol a kezem-mel, hol a vállaimmal, hol a fejemmel. Csak még a lábaim nem voltak üzemben. Mikor befejeztem, nagyon tapsoltak.

A nagykövet boldog volt és biztatott, hogy csak tovább, mert nagyon tetszik. Ja úgy?! Újrázunk? — gondoltam magamban. — Az más! Akkor rend-ben vagyunk. Kiválogattam a legritmikusabb nótá-kat és a cigányt dirigálva, tovább énekeltem. Köz-ben figyeltem a királynét, aki minden mozdulato-mat hol a fejével, hol a derekával követte és a ke-zeivel verte a taktust. Helyben vagyunk már — gondoltam magamban —, csak nem tudom, mi lesz az etikettel. Mikor a második újrámát is befejez-tem, következett a bemutatás. A nagykövet csak úgy ragyogott a boldogságtól, hogy a felségek olyan jól mulattak. A megbeszélt és betanított dolgokra azonban nem került a sor. A feje tetejére fordult

minden. A királyné felugrott a helyéről, mind a két kezét előrenyujtva, felém indult:

— Mademoiselle Fedak... Mademoiselle Fedak...

Vérfagyasztó jelenet volt. Jött a királyné. Az még nem lett volna olyan ijesztő, mint az, hogy felém nyujtotta a kezét. És még hozzá mind a kettőt. A nagykövethoz fordultam:

— Hát most mi lesz? Meg fog előttem állani három lépés távolságra, vagy nem fog megállni?

Mennsdorf gróf energikusan rámszólt:

— Induljon. Előre. Három lépés távolságra álljon meg.

— Megcsókoljam a kezét, vagy ne csókoljam meg a kezét? — mormogtam a fogaim között. — Gyorsan feleljen, mert elájulok.

Az ájulásra azonban már nem került a sor, mert a nagykövet megint otthagyt és odaugrott a királynéhez, azután megint visszasikárkózott a fényes padlón hozzám és mintha csak csatába küldött volna, rámkiáltott:

— Vorwärts! Induljon! Hofknix!

Ezeket a szavakat szintén a fogai között mormogta, mire én megint csak visszamormogtam:

— Inkább arra felelne, hogy megcsókolhatom-e a kezét...

Ez alatt a villámgyors dialóg alatt a királyné pedig folytonosan közeledett és egyszerre csak ott állottam előtte, nix három lépésnyire, de olyan közel, hogy a vállamra tette a kezét. Azt hittem, megnyílik alattam a föld. Hogy rémületem tetőpontjára

hágjon, azt is megmondta valaki, hogy Ófelsége nagyot hall. Irgalmas Isten — gondoltam magamban — mi lesz mindennek a vége, még nagyot is hall. De már akkor nem volt mit tenni, meg kellett csinálni a hofknixet a fényesre subickolt padlón. Őszintén megmondom, hogy — nagyszerűen sikerült. Arra gondoltam ugyanis, hogy mint Degenfeld grófné annyi rengeteg udvarnál fogok forogni, hogy jó lesz, ha már most megmutatom, mit tudok és elintézem ezt az egész hofknix kérdést. De igazán nem viccelek, olyan nagyszerűen hajoltam meg — megtanultuk mi az ilyesmit kifogástalanul az operettekben —, hogy az udvari dámák mind körülállottak és ahányan voltak, mind egyszerre kezdtek hozzám beszélni. Az igazság kedvéért azt is meg kell mondanom, hogy az udvari urak is körülállottak.

A királyné mosolyogva, végtelenül kedvesen beszélt hozzám. Én ijedtemben, hogy nem jól hall és ijedtemben, hogy az angol királyné, valósággal ordítottam vissza a feleleteket, mire valamelyik magyar lovagom meghúzta egy kicsit a szoknyámat. Nekem ugyan huzogathatták. Mikor a királyné a vállamra tette a kezét, oldalra hajtottam a fejeimet, felhúztam a kezét az arcomhoz és megcsókoltam. Azt hiszem, Mennsdorf abban a percben már el is ájult. A királyné mellett állott egy nagyon édes öreg úr, rettentő nagy szakállal. Valahogy úgy mondta neki a királyné: old lord Suffeilt. Én annak az öreg úrnak végtelenül tetszettem, amin a királyné szemmelláthatólag mulatott. Azután azt a kívánságát fejezte ki, hogy szeretné, ha csárdást

táncolnék. Mondtam, hogy csárdást nem lehet egyedül táncolni, mert akkor úgy néz ki, mintha megbolondult volna az ember. Erre rögtön odaintette a nagykövetet, akihez így szólott:

— Ich bitt' Dich, Mennsdorf...

Mondom, hogy pertuk voltak. Nem akarom németül folytatni... szóval, azt mondta, hogy van itt magyar gróf elég, azok táncoljanak velem csárdást, mert okvetlen látni kívánja. Még most is látom magam előtt a fekete flitterruhájában és halom a kissé vontatott hangját, amint mondta:

— Monsieur le comte Cseekooniics, voulez vous être si gentil...

Mellettünk állott, ütötte a taktust és kis híja, hogy nem kezdett el ő is táncolni. Csekonics Iván nagyon elegáns volt és kitűnően táncolt. Kicsit rosszszul érezte magát a korcsolyapálya padlón egy ilyen magamfajta, könnyen ugró valakivel, hogy hátha kisiklik alólunk a talaj és ha elvágódunk, azzal valami különösebb kis feltűnést is csinálunk. A táncot a többi követségi gentlemanekkel folytattam és megint Csekonics Ivánnal végeztem. Nem hiszem, hogy olyan parázs kis mulatság lett volna valaha is az udvarnál. A királyné behivatta a királyt, aki a mellékszembe vonult bridgezni, hogy el ne mulassza megnézni ezt a remek magyar táncot. Öfelsége megint megjelent, kezében a halavány violaszárral. Leírhatatlan lett a hangulat. Egy cigány, egy király, egy cigány, egy király... Odajött hozzám és a következőket mondta:

— Nagyon kedves időket töltöttem Magyarorszá-

gon. Jól esik hallgatnom a magyar zenét öntől és látni a csárdást öntől, aki egy darab Magyarország.

Ezzel kezét fogott velem és a kezemben hagyta a szál halványlila violát és visszament bridgezni. A királynénak tovább kellett énekelni a nótákat, míg végre általános táncot rendelt. A királyné valce-rezni óhajtott. Az egész udvar táncolt. Azután azt az óhaját fejezte ki, hogy én is táncoljak. Mint De-genfeld gróf menyasszonyának volt megengedve, hogy az udvarral együtt táncolhassak, nem mint színésznőnek. Úgy mondták akkor ott nekem, hogy arra még nem is volt eset, hogy az ilyesmi megtörtént volna. Nekem ugyan mondhattak, amit akartak, mert engem ez a kegy egyszerűen kivégzett.

Mennyeknek Istene — gondoltam magamban —, most fog megnyílni alattam a föld, mert én valce-rezni nem tudok. Még csak jobbra kibírom valahogy, de balra, az egyenlő az öngyilkossággal. Ez azért van, mert sohasem jártam tánemu-latságokba és sohasem vezettek a táncban, a színpadon meg mindig a saját kontónkra táncoltunk. A mi színpadi táncaink Rátkaival inkább olyan fikciós mutatványok voltak. Hol voltam én attól, hogy az udvar jelenlétében valcert tudjak táncolni! El voltam keseredve. Minek is hívnak engem ilyen helyre? Mi köze van egy ilyen szegény tiszaháti gyereknek egy ilyen Alexandra királynéhez és Edward királyhoz? Semmi okoskodás nem használt, mert könyörte-lően táncolni kellett. Szerencsémre, mikor a királynét jól megnéztem, láttam, hogy balra ő sem igen tudott. A nyakán akkora zafírok voltak, briliáns-sal

körülrakva, mint egy dió. A »filiben« pedig kicsit különb »szoliter« volt, mint amilyet mi láttunk annak idején Péter bácsival az Andrássy úton. De hát azért balra ő sem tudott valcerezni.

Az estély egészen éjjel egy óráig tartott, mire — úgy mondták — még sohasem volt eset. Nem túlozok, ha azt mondom, hogy életem legnagyobb sikere volt. A királyné ezekkel a szavakkal búcsúzott tőlem:

— Nagyon boldog estém volt. Remélem, ha most el is utazik, a szezónra visszajön. Minden héten szeretném hallani. Jöjjön, kérem, vissza. Köszönöm a mai gyönyörű estét és úgy búcsúzom, hogy a viszontlátásra.

Ezzel kezét nyujtott, mely kezét én imádatos tisztelettel csókoltam meg. Én akkor, márciusban, tényleg úgy jöttem el Londonból, hogy májusra, szezónra, visszamegyek, csak az a csekélység jött közbe, hogy Edward király áprilisban meghalt. Lekéstem az udvari vonatot. Talán jobb így. Talán jobb lett volna úgy. Mert az bizonyos, hogy ha akkor visszamehettem volna, előbb-utóbb angolul mentem volna férjhez és ha nem is zseniálisabb, de mindenesetre kellemesebb házasságot kötöttem volna, mint amilyet megcselekedtem.

A halványlila violaszárat eltettem. Itt fekszik előttem egy borítékban, sárgán, elszáradva, összetörve. Elnézegetem. Be szép világ is volt még, amikor az angol királyi violák a Belgrave Square-en cigánymuzsika mellett virítottak.

Gráci rámijesztett...

Mikor 1910-ben Londonból hazafelé igyekeztem, megállottam Berlinben, mert különböző színházi dolgokat kellett elintéznem. Volt egy nagyszerű ajánlatom Amerikába, ahova kedvem is lett volna kimenni, de — mint életem minden ilyen merész kérdésében — a szívbeli ügyem elállotta az utat előttem. Berlinben Beőthy ezen szavakkal várt:

— Össze-vissza kóborolsz. Olyanokat csinálsz, ami nem méltó hozzád és a magyar tehetségedhez. Többször hívtalak, nem jöttél. Most viszlek. Nem érdekel semmiféle feleleted, mert így is, úgy is viszlek haza.

Neki sem ment valami nagyon jól, nekem sem. Eljátszatott velem egy csomó régi, lejátszott darabot. Először az Elvált asszonyban léptem fel. Akkor láttak először Budapesten szűk szoknyát. Fekete bársony volt és egy chateclair kalapom volt hozzá. Mind a kettőt Párizsból hozattam. Egy egész fehér kakas volt a fejemen, nagy vörös taréjjal. A szoknyámban csak ötven centimétert tudtam lépni, olyan szűk volt. Nem is volnék Fedák, ha olyan lett volna, hogy járni lehet benne. Ha lúd, hát legyen kövér — gondoltam — és tipegtem benne, mint egy japán tündér. Egészen előrementem a sűgőlyukig, irtóztatóan dobogott a szívem, hogy megint a Barátom előtt állhatok és mielőtt elkezdtem volna a szerepemet játszani, ennyit mondtam a Barátomnak:

— Mert aki a Tisza vizét issza, vágyik annak szíve vissza.

Közel kétévi távollét után akkor találkoztunk megint a Barátommal. Gyönyörű szép találkozás volt. Mind a kettőnknek használt az a kis távollét, amely teljesen símára ráspolyozott mindent. A lejátszott operettekkel zsúfolt házakat csináltunk és mi kell egyéb az üdvösséghez, mint a nagy Barátom szemmellátható ragaszkodása! Mikor Beóthynél befejeztem a szezónt, lementem Nagyváradra három estére. A három estéből lett huszonegy. Huszonegy napig vendégszerepeltem. Még ilyen sem volt a világon, hogy egy vidéki város publikuma így ki tudta vágni a rezet. Azóta is mindig büszke vagyok nagyvárad Barátomra.

Minden rendben lett volna már az életemben, csak a házasságom kérdése sántított tovább. Sehogy sem jutott előre és kezdtem már ideges lenni, azaz inkább türelmetlen. Az idegesség nem ott termett, ahol én születtem. Olyan asszonyok tulajdonsága, akiknek semmi gondjuk és komoly munkájuk nincs az életben. Világosan kezdtem látni, hogy házasságom szekere lehetetlen kátyuba jutott. Nem volt belőle kifelé vezető út. Nem voltam többé fiatal lány. Úgy éreztem, hogy kezdek vénkisasszony lenni, amitől módfelett féltem. Nem stílus egy színésznő életében. Azzal meg pláne fejbe voltam verve, mikor Kacsóh Pongrác egy napon azt mondta:

— Nem veszed észre, hogy kezdel vénleányos allűröket felvenni? Az arcod is kezd fonnyadt lenni

és olyan színe van, mint a szalmavirágnak. Vigyázz, el ne paccold az életedet. Ne akarj okosabb lenni a Gondviselés által előírt törvényeknél.

Megijedtem. Kezdett keserű lenni a szám íze. Kezdttem gondolkozni és minél többet gondolkoztam, annál ijedtebben csaptam össze a kezeimet a kidobott éveim felett. És mégsem lehetett semmin segíteni. Halálosan ragaszkodtam a jó Imréhez és úgy éreztem, hogy nem élem túl, ha egyszer el kell tőle szakadnom, ami pedig könyörtelenül be kell hogy következék. Engem Isten a színpadra rendelt és semmi egyebet nem engedélyezett a számomra. Rettenetes az, amikor egy ilyen beregszászi, úgynevezett úrilány a színpadra megy. Megoldhatatlan kérdések elé állítja a sors. Mert ha csak valamelyes gyerekszobája volt, nehezen, vagy sehogy sem fog a privát életében boldogulni. Egy úrilány nem szerethet illegitim alapon senkit. Egy úrilány férjhez megy. Szörnyű! Mert ha szakmabelihez megy férjhez, az' nem neki való és csak csalódásokat, csúnya válópereket idéz elő. A szakmabeli házasságok csak nagyon ritka esetben sikerülnek. Ha pedig egy úgynevezett priváthoz megy férjhez, vége a karrierjének. Vége a művészetének és ezzel együtt az egész életének. Egy privát sohasem fogja megérteni a mi angyalian keserű, tövises virágokkal ékeskedő világunkat. Ezzel a házassági kérdéssel én is körülbelül úgy voltam, mint amikor azt mondjuk valamire: fogtam egy törököt, de — nem ereszt. Az első években nagyon tetszett az nekem, hogy valaki annyira szeret, hogy csak a legnagyobb ma-

gaslaton akar látni, hogy soha, de még csak véletlenül sem sértett volna meg még csak egy közönséges gondolattal is. Később azonban, mikor az évek múltak és múltak, kezdtem kellemetlenül érezni magamat. Pár év után már tudtam és éreztem, hogy egy önálló nő, aki tisztességesen keresi a mindennapi kenyerét, aki úgy dolgozik, mint a legerősebb férfi, aki mindig becsületes úton jár, az elvégre úgy várja be azt az időt, míg férjhez mehet ahhoz, akit szeret, ahogy éppen neki tetszik. Csak az volt a baj, hogy tőlem ezt a kedves áldozatot sohasem követelték.

Mikor Nagyváradon játszottam 1910 nyarán, nagyon boldogtalan voltam. Huszonegy nap alatt huszonegyszer a hajnali órákban feküdtem le. Félttem az éjszakától. Félttem egyedül maradni és töprengeni az elpaccolt életem felett. Bura Kari volt akkor a váradi cigány. Gyönyörűen muzsikált. Amint betettem a lábamat előadás után a Rimánóczyba, azonnal elkezdte halkán játszani az akkori kedves nótámat:

»Csókolom a kis kezedet, írájál nékem egy szép szerelmes levelet...«

Ez volt a nótám. Ezt húzta Bura Kari. A társaság hármunkból állott: Király Ernő, Telegdy Jóska meg én. Király Ernő akkor a legédesebb kis primadonnába volt belehabarodva, aki után én kétszáz előadáson keresztül vittem a skatulyákat, mint Bessy szobalány. Ne mondják el senkinek, de az operett a Leányvásár volt, a legbájosabb pedig Petráss Sári. Kispetráss... Telegdy Jóska, aki —

bocsánat — egy kicsit belém volt szerelmes és én, aki boldogtalan voltam az összezúzott életemmel és aki talán már nem is voltam szerelmes és ha egy kicsit meg voltam pörköelve, talán inkább Telegdy Jóska volt az illető, aki minden istenáldotta este maga elé tette az asztalra a hét golyóra töltött browningját és úgy mulatott. Sohasem lehetett tudni, mikor lövi keresztül a fejét, de talán előbb az én szívemet. A megállapodás hármunk között az volt, hogyha az egyik megy, a másik kettő tartozik utánamenni. Bura Kari pedig közben szívetépően húzta, hogy aszongya: »Egy sor nem sok, az is elég, csak annyit írnál: szeretsz-e még...« Huszonegy napig minden hajnalban egy alacsony, hosszú kövön ültünk a Kőrösparton, a kezünkbe hajtott fejjel. De legalább egy óra hosszát. Senki sem beszélt. Aztán kezet fogtunk és mentünk haza. Telegdy Jóska azóta megházasodott. Örömmel hallok, hogy boldog. Három leánya van. Annak nem örülök, hogy azt hallok, meghízott. Kár. Nagyon snájdig Vilmos huszár volt.

Király Ernő azóta velem együtt szintén elpaccolta a privát életét. Én legalább magamnak paccoltam, de neki mások paccoltak. És ez a rosszabbik eset.

A browning ma is megvan. Sőt a hét golyó is hiánytalanul benne van. Ez azonban csak egy kis véletlen. Hét vagy nyolc évvel ezelőtt azzal a Telegdy Jóska browningjával le akartam lőni valakit. Azóta elzártam. Lakat alatt őrzöm. Ámbár nem hiszem, hogy az életben még szükségem volna rá. Nem hiszem, hogy még le akarnék valakit lőni vele.

Nem hiszem, hogy ennyire tudnék még valakit szeretni az életben.

Ilyen összezavart szívvel, botorkáló lélekkel jöttem vissza 1910 őszén Budapestre. Lehár Ferenc Cigányszerelem című operettje volt a szezon nagy slágere. Ez az isteni muzsikájú daljáték arról volt nevezetes, hogy százötven estén keresztül, százötven zsúfolt ház előtt, százötvenszer megbukott.

Abban az időben történt, hogy tizenöt török diplomata érkezett Pestre, akiket Rákosi Jenő fogadott és kalauzolt. Egyik estét a Király Színházban töltötték. Nagyon lelkesedtek a Cigányszerelemért, de még jobban a harmadik felvonásban látott cigánymuriért. Előadás után bankett volt az Otthon Körben. Nekem az a szerencse jutott, hogy Jenő bácsi mellett ülhettem. Mellettem jobbra a török követ ült. A követ mellett egy feltűnően csinos fiatalember. Nem vettem volna észre, ha Jenő bácsi nem figyelmeztetett volna rá.

— Nézzen már egy kicsit arra jobbra, túl a követen — mondta kedvesen mosolyogva —, az a török legény úgy nézi magát, majd kiesik a szeme.

Kicsit előrehajoltam és átkukucskáltam a török bámulómra. Én olyan szép legényt sohasem láttam életemben. Ki nem állhatom, mikor egy férfiről azt mondják, hogy szép. Ez azonban tényleg nagyon jól festett. Magas, karcsú, szép szál ember volt, koromfekete hajjal és óriási nagy, melankólikus, szürke szemekkel. Kitűnően állott rajta a frakk. Nem is tudtam, hogy török emberen jól állhat a frakk. Az érdekességét a legnagyobb fokig növelte,

hogy a fején fez volt. Egy jól szabott frakkhoz, egy jól szabott fiú fején egy fez, — nagyon érdekes. Kicsit megakadt a lélegzetem, mikor jobban megnéztem. Asztalbontás után szerettem volna vele beszélgetni egy kicsit, de én csak németül beszéltem, ő meg csak franciául. Valahogy tolmácsolgatták a szavait, de az bizony elég vékony vigasztalás. Nagyszerűen beszélt franciául. Párizsban járt a Sorbonne-ra és egy évet Oxfordban is töltött. Ennyit megtudtam róla. Mikor elbúcsúztam, ő segítette fel a kabátomat. Szüntelenül nézett, nézett és mosolygott, aztán felírta a címemet. Ennyiben maradtunk. Aztán kezet fogtam vele, nagyon megcsókolta a kezemet. Tolmácsommal megkérdeztem, mi a neve. Felírtam. Nem nagyon szoktam neveket felírni, ezt azonban valahogy mégis felírtam és eltettem. A keresztnéve Charles volt. Mégegyszer és mégegyszer kezet fogtam vele, kicsit a vér is az arcomba szökött, aztán elővéve összes francia tudományomat, elbúcsúztam:

— Au revoir — Charles.

Mikor másnap reggel felébredtem, az órára néztem és első gondolatom az volt: most utazik Charles Konstantinápolyba...

Egy héten belül már itt volt az első levél. Azután a többi. Sok levél. Én is írtam. Egy olyan tintamámor, németül: Tintenschwips-féle fejlődött ki közöttünk. Órákig ültem a szótárak között és gürölgtem egy-egy francia levelet. Akkoriban a Margit rakparton laktam Apáthy Gáboréknál, édes jó barátainnál. Kimondhatatlan szeretettel vettek körül.

Tudták, hogy nyakig úszom az adósságban, hát meghívtak magukhoz, hogy ameddig kissé konszolidálódnak az ügyeim, legyek a vendégük. Ilyen nagyszerű emberek is vannak a világon. Mikor esténkint kimentem a Dunaparra sétálni, önkénytelenül azt az irányt kerestem, amerre Konstantinápoly fekszik. Arra is gondoltam, hogy vajjon jön-e holnap levél. A levelek fínomak, kedvesek és megint csak fínomak voltak. Mindezeket azért mondom el, mert életem folyamán még találkozni fogunk a levelek írójával...

A Cigányszerelem százötvenedik előadása 1911 augusztus 5-én volt. A százötvenedik előadással kezdtük el az 1911—12-iki színházi szezónt. Eddig a szezónig van a mese. Az ábrándos, tiszta, szép világ. *Ami ezután következik, az komoly, kegyetlen valóság. Ami ezután következik, az nem rózsaszínű felhő és édes álmodás, az maga a minden nemes érzelmeken keresztülgázoló, könyörtelen élet...*

XLVII.

Lourdes

Szerény írásomnak ezt az utolsó fejezetét Lourdesban írom. Mikor istenhozzádot mondok neked, kedves Barátom és háladatos szívvel köszönöm, hogy kegyesen meghallgattál, hogy megengedted kiönteni túláradt szívemet, — ezt a szentimentális, könnyekkel telített érzésemet Lourdes csak növeli.

Tizenegy óra van. Lourdesban már éjszaka. Egy tágas balkonon ülök, előttem kis asztal, az asztalon

írógépem — pajtásom —, melyre mélyen ráhajolok, mellette zöldernyős lámpa, köröskörül a Pyraeneusok, kora tavasz, április vége. A hotel neve Grand Hotel de la Grotte. Itt minden grotta, itt minden szent áhitat, meggyőződéses hit. Mindenütt, még a hotelek szobáiban is szentképek és szent vizek. Még a balkonomon is. Az ajtó mellett a falon lóg a Csodatevő Mária, alatta kis tartályban a szent víz. Az éjszaka sötét és erősen össze kell hunyortani a szememet, hogy láthassam a köröskörül elterülő hegyeket, melyek koromfeketén, hallgatagon veszik körül a lourdesi völgyet, mint hogyha védelmezni akarnák a csodatevő szent asszonyt. A csendet nem zavarja semmi, csak a kis Gave folyó egyhangú vízesése. Már akit zavar. Engem nem. Mielőtt leültem írni, édes dialógot folytattam vele, megígérve a mindenkori visszatérést. Pontosan most van egy esztendeje annak, hogy el akartam költözni más hazába. Mintha azt lehetne. Mintha volna egy más haza a világon. Most egy éve öleltem át a Dérynét sírkövét a miskolci Szent Anna temetőben és beteg képzeletemben szinte hallottam a szavakat, amelyekkel Dérynét visszaparancsolt az útról, melyen indulni akartam. Én megígértem ennek a csodatevő Máriának a mindenkori visszatérést...

Sokat kóboroltam már össze-vissza életemben, de alig hatott rám valami mélyebben, mint Lourdes. Ha szabadna ezt a kifejezést használnom, úgy mondanám, hogy — szenzáció volt számomra. Hogy egy kis földhözragadt, szegény pásztorlány beteges látomása ezt tudja kiváltani az emberekből, azt még-

sem hittem. Nem tudtam elképzelni, hogy a kis, rongyokban didergő Sourbious Bernadette ilyen mennyei emléket tud hagyni maga után. Nem hittem, hogy a vézna kislány beteges látomása milliókat és milliókat fog idekergetni — és isteni hittel a szívükben, meggyógyítani. Én is a római katolikus hitben nőttem fel és nagyon közel állok minden misztikus, homályos, ezer színes ablak által világított, tömjénillatos, sárga gyertyafényben úszó, orgonabúgástól áthatott érzéshez. Ami azonban Lourdesban várt rám, arra nem voltam elkészülve. Nem is arra nem voltam elkészülve, amit láttam, de inkább arra, amit éreztem, amit magamban találtam. Nem hittem, hogy életem immár utolsó negyedében, annyi rengeteg igazságtalan csalódás után, még itt tudok kóborolni a lourdesi utakon, átszellemülve, reszkető lélekkel, fájdalmas szívvel, teljes hittel mindabban, amit látok, keresve még mindig az igaz utat, melyen haladnom kellene, keresve a beregszászi, régi Üdvözlégy Mária tiszta szavait...

Nem hiszem, hogy hátralevő életem folyamán el lehetne felejtteni a mai napomat, hogy valaha is, míg élek, elhalványulna lelkemben a lourdesi kép. Az óriási bazilika, mely a felett a szikla felett épült, ahol a kis Bernadette meglátta a Szűz Máriát. Ahol szélviharban szétváltak a bokrok, megjelent Mária és azt mondta neki, hogy ezen a helyen építsenek templomot és minden szenvedő ide jöjjön, mert minden szenvedő meghallgatásra fog találni. Tizennégyyszer jelent meg Soubirousnak Mária. Először februárban, mikor is, nagy hideg lévén, a

kis tizennégyéves lány didergett és a cipőjét lehúзва, át akart menni a Gave folyócskán. Mária azt mondta neki, csak menjen át nyugodtan, mert a víz meleg. És Bernadette átment a vízen és a víz meleg volt. »La belle dame« — a szép hölgy —, ahogy Soubirous nevezte, egy hatalmas szikla odujában jelent meg, melyből kis forrás fakadt. Tisztán, érthetően azt mondta a látomás, hogy minden szenvedő ide jöjjön és mossa meg a fájó kezét, szemét, lábát ebben a vízben, ha a torka fáj, vagy belsőleg szenved, igyék belőle — és minden szenvedő meg fog gyógyulni. Ezeket mondta hetven évvel ezelőtt a »belle dame« Soubirous Bernadette-nek. Arról azonban nem beszélt, hogy akinek például a lelke beteg, az mit csináljon a lourdesi vízzel. Pedig ilyenek is vannak.

Ámulva állok itt Lourdesban. Én hiszek Soubirousnak. Mikor ma délután körüljártam a csodálatos helyet, megláttam a nagy hatásokkal felépített, minden hitet végkép leláncoló hatalmas templomot, amint egy sziklán a körülálló hegyekből kiemelkedik, mint egy égig kiáltó, igaz meggyőződés; mikor bementem az óriási templom előtt épült, mélyebben fekvő Rosaire templomba, melynek minden egyes márványköve hálafeliratokból áll és az oltár felett a falon, fel egészen a kupoláig, egy óriási méretű, mozaikból kirakott Mária előrehajolva, kitárt karokkal, szelíd szemekkel néz le arra, aki csak a küszöbét átlépi és mikor abból a kisebb templomból felmentem a nagy bazilikába és láttam, hogy az a gigantikus épület is csupa hála-

vagy processzió. Nekem minderre nem is volt szükségem, mert pontosan el tudom képzelni az egészet. Annyit mégis láttam, reggel tíz és tizenegy között, hogy hogyan viszik fürdetni a szegény betegeket. A grotta mellett van a fürdőház, melyben akár tél van, akár nyár, a sziklából fakadt vízben fürösztik a szenvedőket. Vannak teljes fürdők, azután külön a lábaknak, karoknak, mosdótál a szemeknek, füleknek. Mindenből kettő-kettő a férfiak és ugyanannyi a nők részére. A ragályos betegeknek külön van minden. Mialatt fürösztik a szegény hívőket, folytonosan imákat mormolnak, néha erősebben, néha halkabban. Kísértetiesen hat. Ebbe a fürdőházba láttam délelőtt tíz és tizenegy között bevinni tolókocsin a legsúlyosabb betegeket, nyomorult, halálsápadt, eltorzult arcokat. Egy óra hosszat ültem a fürdő előtt és meghatottan lestem a bemenőket és távozókat és valahányszor nyílt az ajtó és erősebben ütötte meg a füleimet az imamormolás, ugyanolyan szent meggyőződéssel imádkoztam én is velük. Voltak olyanok is, akik a saját lábukon egy bottal vagy két mankón jöttek ki. Ezekről határozottan hittem, hogy két héttel ezelőtt még hordágyon hozták őket oda. Mikor azokat a mankóra támaszkodó, sárgaarcú angyalokat közelebből megnéztem, mindegyik mosolygott. Én hiszek Lourdesban... Most, hogy búcsút kell mondanom neked, egyetlen Barátom, csak még jobban elérezkenyít, hogy Lourdesban kell — talán utoljára — megszórítanom a derék kezedet. Még van pályámról egy pár kis feljegyzett szavam, azokat még elmondom.

A Cigányszerелем sikere után még játszottam a szerepet Párizsban, a bécsi Theater an der Wien együttesével, Karczag Vilmos igazgatása alatt. Ez a párizsi vendégjáték úgy sikerült, ahogy vesszük. Ha a régi leveleimet olvasom, melyeket anyámnak küldtem és ha azokat olvasom, melyeket nagyon kitűnő párizsiak írtak nekem és az ujságokban rólam, — nagyszerű volt a siker. Ha megint egypár pesti recenziót olvasok, — nem volt siker. Nem érdekes. Az sem érdekes, hogy a bécsi primadonnák állást foglaltak ellenem. Nagyon helyesen és nagyon okosan. Tökéletesen igazuk volt. Az Antónia már akkor előrevetette árnyékát. Én, ha nekik lettem volna, soha be nem eresztettem volna Bécsbe az Antóniát.

1911 szeptemberében játszottam Budapesten a Martos Ferenc és Rényi Aladár Kis gróf című operettjét...

A privátéletemben már meglehetősen zavart, kétkedő, keserű volt a hangulat. A színpadi életem rendben lett volna, mert rendkívüli ambícióval készültünk a szezon nagy slágerére, Jacobi és Martos Leányvásár című operettjére. A Kis gróf azonban váratlan sikert aratott. Beőithy nem számított többre, mint huszonöt előadásra és lett belőle negyven és ötven és hetven és nyolcvan. Ezek alatt a Kis gróf előadások alatt készültünk a Leányvásárra. Jacobi, mint szerző, természetesen minden este megjelent a Király Színház irodájában, társalgójában, öltözőiben és a színpalak mögött is. Egyik ilyen estén, mikor a második felvonás után kipirult

arccal, lihegve, tizennyolc kihívás után berohantam az úgynevezett társalgón keresztül az öltözőmbé, valaki a nevemet kiáltotta. A társalgó meglehetősen sötét intézmény a Király Színházban. Csak a sarokban ásitózott egy kis tizenhatos égő.

— Alljon meg, Fedák!

Összehúztam a szememet, kerestem, ki szólít.

— Ide jöjjön, mi vagyunk itt Vicivel.

A tizenhatos égő alatt állottak ketten. Odamentem. Az a bizonyos egyik folytatta:

— Néztem egy jelenetét. Maga nagyon tehetséges. De igazi nagy színésznő, olyan, amilyen kevés van a világon, csak akkor lesz magából, ha egy ilyen magamfajta — szóról szóra így mondta —, ha egy ilyen magamfajta zsidógyerek jól az életébe tapos.

Kicsit cukkoltam és még jobban összehunyorítottam a szemeimet. Vici, aki nagyon finom gyerek volt, látta a kényes szituációt és szeretett volna segíteni. Abban az időben tudniillik nem lehetett nekem ilyesmiket mondani. A segítségre azonban nem volt szükség, mert én máris továbbszaladtam. Azt azonban megvallom, még pedig itt, Lourdesban, hogy nagyon közelről néztem meg azt, aki ezeket a szavakat mondta. Nagyon csinos volt. Fehér haj és fekete bársony szemek. Ezt jól megnéztem. Júlia komornám, aki tisztességes távolban várta a fejleményeket, az öltözőmben kissé felháborodva mondta:

— Ki volt az a szemtelen, aki így merészelt beszélni nagyságos kisasszonnyal?

— Molnár Ferenc — feleltem és idegesen púderreztem az arcomat.

Júlia pár percig nem szólt egy szót sem. Szokása szerint csak csóválta a fejét:

— Rossz jel.

— Miért rossz jel? — kérdeztem felpattanva. — Mi volna ebben a találkozásban rossz jel?

— Semmi — felelt nagyon nyugodtan —, csak az, ami ma történt.

— Mi történt ma, maga bolond?!

— Semmi különös, de azért csak tessék rá visszaemlékezni és mindarra, ami ezután az életében történni fog. Jézus leesett a keresztről.

Két nappal azelőtt az történt, hogy Imre gróf Olaszországból megérkezve, ahol nővérével volt, hozott nekem Rómából egy gyönyörű, elefántcsontkeresztet és Flórenzből egy híres képnek a csodaszép utánzatát. A keresztet az ágyam fölé akasztottam, a képet ideiglenesen, csak inkább hogy frissiben mindig láthassam, az ágyam melletti asztalra állítottam. Másnap reggel, amikor felébredtem és a kezeimet a fejem fölött összekulcsoltam és imádkozás közben meg akartam fogni a Rómából kapott keresztet, nem volt rajta Jézus. Ijedten dobbant meg a szívem. Hiába forgattam, kerestem, Jézus nem volt sehol. A Megváltó az éj folyamán leesett a földre. Mikor Júlia bejött, mondtam neki, mi történt. Csak csóválta a fejét:

— Rossz jel... — Aztán megállt a kép előtt és rögtön tovább folytatta. — Tessék már mondani, hogy hívják ezt a képet. Nekem ugyan nem tetszik, de azért mégis gyönyörű lehet, ha a gróf úr Rómából egészen idáig hozta.

Megmagyaráztam Júliának:

— A kép neve: *Égi és földi szerelem*. Egy Tizian nevű híres festő festette.

Júlia tovább csóválta a fejét:

— Rossz jel.

— Maga meg van bolondulva. Mit heccel itt engem ezekkel az ostoba szavakkal, hogy rossz jel. Mi az a rossz jel, maga bolond?!

— Semmi! Az a rossz jel, hogy Krisztus leesett a keresztről.

Mindez most itt, Lourdesban, jutott eszembe. Nem is tudom, miért. Nem akarok semmit az emlékektől. Az ilyesmi azonban — sajnos — nem tőlünk függ. Az Emlékek, ha kérdezzük őket, ha nem, egyszerűen helyet kérnek maguknak mellettünk és amilyen meghívás nélkül jöttek, ugyanolyan fel szólítás nélkül távoznak is. Pontosan, amikor nekik tetszik. Az Emlékek sokkal erősebbek és sokkal nagyobb urak, mint mi vagyunk. Ha az Emlékek szeszélye úgy hozza magával, úgy sohasem tudunk ettől a vendégtől megszabadulni. Egy olyan vendég, aki a házigazdát valóságos terror alatt tartja és hiába ellene bármiféle intézkedés. Például most is szorosan itt ülnek mellettem, fogják a kezemet, szorítják a torkomat és valósággal belém szuggerálják, hogy ha akkor a Megváltó nem esett volna le a keresztről, sohasem következett volna be mindaz, ami elkövetkezett és sohasem tanultam volna meg az életem drámájában olyan fontos szerepet játszó szavakat: *Égi és földi szerelem*.

Sokáig állottam a bazilikához felvezető hatalmas

lépcsőkön. Részben a lemenő napot néztem, részben a teljesen kikopott lépcsőket. Hány ember kúszott, mászott, vánszorgott már ezeken a kikopott lépcsőfokokon a Csodatévő grottájától fel, egészen a bazilika oltáráig, hogy ott lerakjon mindent, amije van, hogy szent hitétől égig emelkedjék! A búcsúzó vörös korong mintha azt mondta volna nekem:

— Te csak menj le a grottához és imádkozz! Ahonnan te jössz, ahová te tartozol, abban az országban szükség van a hitre és a bizalomra. Menj be most este a grottába és imádkozz!

Este nyolc óra volt. Franciaországban nem harangoznak soha. Kár. Úgy szomjuhoztam Lourdesban az estéli harangszót. Lementem a grottához. Útközben találkoztam egy szegény, szimpátikus arcú úrral, akit már délelőtt is láttam kijönni a fürdőházból. Pár percen belül a legkedvesebb beszélgetésbe elegyedtem vele. Hollandus volt. Elmondta, hogy hordágyon hozták Lourdesba és íme, most már egy mankóval és egy bottal jár. Leültem vele a grotta mellett folydogáló Gave partjára egy kőpadra. Beszélgettünk, de mindenről a világon. A mellettem levő táskámból elővettem a nagy autótérképemet és azon magyaráztam Trianont. Egy ceruzával élesen belerajzoltam Nagy-Magyarország határait. Szegény, beteg, sánta hollandi embernek Lourdesban Trianont magyaráztam. Milyen furcsákat produkál az élet.

A Gave partján, Lourdesban, napnyugtakor, ketten ültünk a padon: egy hollandus, meg én. Nem

hiszem, hogy a hollandust más is érdekelte volna, mint a saját nyomorúsága és én mégis folytonosan csak beszéltem, beszéltem egy még sokkal nagyobb nyomorúságról, nem is egy emberről, de százról és nem is százról, de ezerről és nem is ezerről, de egy istenáldotta ezeréves nemzetről és a térdeimen, reszkető kézzel, izgatottan rajzoltam az autótérképre a régi határokat. Ebben a percben egy nesztelen autó állott meg a grotta előtt. Az autóból három magasrangú pap szállott ki és nesztelen léptekkel bementek a grottába imádkozni. Minden olyan kísérteties volt. A rengeteg gyertya, amint a három alázatosan térdeplő fekete alakot megvilágította.

Hollandus barátom, aki már hetek óta Lourdesban volt, ismerte a viszonyokat, magyarázta nekem:

— Ez a lourdesi püspök. Monseigneur *Poiriez*, L'éveque de Tarbes et de Lourdes. Minden szombaton este nyolckor idejön imádkozni. Ha van valamije, amit szeretne megszenteltetni, menjen oda nyugodtan és mikor kijön, kérje meg, hogy áldja meg magát.

Összehajtottam a térképemet, felvettem a padról a kis csomagot, melyet azért hoztam, hogy a szent vízbe mártsam és amikor a három fekete reverenda felemelkedett, odaállottam a grotta vaskerítése elé, az ajtóhoz és vártam. Mikor a püspök kilépett, elibe állottam és ezeket mondtam:

— Dícsértessék a Jézus Krisztus. Monseigneur, megáld ön mindent, amire itt a Csodatévő Szűz előtt kérik önt?

— Megáldok mindent, leányom.

— Még akkor is, ha az a valaki egy olyan szerencsétlen országból jött, amelyet az önök trianoni szerződése ítelt halálra?

— Leányom, az én kötelességem mindazokat megáldani, akik bizalommal, hittel fordulnak hozzám.

— Akkor, kérem, monseigneur, áldja meg ezt a kezemben lévő térképet. Adja egy szegény kis elhagyott országra áldását.

Mélyen lehajtott fejjel állottam előtte, kezemben a térképet szorongatva. A francia püspök háromszor egymás után megáldott a lourdesi Szűz Mária előtt. Azután nesztelenül, ahogy jött, elment. A térképet gondosan összehajtogattam, átkötöttem és elhelyeztem az ezer és ezer mankó, bot, szemüveg meg szövetszálányok közé. Védett helyre tettem. Meg akarom találni, amikor visszamegyek.

Most, este tizenegy órákor, amikor az egész lourdesi napomat átgondolom, itt ülök a balkonomon és kicsit fázom. A Gave is folytonosan panaszkodik. Tisztán, élesen látom az előttem elterülő sötétségbe belerajzolódni a lourdesi Máriát. Én nem látom olyan szépnek, mint a kis Bernadette látta. Az én Máriám szenvedő, sápadt, összezúzott anya. Az én szegény Máriám még a keresztrefeszítést is megbocsátó mennyei jelenség.

Mindent meg kell érteni az életben és mindent meg kell bocsátani. A francia püspöktől Lourdesben sokat tanultam. Mikor a Rosaire templomba beléptem, az első márványtábla, amit elolvastam, a következő volt:

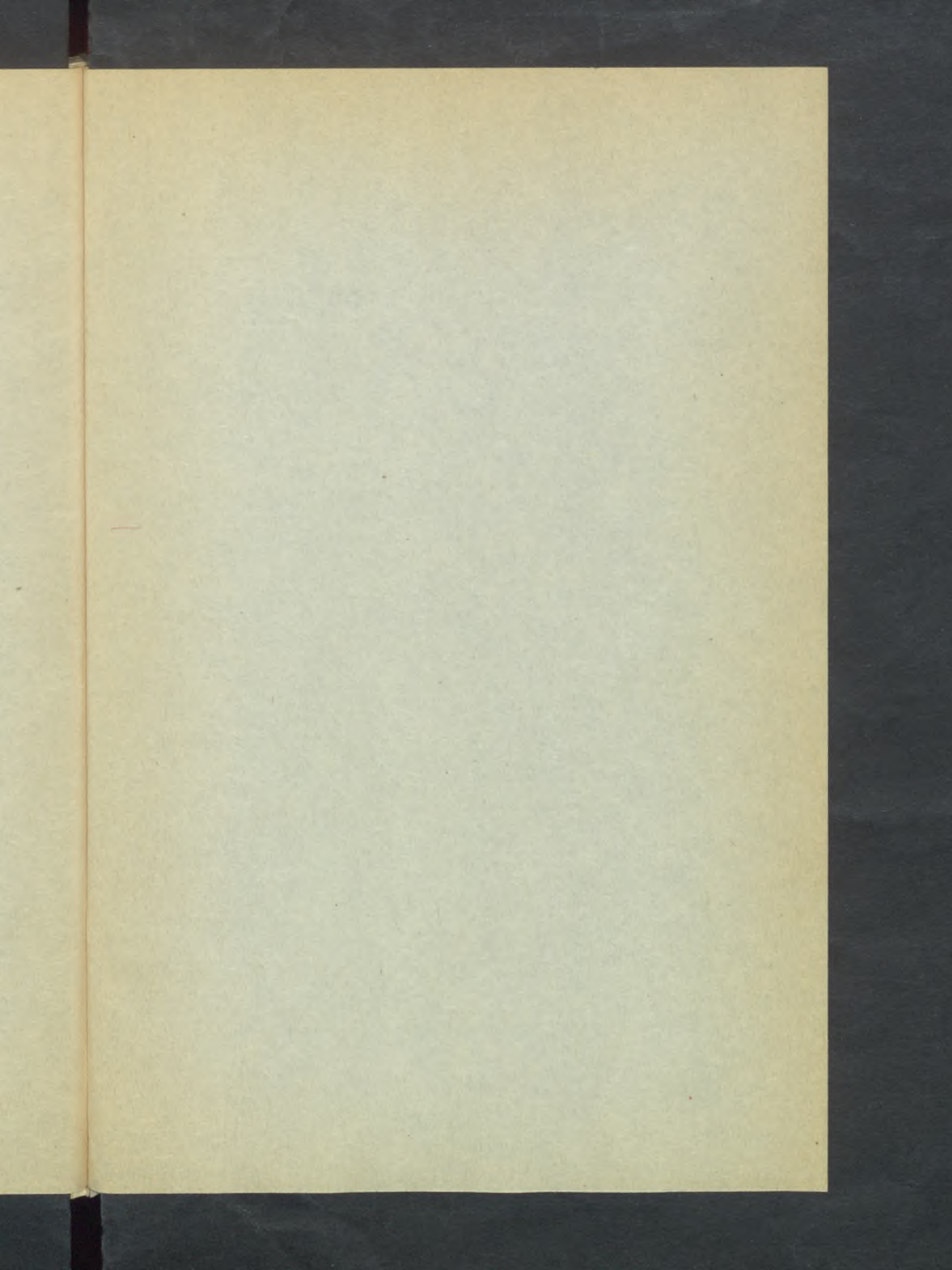
»Merci o Marie! Par vous le droit méconnu a triomphé de l'injustice.«

Most egy perc pauzát tartottam. Felkeltem és bemártottam az ujjaimat a szent vízbe. Ezekkel az ujjakkal kopogtatom ezeket a szavakat:

Köszönöm, Barátom, hogy meghallgattál. Könnyebb lett a szívem és nyugodtabb a lelkem. Megint csak azon gondolkozom, hogy ha Jézus akkor nem esett volna le a keresztről, mennyi minden másképp lett volna az életben. Megint magam előtt látom a Júlia csóváló fejét. Megint keresztülszánt a lelke-men az az első pillanat, amikor Júliának először mondtam ki a nevet: Molnár Ferenc. Itt, Lourdes-ban, ennek a névnek nincs sikere. Ennek a névnek a legnagyobb sikere ezen a kerek világon — nálam volt. Nem tudok itt Lourdes-ban szabadulni a saját kísérteties hangomtól, mikor a Kis gróf előadásán, 1911 őszén, először ejtettem ki az öltözőmben ezt a két szót: Molnár Ferenc...

Vége.

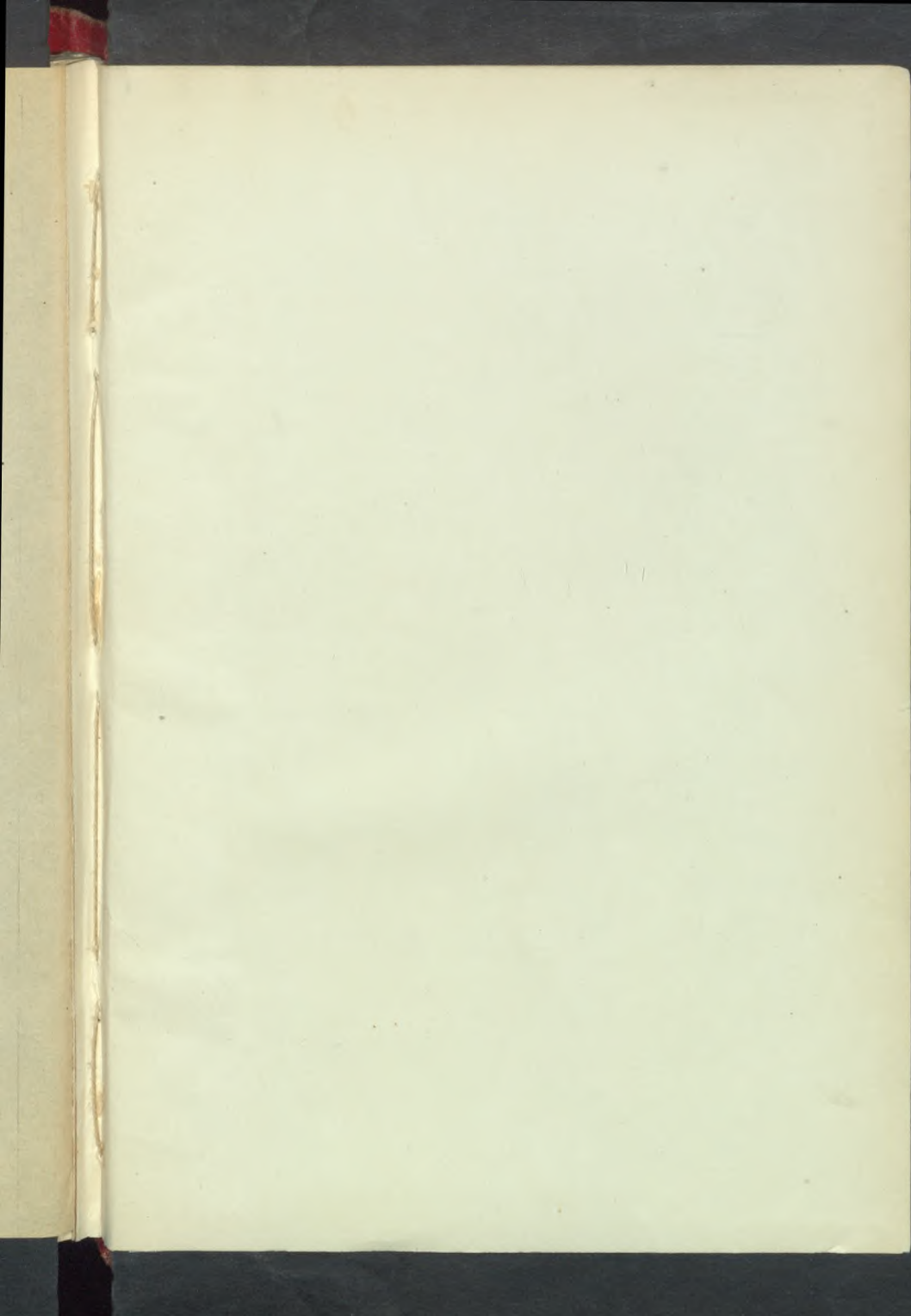
(Lehet, hogy majd egyszer folytatom.)

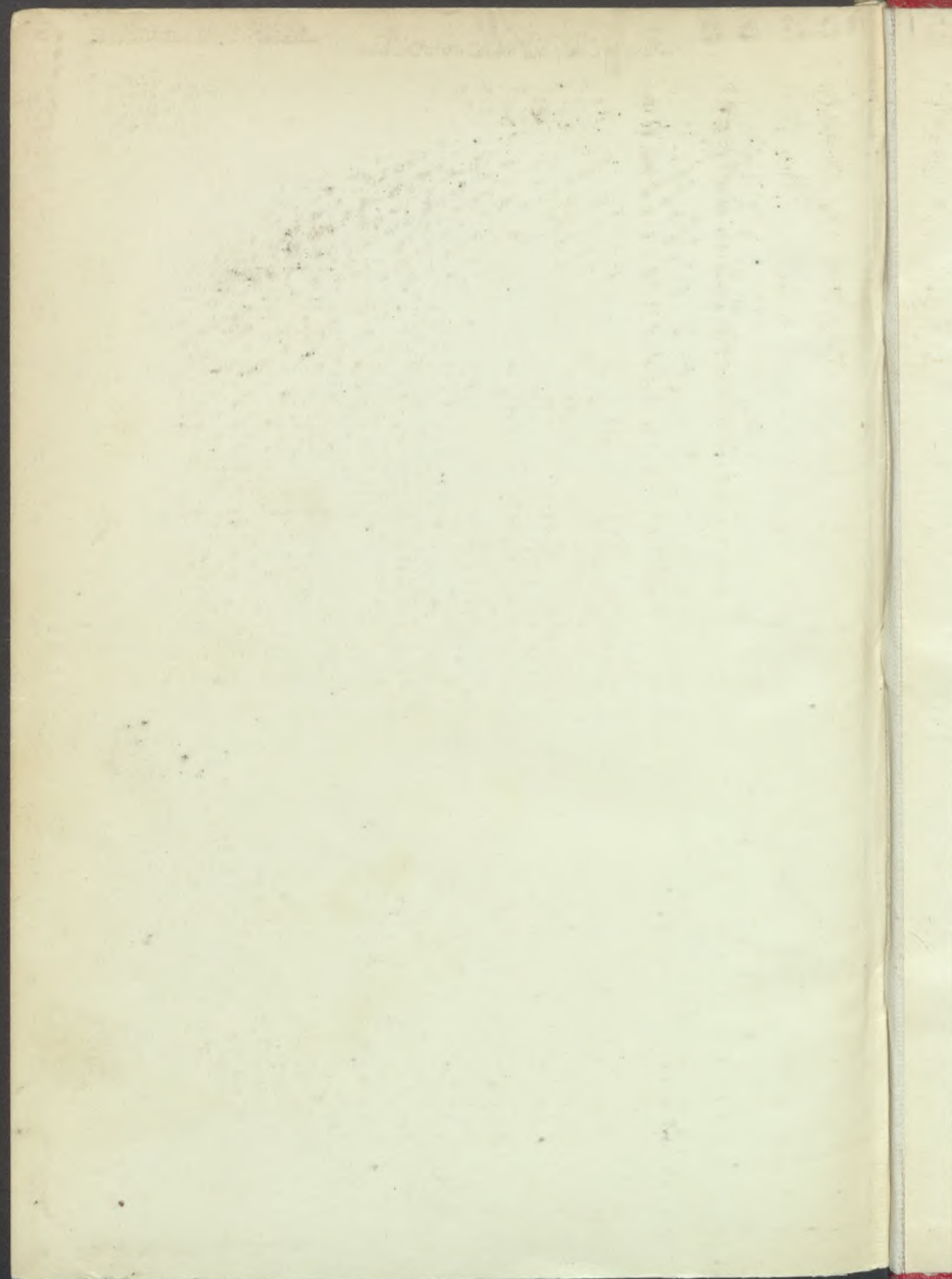

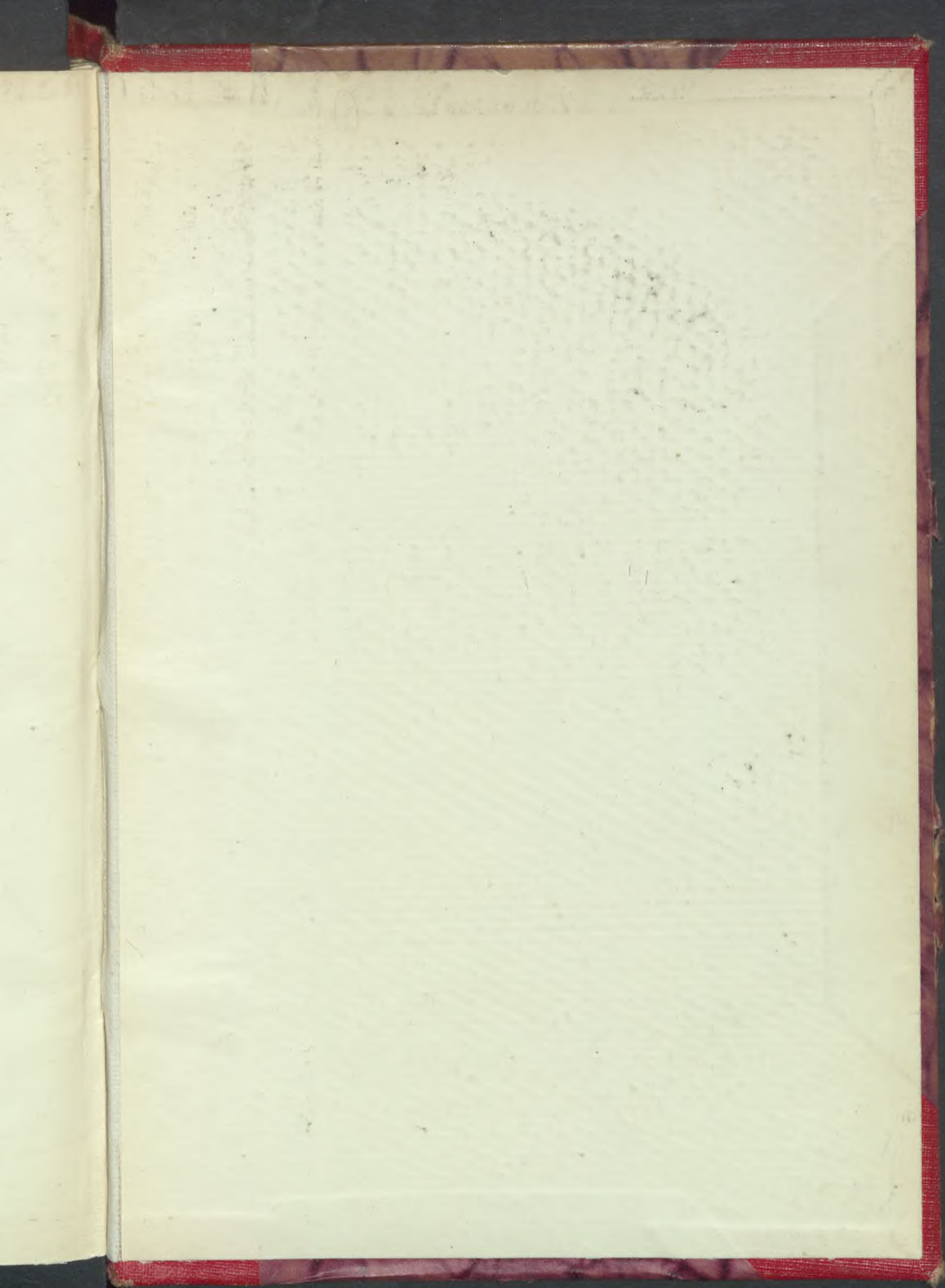
Tartalomjegyzék

	Oldal
Dyb — — — — —	3
Mihályka — — — — —	12
Első »könyvem«: Betéti könyv — — — — —	21
Ida néni — — — — —	30
Zászlók Moszkvában — — — — —	42
Aranyvirág — — — — —	52
Morfium — — — — —	64
Mindenki sír — — — — —	77
Kacsóh & Buttykay — — — — —	89
Kálvária — — — — —	100
Megölelek két sírkövet... — — — — —	115
Irigylem Paulinát... — — — — —	129
A kilométerkő — — — — —	136
Vissza a frontra — — — — —	149
Az előzetes érdeklődés — — — — —	156
»Servus Ernökem!« — — — — —	170
Hajnali kocsizás a Grunewaldban — — — — —	180
Londonban hej!... — — — — —	188
Egy cigány, egy király... — — — — —	199
Gráci rámijesztett... — — — — —	211
Lourdes — — — — —	218

60970

FEDÁK:

Utközben

II.

N. M.